

ՌՈՍՏՈՄԻ ՆԱՄԱԿ-ՀՐԱՀԱՆՔՆԵՐԻ ՍԵՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Մահուան 100-ամեակին առթիւ*

Փոխան յառաջաբանի

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պոսթընի կեդրոնական արխիւին մէջ կը պահուին շարք մը ծաւալուն տետրակներ կամ տոմարներ, որոնք ուշադրութենէ դուրս մնացած են, հետեւաբար նաեւ չեն ուսումնասիրուած: Մինչդեռ մեր ազատագրական պայքարի պատմութեան բազմաթիւ դրուագներու յաւելեալ պարզաբանման տեսակէտէն անոնք յատուկ նշանակութիւն ունեցող փաստաթուղթեր են:

Այս վերջիններէն կարելի է թուել սեւագրութիւն կոչուած տետրերը, որոնք կը բովանդակեն գաղտնի թանաքով արտագրուելիք այն նամակները, որոնք սահմանուած էին ուղղուելու օսմանեան Թուրքիոյ եւ ցարական Ռուսիոյ մէջ գործող կուսակցական մարմիններու կամ ղեկավար ընկերներու: Գաղտնապահութեան նկատմամբ անհրաժեշտ էր ձեռք առնել ծածկագրութեան այլազան միջոցներ՝ շրջանցելու համար այդ պետութիւններէն ներս գործող խստագոյն գրաքննութիւնը: Այդ միջոցներէն մէկը անգոյն մելանի գործածութիւնն էր, եւ, Բիւրոներու ցուցմունքը այդ ուղղութեամբ շատ յստակ էր, - «կարդալէ ետք փձացնել»: Հարկ է ըսել որ հրահանգը գործադրուած է տառացիօրէն, որովհետեւ տարիներու ընթացքին մեր կատարած պրպտումները ցոյց կու տան՝ իրենց վերջնական տեսքով այդ նամակներէն հետք չէ մնացած մեր արխիւներուն մէջ: Բացառութիւն կարելի է նկատել անոնցմէ մէկը միայն՝ Արեւմտեան բիւրոյի կողմէ ժընեւէն գաղտնի թանաքով Վան ուղարկուած գրութիւն մը, որ բաւական յաջողութեամբ «բացուած» ու արտագրուած է Արամ Մանուկեանի կողմէ: Այսպէս, նման բնոյթի բազմահարիւր գրութիւնները վերջնականօրէն կորսուած պիտի համարուէին, եթէ ժընեւի պահոցներուն մէջ (այժմ Պոսթըն) բժախնդրօրէն պահպանուած չըլլային անոնց բնագիրները բովանդակող սեւագրութեան վերոյիշեալ տոմարները:

Գոյութիւն ունին մէկէ աւելի սեւագրութեան նման տետրեր:

* Ընդունուել է տպագրութեան 10.03.2019:

Հ. Յ. Դաշնակցութեան հիմնադիրներէն Ռոստոմի (Ստեփան Զօրեան) մահուան 100ամեակի նշումին առիթով, անոնցմէ առանձնացուցած ենք No 89ա-1 համարը կրող վաւերագրերու 172 էջոց տոմարը, որ կը կրէ հետեւեալ պիտակը – «Արեւմտեան բիւրօ – գաղտնի թանաքով գրուած նամակների սեւագրութիւններ, մայիս 1904 թ.»: Այդ թուականի Մայիս ամիսը կը վերաբերի Քրիստափոր Միքայէլեանի երկու նամակներուն, ուղղուած Մուշ՝ Ասքանազեան կոմիտէին եւ Թիֆլիս՝ Արեւելեան բիւրոյին: Տեսորին մէջ թէեւ այլ գրիչներու պատկանող մէկ քանի ուրիշ նամակներ ալ կան, սակայն ամբողջութիւնը կարծէք վերապահուած եղած է Ռոստոմին, որուն ձեռքով գրուած են մնացեալ 67 նամակները, որոնցմէ վերջինը Յունուար 5, 1905 թուականը կը կրէ:

Ռոստոմի նամակներուն մէկ կարեւոր մասը ուղղուած է Թիֆլիս՝ Արեւելեան բիւրոյին եւ կը շօշափէր գլխաւորաբար 1904 թ. Սասնոյ ապստամբութեան առնչուող հարցեր: Քիչ չեն նաեւ կուսակցական այլազան մարմիններուն սահմանուած գրութիւնները, ինչպէս Վան, Կարս, Պաքու, Պաթում, Պոլիս, Կիլիկիա եւայլն, որոնք կ'արծարծեն, բացի կազմակերպականէն, քաղաքական խնդիրներ, Սուլթան Համիտի մահափորձէն սկսեալ մինչեւ զինական եւ դրամական առաքումները: Անոնց ընթերցումը անգամ մը եւս կը բացայայտէ Ռոստոմի կազմակերպչական արտասովոր տաղանդը եւ, ինչպէս ըսուեցաւ արդէն, կը լուսաբանէ պատմական շատ մը հարցերու անյայտ մնացած իրողութիւնները, պարզաբանելով միաժամանակ անոնց մշուշով պատած էջերը:

Երուանդ Գ. Փամպուբեան (Պէյրուլթ)

ՀՅԴ Կենտրոնական արխիվ Փաստ. 89ա-1

1.

էջ 10-11

Մայիս 15 [1904]

ՄՈՒՇ(1)

Շրջաբերականը անընդհատ ստացում է. դա նշանակում է, որ ուղարկածները հիմա չեն բռնում:

Հաշուեպահութեան մասին

Աւետիքը(2) երբ է գալու: Շատ ցանկալի է իրենից ունենալ տեղեկութիւն, թող շտապի գրել:

Մեզ հասնում են այլեայլ լուրեր զէնքերի, փամփուշտների կորուստների մասին: Գրեցէք, թէ որքան է եղել գնւած, որքանը բռնւած: Ասում են նոյնպէս, որ մեծ մասը անպէտք է դուրս եկել ձիւտ է արդեօք: Էդ էլ ձեզ անկախ, յատուկ մարմին զէնքեր գնելու համար(3):

Էրզրումից հեռագիր կայ, որ սահմանը անցկացած մի խումբ, 42 հոգի, ընդհարում է ունեցել. 25-ը կամ 30-ը սպանւել են, 5 գերի բռնւել. միւսները ազատուել են: Մի ուրիշ խմբի ընդհարման ժամանակ Սասունի մօտակայքում գերի է բռնւած ռու-

սաց գործի մի սպայ: Թումոն(4) չլինի:

Ինչ լուր ունիք Պարսկաստանից:

Երբ խումբը անցնում է, ժամանակին տեղեկացրեք մեզ, որպեսզի թերթերում երևեցած հեռագիրները հասնելուկ չմնան:

1.- Ռոստոմի ձեռագիր: Գրության հասցեն չէ ճշդուած: Բովանդակութենէն դատելով պէտք է ուղղուած ըլլայ Թիֆլիս՝ Արեւելեան բիրոյին:

2.- Արդեօք Սահակեանը (Հայր Աբրահամ):

3.- Ակնարկութիւնը կ'երթայ Ջիֆոնին (գինուորական ֆոնդ),- Անդրկովկասի մէջ ստեղծուած յատուկ մարմին՝ զէնք-զինամթերքի մատակարարման համար:

4.- Արդարեւ Թումեանց Թումանն էր, այլապէս ծանօթ Թորգոմ ծածկանունով, որ Ռրական խումբի գլուխը անցած ճամբայ ելած էր Սասնոյ ապստամբներուն օգնութեան հասնելու համար: Օլթիի շրջանէն հագիւ թրքական սահմանը անցած, 1904 թ. Յունիս 30ին խումբը ռուս եւ թուրք սահմանապահ գործերու միացեալ յարձակման ենթարկուեցաւ. Թուման Թումեանց եւ իր ընկերները նահատակուեցան՝ զոհ դառնալով ռուս սահմանապահներու դաւադրութեան:

2.

էջ 11

ԲԱԳՈՒ

1) Արտաբիլի, Ռեշտի վրայով, Աստարա ուղարկուած են եւ ուղարկելու են ահագին քանակութեամբ թերթեր, գրքոյկներ, կլիշէներ, հայերէն եւ ռուսերէն: Անհրաժեշտ է, որ շաբաթը մի մարդ գնայ բերի: Պէտք է լաւ կազմակերպել, որ չամբարւեն:

2) 4-5-6 համարում մանրամասնութիւններ գործի մասին(1): Ընդհանրապէս լաւ է: Յետ եկած վիճակախաղի տոմսակների համարները ուղարկուած են

(2):

Ձեր ուղարկած թղթակցութիւնները Պետրովսկից եւ ուրիշ տեղերից տպուած են Daily News-ի մէջ: Պրեսասնէի հեռագիրը ստացուած է: Չափազանցութիւններից խոյս տուէք:

Ամէն անգամ մենք կը յայտնենք, թէ որքան եւ ուր ենք ուղարկում. դուք էլ յայտնեցէք ստացածների թիւը:

Շուտ շուտ տեղեկութիւններ:

Օդեսա նամակ գրէք գգոյշ կերպով, վաճառականի նամակի ձեւով:

Գրած 30 յունիս (3)

1.- Կը վերաբերի «Դրօշակ»ի յիշուած համարներուն մէջ տրուած լուրերուն:

2.- Բնագրին մէջ տրուած է հասցէն՝ ռուսատառ:

3.- Ռոստոմի ձեռագրով եւ սեւ հաստ մատիտով աւելցուած:

3.

էջ 12

ՋՐԱԲԵՐԴ(1)

Տեղեկութիւններ դրութեան մասին(2)

Ստացւել են առաքումները – «Դրօշակի» հաւաքածու, – զանազան բրոշուրներ եւ այլն, որ ուղարկել էինք Վրէժստանով(3) սրանից մօտ 3 ամիս առաջ(4):

1.- Ջրաբերդ ծածկանունն է Կարսի, որուն ուղղուած պիտի ըլլար գրութիւնը:

2.- Այս տողը կը նշանակէ, որ գաղտնի թանաքով արտագրութեան ատեն հարկ է տեղեկութիւններ հաղորդել դրութեան մասին:

3.- Վրէժստանը կամ Վրէժը Ատրպատականն է:

4.- Վերջին պարբերութիւնը (շեղագիր) Միք. Վարանդեանի ձեռագրով է:

4.

Էջ 12

Գրած 2-ին յուլ.

ՆԱԽԱՀԱՆԳԻՍՏ(1)

Յուլիս 6-ին (ըստ եւրոպականին)(2) ուղարկելու են թերթեր եւ գրքոյկներ: Նշանախօսը՝ Elba No 05: Խնդրում է ժամանակին գալ եւ զգուշութեամբ դուրս տանել:

«Դրօշակ»ը ինչպէս է բաշխուում.– որքան է մնում ձեր շրջանում, որքան էք դրկում Մ[եծ] Ք[աղաք](3) եւ ուրիշ տեղեր: Ծրարները եւ մեր նամակը ստանալուց՝ խնդրում ենք միշտ տեղեկացնել մեզ, որպէսզի ըստ այնմ կարգադրենք առաքումները մեր միւս գծով (Վրէժ):

- 1.- Պաթում (Նաւահանգիստ) ուղարկուած այս նամակին առաջին պարբերութիւնը կը պատկանի Ռոստոմի գրչին, շարունակութիւնը՝ Միք. Վարանդեանի:
- 2.- Այսինքն՝ նոր տոմարով:
- 3.- Մեծ Քաղաքը Թիֆլիսն է:

5.

Էջ 13

Գրած յուլ. 3, 1904

Արեւել. բիւրօ(1)

Զանազան խմբեր հայ գաղութներից դիմումներ են անում: Լաւ է բոլոր վայրերին մասնակից անել՝ առաջարկելով ամէն տեղից 2-3 հոգի ընկերներ պատրաստել եւ ուղարկել: Նոր հասցէներ ուղարկէք թէ այդտեղից եւ թէ ուրիշ տեղերից: Հեռագիրներ չուղարկել Թաւրիզից: Տեղեկութիւնները կը գրենք միայն Արեւել. բիւրոյին, որը թող շրջաբերականներով հաղորդի կոմիտէներին:

* * *

Ասխաբադի կոմիտէին գրել, թէ Բագւից իրենց ստանալիք 10 օրինակ «Կովկասեան վէրքերը»(2) դրկեն քահանայ Բէզ Գիւլեանին, Սամարղանդ:

Գրել եւ մի քանի տեղեկութիւններ դրութեան մասին:

* * *

Խնդրում է ձեր տպագրելիք թողոցիկները եւ այլ հրատարակութիւնները, նամանաւանդ զինուորական խմբերի, ներքին կազմակերպութեան (Տարօնի եւ այլ շրջանների), կանտնագրութիւնները (տպագրուած թէ ձեռագիր) ուղարկէք մի քանի օրինակներով Ալեքսանդրիա (Եգիպտոս) Dr. Gar. Pachayan-ին(3), Կիլիկիայի շրջանի համար:

- 1.- Այս նամակը գրուած է երեք տարբեր ձեռագրերով: Առաջին պարբերութիւնը Ռոստոմին է. երկրորդը՝ Վարանդեանին, իսկ երրորդը՝ Սիմոն Զաւարեանի:
- 2.- «Դրօշակ»ի մատենաշարով հրատարակուած է. Ակնունիի գիրք:
- 3.- Բժ. Կարապետ Փաշայեան (1864-1915), Դաշնակցութեան ներկայացուցիչ Եգիպտոսի մէջ:

6.

Էջ 19-21

Գրած յուլ. 11ին

ՄՈՒՇ

Ստացանք ձեր յունիս 8-ի (թէ 3-ի) նամակը:

Նախ եւ առաջ խնդրում ենք ամէն անգամ տեղեկութիւն տալ այդ վայրերում

գտնուող բոլոր ընկերների մասին: Անդրանիկի ողջ եւ առողջ լինելու լուրը մեզ շատ ուրախացրեց, սակայն դժբախտաբար Վահանի(1) եւ միւսների մասին ոչինչ չէիք հաղորդել: Ցանկալի են յատուկ տեղեկություններ՝

1) Հիւպատոսների ընթացքի մասին, մասնաւորապէս ռուսականի.

2) Ժողովրդի գանազան խաւերի տրամադրութեան մասին.

3) Ջոհերի եւ աւերումների մասին: Այստեղ ձեր ուշադրութեանն ենք յանձնում հետեւեալ հանգամանքի վրայ: Յայտնի է, որ դէպքերի անմիջական ազդեցութեան տակ, ականատեսներն ընդհանրապէս չափազանցնում են եղելությունը: Ձեր նամակներից երեւում է, որ դուք էլ աւելի մռայլ էք ներկայացնում աղէտները: Դրանից խոյս տալու համար աւելի լաւ է փորձել դիմել վիճակագրական ձեւին, այնպէս, ինչպէս իր ժամանակին արին Սասունի վերաբերմամբ մեր հանգուցեալ ընկերներ՝ Թաթուլը ու Ապրոն(2):

Ինչ գաղտնիքներ կարող էին իմանալ բռնած թղթերից. մեր մելանի գաղտնիքը յայտնւած է, թէ ոչ:

Ինչ չափով գործադրուեցան Սուլթանի խոստումները՝ 1) ընդհանուր ներում շնորհել 2) աստուցիներին իրենց տեղը դարձնել 3) աւերուած տները վերաշինել 4) նպաստ բաժանել:

Ինչպէ՛ն են վարում այն հայերի հետ, որոնց գէնքը ձեռքին են բռնում: Որքան խիստ է զինուորական դատարանը: Ի՛նչ օգնություն է լինում. ո՞ր տեղերից. ի՛նչ եղան մեր փոխադրած գումարները. դեռ ձեր ձեռքը չհասան:

Դրամական նպաստի համար կ'աշխատինք աղբիւրներ գտնել. արդէն 5.000 fr[anc] յանձնուած է Պրեսանսէի(3) միջոցով արտաքին գործոց նախարարին, որ նա ուղարկի ֆր[անսական] հիւպատոսին կարօտեալներին բաժանելու համար (գաղտնի պահէք): Ինչպէս լսում ենք, Անգլիայում ժողովարարութիւն(4) է կատարելու աստուցոց եւ մշեցոց օգտին:

Լոնդոնում կայացած համաժողովը թէեւ հրապարակօրէն մի առանձին արդիւնք ցոյց չուեց, բայց առիթ եղաւ գանազան երկիրների ներկայացուցիչների միջեւ մի ընդհանուր համաձայնություն մշակելու խնդիրը առաջ տանելու համար: Թւում է, որ այս անգամ Անգլիան լուրջ քայլեր է մտադիր անելու: Նախընթաց դառը դասերն են, որ արգելում են մեզ աւելի լաւատես լինել ապագայի վերաբերմամբ: Մտադրութիւն կայ հիւպատոսների թիւը աւելացնել: Խօսք կայ նոյնպէս Հայաստանում մտցնել եւրոպական սպաների ձեռքով տեղական ժանդարներիա, այնպէս, ինչպէս անում են Սակեդոնիայում: Իտալիայում տեղի ունեցան աղմկալից ժողովներ յօգուտ մեր դատին: Եթէ Ռուսաստանը շարունակի պարտություններ կրել, գուցէ մեր հարցը աւելի համարձակօրէն դրուի:

Ձեր տուած տեղեկությունները կը հաղորդենք եւրոպական կարեւոր թերթերին, որոնք պատրաստ են մեր դատին աջակցելու:

Մասնաւորապէս խնդրում ենք հասցնել տեղի ունեցած բոլոր կռիւների, ընդհարումների, անհատական թէ խմբական ընդդիմադրութիւնների, անձնագոհութիւնների մանրամասը նկարագրութիւնները: Հիւպատոսներին դադար մի տուէք, շարունակ նիւթեր մատակարարէք:

Ուղարկելով ձեզ մեր ջերմ ընկերական համբոյրները, խնդրում ենք շարունակական տեղեկություններ հաղորդել իրերի դրութեան մասին:

1.- Անդրանիկը հայդուկապետն է: Վահանը (Մանուէլեան) Դաշնակցութեան լիազօր ներկայացուցիչը Սասնոյ 1904 թ. ապստամբութեան օրերուն:

2.- Աշոտ Թաթուլ՝ Արամեան Արամ, դաշնակցական հին մարտիկներէն, որ գործած է Կարս, Բասեն, Սասուն: Ամբողջ երեք տարիներ Կարնոյ բանտը մնալէ ետք, կեանքին հրաժեշտ տուաւ թրքական կախաղակին վրայ «Կեցցէ յեղափոխութիւնը» գոչելով: Ապրոն (Սահակեան Մկրտիչ) նոյնպէս հին ֆետայի, Թաթուլի ընկերներէն. զոհ գնաց Սասնոյ մէջ ձիւնամրիկի:

3.- Ֆրանսիս տը Պրեսանսէ, ֆրանսական խորհրդարանի պատգամաւոր եւ Pro-Armenia-ի խմբագրութեան անդամ:

4.- Հանգամանակութիւն:

էջ 14-15

Յուլ. 14-ին

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՕ

Հաշիխ խառնելու մասին (Արեւմտ. բիրոյից ստացւած 10.000 ըլուրլուլ առթիւ):

Օղեսայի նւիրաւուլութեան մասին յայտնել: Կոնստանցայի դրամի մասին:

Ստացւեց «Թմբուկ» կոմիտէի(1) հաշիւը, ուղարկւած Բագու բոլորովին բաց: Ուշադրութիւն ! Ախալքալաք անունը պարզ գրուած:

Էլլէնի(2) գրելով՝ Բերարը եւ Լօրիսը(3) գոհ են Լոնդոնի միտինգից: Տրամադրութիւնը աւելի վճռական է եղել: Կազմել են տեղական մասնաժողովներ գործը շարունակելու համար: Ի միջի այլոց Դելկասէն(4) յայտնել է, որ մտադիր է Մայիսեան ծրագիրը առաջ քշել:

Կտրօնները ստացւում են արդեօք:

Կար[ետրութեամբ յանձնարարէք ուղարկի նոր լոյս տեսած գրքերից: Մրգաստան յայտնէք, որ իրենց կնիքը Ոսկեհանքից(5) ուզեն:

Շուշուայ, Գանձակի, Երեւանի, Ալեքսանդրապոլի դատավարութեանց մանրամասնութիւնները եւ եթէ կարելի է, մեղադրական գործերը:

Ստացանք յունիս 20 նամակը: Նամակագիրը մի քանի տողեր չոր գրչով է գրել(6). գրելիս թող նայի, մի բան թղթի վրայ գծում է թէ ոչ:

Հեռագիրներ ուղարկէք անմիջապէս Պարիզ աւելի կարեւոր դէպքերում եւ ամէն անգամ մեզ հաղորդէք, թէ երբ եւ ինչ հասցէով է ուղարկուում: Կայծակի կռիւ մասին(7) հեռագիրներ ուղարկեցինք մի քանի թերթերի. լոյս տեսան: Նոյն տաքսիկան այն ժամանակ յաջողութիւն կ'ունենայ, երբ արագ եւ յանկարծակի լինի, ժամանակ չտրի թշնամուն իր գորութիւնը աւելացնելու: Երէկ հեռագիր կար, որ Վանայ վիլայէթում 39 հոգի հայեր Կովկասից անցած շրջապատում են քրդերից եւ կոտորում: Ինչ կարող է դա լինել: Չգիտենք, թէ ինչ է տեղի ունեցել ձեր մէջ: Բայց երեւում է, որ Դումանը(8) շատ դժգոհ է գնացել ձեզանից: Լօրիսը ստացել է կոնդակը. օրիորդը(9) դեռ չի երեւցել: Դժոխքի(10) կենսագրութիւնը ստացանք: Խնդրում ենք ամէն տեսակ կենսագրական նիւթեր, ինչ ձեր ձեռք կ'ընկնի, անմիջապէս ուղարկէք: Չհասկացանք, թէ ինչու Աւետիսը(11) չի ուզում գալ. այդ տեղն չկարդացւեց: Տեղի ունեցած ցոյցի մասին էլ չկարողացանք բոլոր խօսքերը կարդալ: Օրիորդի մասին մանրամասը գրէք: Նամակները մի ուշացրէք:

1.- Թմբուկը կուս. ծածկանունն է Ախալքալաք քաղաքի եւ ընդհանրապէս Ջաւախքի:

2.- Էլլէնը Քրիստափոր Միքայէլեանի ծածկանուններէն մէկն է:

3.- Վիկտոր Բերար – ֆրանսացի քաղաքական գործիչ. բարեկամ եւ սերտ գործակից Դաշնակցութեան: Լօրիսը՝ Յովի. Լօրիս Մելիքեանն է, անդամ Արեւմտեան բիրոյի եւ պատասխանատու եւրոպական երկրներում քարոզչութեան հայ դատի աշխատանքներուն:

4.- Դելկասէ՝ Ֆրանսայի արտաքին գործոց նախարար:

5.- Մրգաստանը Երեւանն է, Ոսկեհանքը՝ Իզմիր. սակայն ըստ երեւոյթին վրիպակ է. հաւանաբար պիտի ըլլայ Ոսկանապատ, այսինքն Պաքու:

6.- «Չոր գրչով է գրել». գաղտնի թանաքով գրուածի մասին է երբ արտագրողները անուշադրութեամբ սպիտակ մելանը կը մոռնային նորոգել:

7.- Կայծակ (Վաղարշակ Պաղտասարեան), հերոսական ուրիշ տիպար մը, որ Սասունին օգնութեան հասնելու ճամբուն վրայ Դժոխք խումբով կռուի բռնուեցաւ թրքական զօրքի հետ եւ նահատակուեցաւ (1904 թ. Յունիս):

8.- Նիկոլ Դուման, որ նոյնպէս փորձած էր օգնութեան փութալ Սասունին, բայց 1904 թ. Յունիսին թուրք-պարսկական սահմանին վրայ կռուի բռնուելով ետ դարձած:

9.- Օրիորդը Ռուբինան է, Արէշեան, որուն կը սպասուէր Յուցականի գործին համար (Սուլթանի մահափորձ):

10.- Հրայր Դժոխք (Արմենակ Ղազարեան), Սասնոյ 1904 թ. սպաստամբութեան ղեկավարներէն, հերոսաբար նահատակուած Ապրիլի կռիւներուն:

11.- Ըստ երեւոյթին Ահարոնեանը:

8.

էջ 16
Գրած 14-ին
ԲԱԳՈՒ

Կարմիր խաչին յայտնել փող ուղարկել Տ[իկին] Հրաչին(1) անմիջական հաս-
ցելով.- Madame Aznive Tyriakian, Poste restante russe, Samsoun (Mer Noire):

1.- Տիկին Հրաչը՝ Պանք Օթթոմանի յայտնի հերոսներին Հայկ Թիրեաքեանի (ծածկանունը Հրաչ) կինն էր: Հրաչ երկու տարիէ ի վեր կը գտնուէր բանտ, ուրկէ դուրս պիտի գար 1908ին, Օսմ. Սահմանադրութեան հռչակումէն ետք:

9.

էջ 16
Գրած 14-ին (յուլիսի)
Մ[ԵՃ] Բ[ԱՂԱԲ]

Դրամի խնդիրը պէտք է թողնել դաշնակցական Խորհուրդին հայեցողութեան(1): Արեւելեան բիրոյի եկամուտներից յատկացուած գումարները մաս մաս ուղար-
կել: Բացի այդ, վերադարձնել այն 26,000 fr[anc] (մօտաւորապէս), որ նախահաշից
աւել ուղարկուած է ձեզ: Մանրամասը հաշիւը շուտով կը հաղորդենք:

Կէս տարւայ հաշիւը (յուլիսին) շտապեցրէք:

1.- Կ'ականարկուի «Փոթորիկ»ի միջոցաւ հաւաքուած գումարներուն, որոնց գործածութեան եւ բաշխու-
մին տնօրինումը վերապահուած էր Դաշնակցութեան Խորհուրդին: Այս վերջինը պիտի գումարուէր 1905 թ.
սկիզբը: Յայտնենք, որ Դաշնակցութեան Խորհուրդը կուսակցութեան վերին մարմինն էր, որ կը գումարու-
էր Ընդհ. ժողովներու միջեւ ինկող ժամանակաշրջանին: Ան բաղկացած կ'ըլլար ներկայացուցիչներէն՝
Արեւելեան եւ Արեւմտեան բիրոսներու, Պատասխանատու չորս Կեդր. կոմիտէներու (Կ. Պոլիս, Կիլիկիա,
Տարօն-Սասուն եւ Վասպուրական), Յուցական եւ Կովկասի ինքնապաշտպանութեան մարմիններու:

10.

էջ 16
Գրած 14-ին
Լեւոնի նամակին պատասխանել(1)

1) Կնիք ուղարկուած է, 2) Օրիորդի համար սպասիր Էլլէնի հեռագրին Պարիզից.
3) Դրօշակը կ'աւելացնենք, գրքեր էլ կ'ուղարկենք: Տոմսերի հաշիւը ուղարկուած է:
Արձանագրութիւնից կազմակերպութեան մասը կ'ուղարկենք մինչեւ մի ամիս:
Նամակ ստանում ենք: Տեղեկութիւն ինչո՞ւ չէք տալիս: Սիրաքը(2) (Ռաշտից) պատ-
րաստականութիւն է յայտնում ամառս գործելու, ուր ուզէք գնալու:

1.- Ռոստոմի նամակ: Ուղղուած պէտք է ըլլայ կամ Արեւելեան բիրոյին, կամ Պաքուի (Ոսկանապատ)
Կեդր. կոմիտէին: Օրիորդը Ռուբինան է. Էլլէնը՝ Քրիստափորը: Լեւոնը, հասանաբար Գիւլումեանն է՝
Յուցական մարմնի անդամ:

2.- Սիրաքը հասանաբար Գրիգորեան Սիրականն է (1878-1937):

11.

էջ 17
[Գրած 14-ին]
Մ[ԵՃ] Բ[ԱՂԱԲ]

Հաստատում ենք մեր(1) նամակները:
Անհամբեր պատում ենք մանրամասնութիւնների փոխ-նահանգապետի սպան-
ման մասին(2):

Գրեցէք միմիայն տրուած հասցէներով առանց որեւէ խօսք մէջը աւելացնելու. աշ-
խատեցէք գրել միշտ գաղտնի թանաքով: Տեղեկութիւններ Դումանի մասին: Ձեր

կողմից ուղարկած երիտասարդին անցագիր տուինք եւ ճանապարհ ձգեցինք. միթէ նրանից լուր չունէք(3): Հարցրինք նրա մասին Բոլղարիա: Վիեննայում բռնաձեռքի մասին ոչինչ չգիտենք: Կնիքներ ուղարկած են Ոսկանապատ(4), մասամբ դա ձեր պահանջին գոհացում կը տայ. այդ ստանալուց յետոյ մէկ էլ գրեցէք, թէ որ տեղերի համար եւս հարկաւոր է:

- 1.- Թուականներու տեղը բաց ձգուած. արտագրողը պիտի ամբողջացնէր:
- 2.- Հարցը կը վերաբերի Գանձակի հայատեաց նահանգապետ զօրավար Անդրէէի ահաբեկման:
- 3.- Բնագրին մէջ «չունենք», պարզապէս վրիպակ է:
- 4.- Ոսկանապատը Պարուն է:

12.

էջ 23-24

Գրած 19 յուլիսին

ՋՐԱԲԵՐԴ(1)

Մուշից մենք կանոնաւոր տեղեկութիւն ստանում ենք: Փողի մասին գրեցինք [Արեւելեան] բիւրոյին: Յայտնեցէք Մուշ եւ միաժամանակ մեզ, թէ ում միջոցով եւ որքան դրամ է ուղարկած: Մշոյ կոմիտէն կը պահանջի: Երկաթի խումբը(2), գրում էք, որ տեղ չհասաւ: Բայց ո՞ր մնաց: Զիվիին կուի մասին մեր հաղորդածները լրագիրներին: Ձեր բոլոր տեղեկութիւնները ստանում ենք. երբեմն մի քանի օրինակներ: Զուրնաչիները(3) դժուար թէ խումբ անցկացնեն, որովհետեւ սրանց կենտր. մարմինը աննպատակ է հռչակում մեր «մասնակի» շարժումները. ինքը պատրաստուում է «ընդհանուր ապստամբութեան»: (*)

Թերթ ուղարկում ենք Վրէժ(4) մեծ քանակութեամբ. պահանջեցէք, որ կանոնաւոր բաժանեն: Այս անգամ ([Դրօշակի] No 7 լոյս է տեսնելու այսօր), ուղարկելիս՝ կը յայտնենք, թէ մօտաւորապէս ուր եւ որքան պէտք է ճանապարհ ձգեն:

Մեր ստացած տեղեկութիւնները հեռագրով յայտնում ենք եւրոպական կարեւոր թերթերին, որոնք չեն մերժում:

Անտոնը(5) վաղուց է դուրս գնացել. այսօր հաւանական է, տեղ հասած լինի: Կազմակերպութեան վերաբերեալ ժողովի(6) որոշումները շարուում են. մի շաբաթից պատրաստ կը լինեն:

Վահանի(7) մահուան մասին հակասական լուրեր են գալիս: Սպասում ենք վերջնական հաստատ լուրի: Յոյս ունինք, որ նա մնացած լինի Սասունում, մի ձորում պատսպարուած:

(*) Այստեղ բնագրին մէջ խաչաձեւ գծուած է (երեւի արտագրութեան ժամանակ չգրուելու համար), հետեւեալ պարբերութիւնը.–

«Բայց այս բոլորը ոչինչ, որովհետեւ եկել են այն համոզման, որ մինչեւ Ռուսաստ. բռնակալ մնայ, Տաճկահայաստանի հարցը չի լուծուիլ, ուստի իրենց ուժերը պէտք է լարեն Ռուսաստանի դէմ: Այս բոլորը նշան է, որ մէջները նոր բաժանում պէտք է առաջ գայ՝ սոցիալ-դեմոկրատական, որ կը գործի Ռուսաստանում եւ հին հնչակեան՝ Տաճկաստանի դէմ կուելու: Այժմեանից իրենց մտադրութիւնը՝ գործել սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցութեան միացած՝ չեն հրապարակ հանում, որովհետեւ վախենում են, որ բոլոր տաճկահայ տարրը հեռանայ կուսակցութիւնից, ինչպէս նաեւ այն կովկասահայերը, որ կապուած են տաճկահայ դատին: Եթէ խումբը անցկացաւ, դա կը լինի բաժանման առաջին քայլը»:

1.- Զրաբերդը Կարսն է, որուն ուղղուած է գրութիւնը:

2.- Երկաթ, Աշոտ-Երկաթ, բուն անունով Լեւոնեան Արմենակ (1871-1904), յեղափոխական հարուստ անցելի տէր անուանի մարտիկ, որ Սասնոյ ապստամբներուն օգնութեան հասնելու ճամբուն, Արձէշի մօտ կռուի բռնուելով կը նահատակուի (1904 թ. Յուլիս):

3.- Հնչակեանները: Այդ անունը կը գործածէին հաւանաբար կուսակցութեան պաշտօնաթերթ «Հնչակ»ի հետեւողութեամբ:

4.- Վրէժ, Վրէժստան – Ատրպատականն է (Թարիզ):

5.- Սիմոն Զաւարեանն է, որ մեկնած էր դէպի Լեոնավայր-Կիլիկիա, Պէրյուք:

6.- Հ. Յ. Դաշակցութեան Գ. Ընդի. ժողովին, որ գումարուած էր նոյն տարուան Փետրուար-Մարտ

ամիսներուն, Սոֆիա: Խօսքը՝ կազմակերպութեան այդ բաժնի վերաբերեալ որոշումներուն մասին է:
7.- Վահան Մանուէլեան, բուն անունով Տղորամաճեան Կարապետ (1866-1904) Դաշնակցութեան լիազօր ներկայացուցիչը Սասնոյ մէջ, որ արդէն Մայիս 16ին նահատակուած էր:

13.

էջ 21-22

Յուլ. 23-ին Մուշ գրած

Հաստատում ենք մեր յուլ. 10-ի գրութիւնը:

Ստացանք ձեր նամակները յունիս 1, 7 եւ 16ին գրած: Դրանից առաջ ստացել էինք յունիս] 3-ի (թէ 8-ի) նամակը: Բոլոր կարելուր կէտերը հաղորդեցինք հեռագրով եւրոպական թերթերին: Կ'օգուենք այդ նիւթերից մեմորանդումի համար, որ կը ներկայացնենք պետութիւններին մի յարմար ժամանակ: Շարունակեցէք նիւթեր ուղարկել: Ինչպէս առաջ էլ գրած էինք, շատ ցանկալի է իմանալ բոլոր՝ մեծ թէ փոքր ընդհարումների մանրամասը նկարագրութիւնը: Սպասում ենք Վահանի(1) վախճանի մասին վերջնական, ստոյգ տեղեկութիւններ: Շատ անհանգիստ ենք նոյնպէս Երկաթի(2) մասին: Արձէշի նրա կռուի մասին լուր առինք, այնուհետեւ տեղեկութիւն չունենք, թէ ինչ եղաւ: Մեզ վերայ լաւ չազդեց տղաների միջեւ ծագած խռովութիւնները: Ամէն կերպ յորդորեցէք եւ մեր կողմից, որ միանան, համերաշխ մնան: Նպաստի վերաբերմամբ հետեւեալն է արւած. 1) Պրեսանսէն առաջարկել է 5.000 fr. Դելկասէին(3) Մշոյ եւ Սասունի կարօտեալների համար: Դելկասէն դեռ պատասխան չի տուել: 2) Սի մասնաժողով է կազմում Պարիզում զանազան կուսակցութիւններից նիւրատութիւններ ընդունելու: Ժամանակը թէեւ վատ է. վականսների ու շոգերի պատճառաւ մարդիկ ցիրուցան են եղել, բայց էլի կ'աշխատեն մի բան անել. կաթողիկոսի կողմից մի պատգամաւորութիւն է կազմել 6 մեծ պետութիւններին դիմելու համար: Պատգամաւորները հիմա Պարիզ են եւ քիչ յետոյ կը սկսեն իրենց այցելութիւնները: Նրանց թումն են մեր երկու ընկերները: Գուցէ արդէն իմացած լինէք, որ ֆրանսիական կառավարութեան նախաձեռնութեամբ՝ ընֆորմների մի նոր ծրագիր է առաջարկուած Սուլթանին՝ Անգլիայի, Ֆրանսիայի եւ ռուսերի կողմից: Հետեւանքի մասին դեռ որոշ բան յայտնի չէ: Վաղարշակը(4) նահատակել է 13 ընկերներով Զիվինի ամրութիւններում. թշնամուց ընկել է մօտ 400 հոգի: Խումբը ձիաւոր էր: Երկաթի խումբը Արձէշի մօտ տալիս է 7 զոհ, կոտորելով 90 հոգի: Դումանի հեծելախումբը Վանայ ճանապարհին կոտորում է 25 զինուոր եւ 2 սպայ. զոհ է տալիս 2 հայդուկ: Նոր խմբեր են պատրաստում, չնայած ռուս կառավարութեան արտակարգ խստութիւններին ու ճնշումներին:

Եթէ միջոց ունէք Պոլսից եւ Կովկասից որեւէ կերպով դրամ ստանալ, գրեցէք շուտով անմիջապէս կը հասցնենք:

- 1.- Վահան - Տես նախորդ նամակի (19 Յուլիս) թիւ 7 ծանօթագրութիւնը:
- 2.- Երկաթ - Տես նախորդ նամակի (19 Յուլիս) թիւ 2 ծանօթագրութիւնը:
- 3.- Պրեսանսէին եւ Դելկասէին ծանօթ ենք, երկուքն ալ ֆրանսացի քաղաքական դէմքեր. առաջինը՝ խորհրդարանի անդամ, երկրորդը՝ արտաքին գործոց նախարար:
- 4.- Կայծակ (Վաղարշակ Պաղտասարեան - 1875-1904) - յեղափոխական հարուստ անցեալ ունեցող մարտիկ, որ Սասնոյ ապստամբներուն օգնութեան հասնելու ճանապարհին կռուի կը բռնուի եւ կը նահատակուի:

14.

էջ 27-28

2 օգոստ.

ԲէՅՐՈՒԹ, Անտոնին(1),

Յուլ. 24[ի] նամակդ ստացանք, ստացել ենք նաեւ Զմիւռնիայից գրած բացգիրը: Քանի որ Ռահվէրը(2) եկել է եւ հետը տեսնել ես, քանի որ միւսներն էլ են գալու, գործը ուրեմն քիչ քիչ կարգի կ'ընկնի: Գրում ես, որ մի մանրամասը նամակ էլ մի

օր առաջ եւ ուղարկել. մենք չենք ստացել այդ նամակը: Հասցէդ չենք տալ առայժմ ոչ մի տեղ. թող քիչ ուշ լինի, հիմիկուանից լու չընկնի(3): Բացի այդ, շատ էլ յարմար չէ քո տուած հասցէով երկրի ներսից նամակ գրել, կարող է իսկոյն կասկած հրաւիրել:

Քո անունով շատ նամակներ են եկել. ինչ անեմ. ուղարկեմ, թէ ոչ, կամ ինչ ձեռով: Նամակներից մի երկուսը ձեր տնիցն են. մոռացանք պայմանաւորել քո նամակագրութեան մասին: Դուն ինչ ձեռով ես նամակ գրելու, ուղղակի՞ միթէ:

Մի յարմար օր կը գնամ Մարսէլ եւ պահեստի պատրաստութիւն կը տեսնեմ:

Ուզած գիրքդ կ'ուղարկենք, եթէ խօսք տաս, թէ քաղաքիցդ դուրս հետդ չես տանելու:

Գանք նորութիւնների: Ժիրայրը առաջէլ է Մարաշ եւ թերեւս Արծաբերդ(4):

Երկաթի խմբի ընդհարման ժամանակ զոհ են գնացել 7 հոգի, մնացածները ապահով են եւ կարծենք Ախլաթ են հասել:

Ալաշկերտ անցած խմբերը: Որսկանի եւ Թորգոմի խմբերը: Թղթակից իտալացին. կաթողիկոսի պատւիրակութիւնը: Հեռագիրներ Թարիզից: Լուրջ միջամտութեան նշոյլ չկայ: Դումանի խումբը, Սշոյ եւ Սասունի դրութիւնը(5):

Միսակը գրում է, թէ ինքը խօսք չի տուել Ադանա անցնելու, թէ Սիմոնը(6) սխալուել է: Առ հասարակ ես քեզ խորհուրդ եմ տալիս մի առժամանակ դրանց հանգիստ թողնել, մինչեւ նրանք որոշապէս չճշդեն իրենց բռնած ընթացքը:

- 1.- Անտոնը Սիմոն Զաւարեանն է, Լեռնավայրի (Կիլիկիա) Պատասխանատու մարմնի անդամ:
- 2.- Ռահվեր – Կիլիկիոյ հին գործիչներէն Վարդանեան Միսաք (1874-1949):
- 3.- Լու չընկնի.– չիմացուի, լուրջ չտարածուի:
- 4.- Ժիրայրը Կիլիկիոյ գործիչներէն է, բուն անունով Սիրճեան Կարապետ, մահացած 1909ին: Արծաբերդը՝ Զէյթունի կուս. ծածկանունն է:
- 5.- Անբողջ պարբերութիւնը ունի այն իմաստը, որ նշուած կէտերու մասին աւելի լայն տեղեկութիւններ պիտի տրուին գաղտնի թանաքով շարադրուելիք նամակին մէջ:
- 6.- Միսակը վերեւ յիշուած Ռահվերն է (Վարդանեան). Սիմոնը՝ Զաւարեանի մասին է:

15.

էջ 25-25, 29-31

Մ[եծ] Ք[ԱՂԱՔ](1)

Գրած օգ. 3-ին

(բանկի հասց.)

Հաստատում ենք

– Նամակների հրատարակութիւնների առթիւ: Պէտք է նրանց հիման վրայ շրջաբերականի պէս բան գրել եւ ոչ թէ նոյնութեամբ ցրուել: Ամերիկայի մէջ էլ ձեզանից օրինակ ամենով տարածում են ամէն տեսակ նորութիւններ երկրից ստացած:

–Թերթ ուղարկեց (No 7) Արտաքիլ 500, Աստարա 200, Թաւրիզ 400. իսկ շուտով Բաթումի գծով կ'ուղարկվի 1500:

Եթէ Պարսկաստան] գնացածներից 100 հատ վերցնեն տեղական կարիքների համար, ձեզ բաժին կը մնայ 1.000 օր[ինակ], չենք հաշուում Սալմաստի 220-ը, որ երեւի Շամ է(2) գնում:

Շիրակեան վաճառականի մօտ Մոմճեան անունով երիտասարդը խումբ է կազմել եւ 50 ռ. նպաստ ուղարկել: Կանչել տուէք եւ հետը խօսեցէք:

–Ջրաբերդից(3) ուզել էին իրենց թղթերի պատճէնները. Ժամանակ չկայ այդքանը արտագրելու: Արտագրել ենք միայն ամենակարեւորը, եկողի հետ կ'ուղարկենք:

–Անյարմար է յարաբերութիւնը երկու տեղից պահել: Սասնոյ նպաստի համար երկու հեռագիր կար, Բագւից եւ Մ. Ք[ից]: Մեր մի ընկերը մինչեւ հիմա համոզուած է, որ խնդիրը տարբեր գումարների վրայ է:

–Անտոնը(4) տեղ է հասել:

–Ուշադրություն դարձրեք հրատարակությունների ձեռք վրայ:

–Նամակները խէժով բացեք:

– Հաշի մասին: Պէտք է գանազանել Բիւրոյի եկամուտը եւ հաշիւը: Եթէ մի կոմիտէից փող են փոխադրում Բիւրոյին, դա պէտք է սոցնել հաշի մէջ եւ ոչ Բիւրոյի ցանկի, որովհետեւ արդէն տպագրում է իբր Կոմիտէի եկամուտ: Այնպէս կարգադրեք, որ միեւնոյն գումարը երկու անգամ չհրատարակի:

– Ոսկանապատից ուզում են իմանալ այստեղի կարծիքը գործունէութեան տեւողութեան մասին: Երկրի ներսը զինւած սուար խմբերով ոյժ մոցնելու մասին աւելորդ է կարծիք յայտնել, քանի որ արդէն իրականութիւնը ցոյց է տալիս դրա անկարելիութիւնը ներկայ պարագաներում: Յարձակողական տաքտիկին համակարծիք ենք. միայն աւելի լաւ է մի ձեռնարկ, բայց յաջող, քան մի քանիսը, կէս կատար: Մեր անաջողութիւնները սիրտ են տալիս թշնամուն, նսեմացնում են կազմակերպութեան հեղինակութիւնը. իսկ եթէ վերանայ վախը, այն ժամանակ վայ մեզ: Մինչեւ հիմա քրդերը, տաճիկ ժողովուրդը միշտ ակնածել են մեր ուժից: Վերջին դէպքերը շատ բան պէտք է փոխեն: Պէտք է մէկ գօրեղ հարուածով վերականգնել կազմակերպութեան պատիւը: Մեր ցարը նրանումն է, որ ժողովրդի ոգեւորութիւնը, կռուի պահանջը այնքան մեծ է, որ անհնար է լինում կարգ կանոնի տակ ձգել եւ ստածուած, ծրագրուած, երկարատեւ եւ գաղտնի մի ձեռնարկ պատրաստել: Բանն այնտեղ է հասել, որ եւրոպական թերթերը մեր ուղարկած հեռագիրները խմբերի գործունէութեան մասին, տպագրում են «nouveaux massacres»(6) վերնագրի տակ: Այն էլ պէտք է ասած, որ թէեւ մեր տեղեկութիւնները տպագրում են, բայց այնքան էլ չեն հաւատում, որ թշնամուց կոտորել է 400, 500 հոգի եւայլն: Պատճառը շատ պարզ է, որովհետեւ բացի մեր հեռագիրներից, ուրիշ ոչ ոք չի խօսում մեր յաղթութիւնների մասին: Գուցէ ամիսներ յետոյ դեղին, կապոյտ գրքերում(7) կարդանք հիւպատոսների զեկուցումները: Պէտք է ուրեմն այնպիսի հարուած տալ, որ փաստը ինքը խօսի, որ ստիպուած լինեն լեզուն բանալ (*):

(*) Ծանօթ խմբ.– Բնագրին մէջ հետեւեալ ընդարձակ հատուածին վրայ խաչաձեւ գիծեր քաշուած են. արդե՞՞ր պէտք է նշանակել, որ նկատի չէ առնուած արտագրութեան մէջ.

Թորգոմի(8) խմբի կռի մասին եւ ոչ մի ակնարկ! Մի հանգամանք եւս, որի մասին առաջ էլ էինք գրել: Թէեւ դուք ասում էք, որ իրողութիւնը չափազանցրած չէք նկարագրում, որ նա իսկապէս սոսկալի է, բայց մենք դարձեալ կասկածում ենք, ոչ թէ ձեզ, այլ ձեզ լուրեր հաղորդողին: Ամէնից քիչ պէտք է հաւատալ ականատեսի պատմածին. սա պարատոկս է. միշտ ականատեսը տրամադրուած է չափազանցօրէն դիտել երեւոյթը: Quillard-ն(9) էլ այսօրայ նամակում խնդրում է գրել մեր ընկերներին, որ թիւերը ստուգեն եւ ապա հաղորդեն: Նա էլ շատ կասկածում է նրանց ճշտութեան եւ վախենում է, որ այլեւս հաւատ չընծայեն Pro-Armenia-ի ասածներին: Երկու ապացոյց ասածներին: Դումանի կռի լուրը առնելով Թարիգի մեր ընկերները հեռագրում են, թէ Վանայ ճանապարհին քրդերը կոտորել են 50 հայ,–կարծելով թէ դիպլոմացիայի վրայ դրանով ազդելու են. խայտառակութիւնը այնտեղ է, որ Լանսդառն(10) խոստացել է քննութիւն կատարել տալ! Ահա ձեզ գիտակցական չափազանցութեան մի օրինակ: Յաղթութեան լուրը կոտորածի ձեւով են ներկայացրել, չուզենալով հաւատալ, որ ամէն մէկ այդ տեսակ լուր մի միւսու է մեր դատի համար: Իսկ կռի նկարագրութիւնը, որ կարող է քիչ թէ շատ ոգեւորել, դեռ մինչեւ հիմա չի ստացել: Երկրորդ օրինակ: Ֆարհատը Մրգաստանից(11) մի զգացած թղթակցութիւն է ուղարկում, որ սկսում է կոտորածների յառաջաբանով, մինչեւ երկինք հասնող դիակների կոյտով, ծխացող արիւնով եւայլն... ինչ է, ինչ է... Երկար խումբը 7 հոգի է գոհ տուել: Այսպէս բան կը լինի: Նոյն բանը նկատուած է Սշոյ թղթակցութիւններում: Կոյներ են լինում նրանց մասին ոչ մի խօսք, իսկ զոհերի

մասին! «Դիակները ջրի առաջը կտրում են, թնդանօթներով են ջրի ճանապարհը բաց անում»: Մշոյ ընկերների հոգեբանությունը հասկանալի է, իսկ դրսեցիներիին ինչ ասենք:

– Կաթողիկոսի պատվիրակությունը լաւ ընդունելություն է գտել Լուրէի(12) եւ Դելկասէի մօտ: Հիմա գնացել են Լոնդոն(*):

* * *

– Բանակցութեան մէջ ենք մի իտալացու հետ, որ ուզում է գնալ Հայաստան իբր թղթակից. եկաւ, խօսեցինք, պայմանաւորեցինք: Եթէ կարողացաւ մտնել խորքերը, անցնել Մուշ, Սասուն, Վան, Պարսկաստան, դա մեզ կը նստի 2.200 Fr.(13):

– Մեզ առաջարկներ եղան ֆինլանդացիների կողմից միւս տարրերի հետ միացած համերաշխ գործելու: Սկզբունքով համաձայնություն տւինք:

Եթէ կոնգրէս կայանայ, պէտք է որ Ինքնապաշտպանութեան մարմինը մի ներկայացուցիչ ունենայ: Առ այժմ թող խօսեն ուրեմն պայմանների մասին: Կը գրենք դարձեալ, երբ կոնգրէսը հրաւիրելու մասին գործնական քայլեր առնեն:

- 1.- Մեծ Քաղաքը, ինչպէս ծանօթ է, Թիֆլիսն է, այլ խօսքով Հ.Յ.Բ. Արեւելեան բիւրոն:
 - 2.- Շամը ծածկանունն է Վան-Վասպուրականի:
 - 3.- Ջրաբերողը Կարսն է:
 - 4.- Միսնն Ջաւարեանի համար է, որ անցած էր Պէրսիոս:
 - 5.- Ոսկանապատը Պարսն է:
 - 6.- Ֆրանսերէն – նոր կոտորածներ:
 - 7.- Ֆրանսական (ղեղին) եւ անգլիական (կապոյտ) – կառավարութեանց կողմէ ամէն տարի կամ պարբերաբար հրատարակուող պաշտօնական ժողովածուներ էին, ուր տեղ կը գտնէին առ հասարակ իրենց դեսպաններէն եւ հիւպատոսներէն ստացուած զեկուցագրեր:
 - 8.- Թորգոմ՝ ծածկանունն էր Թումեանց Թումանի:
 - 9.- Pro-Armenia-ի խմբագրապետը:
 - 10.- Լորդ Լանսդաւո, Անգլիոյ արտաքին գործոց նախարար:
 - 11.- Ֆարիատ – Սարգիս Օհանջանեան, Սրգաստան-Երեւանի Կեդր. կոմիտէի անդամ:
 - 12.- Էմիլ Լուրէ, Ֆրանսայի հանրապետութեան նախագահ: Դելկասէ՝ Արտաքին գործոց նախարար:
 - 13.- «Իտալացին» Պրոֆ. Ռակկա անունով հայասեր անձնաւորութիւն էր: Հայաստան այցելութեան ծրագիրը չիրականացաւ, երեւի բազմաձախ ըլլալու պատճառաւ:
- (*)Ծանօթ Խմբ.- Հոս կ'աւարտի գծուած բաժինը:

16.

էջ 32-33

Օգոստ. 6-ին

ՈՍԿԱՆԱՊԱՏ

Յայտնեցէք Մ. Ք., որ Բարսեղեանի տուած հասցէով (բանկի) ուղարկել ենք մի երկար նամակ(1): Այնտեղ կան բաներ, որ ձեզ էլ են վերաբերում:

Այսօր ստացանք Պարիզից հեռագիր: Դելկասէն(2) համաձայն է ընդունել մեր դրամը հիւպատոսի ձեռքով բաժանելու համար: Հեռագրեցինք Մ. Ք. դրա մասին Ղարիբի(3) հասցէով: Միայն ինչպէ՛ս անել, որ մերոնց ձեռքը մի որոշ գումար ընկնի: Յամենայն դէպս պէտք է դրա մասին յայտնել Մշոյ կոմիտէին: Փողը այստեղ կը տանք, սպասելով ձեր փոխադրութեան:

Դումանին(4) լաւ հայիոյէք. մինչեւ հիմա ոչինչ չգրեցին դէպքի մասին, իսկ հիւսիսային գործակալութիւնը դժբախտաբար այդպիսի բաներով չի զբաղեցնում հասարակութիւնը:

Մ. Ք.ի նամակում յայտնել ենք մեր կարծիքը ապագայ գործունէութեան մասին: Մեզ ձեռնտու չեն ոչ լռութիւնը, եւ ոչ խմբերի անպատիժ, սուս ու փուս կոտորածը: Թող կազմի մի արշաւանք, կատարի մի գործ, որի մասին ստիպած լինեն բերանը բանալ: Որքան էլ մենք ասենք, թէ 100, 300, 400 թշնամի ենք կոտորել, նշանակութիւն չի ունենալ, մինչեւ միւսների բերանից էլ նոյն բանը չլսուի: Իսկ մինչեւ հիմա կատարած դէպքերի մասին համարեաւ ոչ մի ակնարկ չի եղել ոչ մէկի կողմից:

Չենք հասկանում, ինչ նշանակություն ունի ձեր կողմից Պրեսասնէի ճառի թարգմանելը, քանի որ դա լոյս է տեսնում Դրօշակում:

Ռաշտ այլևս չի ուղարկում: Ուղարկեցինք փորձի համար 40 օր[ինակ] Մեշէդ եւ ձեզ հեռագրեցինք:

Տուէք հեռագրի համար կարճ հասցէ:

Աստարա ուղարկած է 240 օր[ինակ], Արդլարիլ] 500. ուրեմն առնուազը 600 օրինակ կարող են ձեզ հասցնել(5):

Ինչո՞ւ Անդրէեի, Բոգոսլաւսկու մասին մի տող չէք գրում(6). ստիպած ենք այստեղից այնտեղից քաղել: Չի լինի՞լ, որ Պրեսասնէի ձառերը մենք թարգմանենք, իսկ Անդրէեաների մասին դուք գրէք:

Ու կոմիտ[էի]ն յայտնէք, որ հաշիւը չէր տպագրուում, որովհետեւ սկիզբը չկար. առաջիկայում կը տպենք:

Հիմա իմացանք, որ Մոսուսի դէպքի մասին պաշտօնական լուր կայ Times-ում: Դրա համաձայն միայն 4 հոգի են ազատուել: Մշոյ դաշտում մի դարանակալ խումբ յարձակում է զօրքի վրայ: Զօրքերին օգնություն է հասնում, ապստամբները փախչում են, աւերելով իրենց ճանապարհին 3 գիւղ:

Քանի որ Դելկասէն յանձն է առել նպաստները տեղ հասցնել, չի՞ կարելի հարուստներից առնել փողը եւ ոչ մեր գանձարանից: Նպաստները կարելի է ուղարկել Պրեսասնէի անունով:

Զրաբերդցիք(7) գանգատում են, որ նամակ չենք գրած: Յայտնէք իրենց, որ նախ գրել ենք, յետոյ ախր դժուար բան է մի անգամից 3-4 տեղի հետ նամակագրություն պահպանել եւ ամէն տեղ նոյն տեղեկությունները կրկնել: Թող [Արեւելեան] Բիւրոն այդ պաշտօնը յանձն առնի, մեր տւած տեղեկությունները կոմիտէներին յայտնի:

1.- Մ. Ք. - Թիֆլիսն է. Բարսեղեանը՝ Տէր Դաթեան Յովսէփը, անդամ Արեւելեան բիւրոյի:

2.- Դելկասէ - Ֆրանսայի Արտ. գործոց նախարար: Տրամադրուած գումարը Ֆրանսայի հիւպատոսի միջոցաւ իբրեւ նպաստ պիտի բաշխուէր Տարօնի եւ Սասնոյ աղէտեալներուն:

3.- Աւետիս Ահարոնեանի:

4.- Նիկոլ Դումանին, որ իր խումբով կռուի բռնուելով սահմանագրուիլին՝ չէր յաջողած օգնություն հասցնել Սասնոյ կռուողներուն:

5.- Խօսքը «Դրօշակ»ի համարներու առաքումին մասին է:

6.- Անդրէե եւ Բոգոսլաւսկի. առաջինը Գանձակի փոխ նահանգապետ, երկրորդը Սուրմալոյի գաւառապետ, երկու հայատեսց պաշտօնեաներ, որոնք ինկան դաշնակցական ահաբեկիչներու գնդակներէն:

7.- Կարսեցիք:

17.

էջ 34

Օգ. 8-ին [?]

Մ. Ք.(1)

Գաղտնիքներ հրատարակած նամակներում. օր[ինակ] Մշոյ հասցէն:

1.- Թիֆլիս՝ Արեւելեան բիւրոյին յղուելիք գրութեան նիւթը, մէկ նախադասութեամբ: Ռոստոմի ձեռքով, գրուած թանձր սեւ մատիտով:

18.

էջ 34

Գրած օգ. 8-ին

ԶՐԱԲԵՐԴ(1)

Դուք գանգատում էք, որ ձեզ նամակ չենք գրում: Ձեզ գրած [է] յուլիսի սկիզբին եւ 19-ին յուլիսի: Աւելի պահանջկոտ մի եղէք: Մի սոռացէք, որ հարկաւոր է եւ ուրիշ տեղեր գրել:

Չմոռանանք մի նկատողություն անել ձեզ: Երկրից ստացած նամակները դուք

նյութեամբ հրատարակում եւ ցրում էք զանազան կողմեր. այդպէս չի կարելի. պէտք է որոշ կէտեր դուրս հանել. դուք տրած հասցէն եւս, որ խիստ գաղտնի պէտք է պահւի, այն էլ չէք հանում:

Մինչեւ հիմա տեղի ունեցած դէպքերի մասին պաշտօնական ոչ մի տեղեկութիւն չէր տրուում: Բացի մեզանից համարեա ոչ մի խօսող չկար բայց վերջերս լուր հաղորդեց Սոսունի դէպքի մասին: Հեռագիր կար նաեւ մի յարձակման մասին, որ արել են մերոնք Սշոյ դաշտում թուրք զօրքի վրայ: Ռուսաց ներկայացուցիչների դերը ակնյայտնի է. նրանք գնացած են եղել, ինչպէս երեւում է, լոկ ոստիկանական նպատակով: Մամուլին կը տանք մի շարք փաստեր դրանց դերի մասին:

Դժոխքի (2) պատկերը ստացանք: Նամակ խնդրում է գրել անպատճառ գաղտնագրով, երբ որոշ գաղտնիքներ կան:

Ալաշկերտի խմբերի մասին Մրգաստանից ոչ մի լուր չունենք: Դուրանի (3) հետ մենք անմիջական կապ ունենք: Գիտէն արդեօք նրանք նոր թանաքի գաղտնիքը – 6.000ի մասին կարգադրութիւն կը լինի:

Նոր միսիթարական լուրն այն է, որ Դելկասէն ընդունեց Քիյառի առաջարկը ֆրանսիական հիւպատոսի միջոցով նպաստ տեղ հասցնել արկածեալներին: 30.000 ֆր. արդէն փոխադրած է այդ նպատակով:

Ընդհանրապէս մեր խնդրով հարկ եղածին չափ չեն զբաղւում: Դրա պատճառներն են 1) ամառայ արձակուրդները. հիմա բոլորը ցիր ու ցան եղած զանազան տեղեր հանգիստ են վայելում. 2) Ռուսաստանի գործերը, որ կլանել են ընդհանուրի ուշադրութիւնը: Անդրէտի, Բոգոպլամկու սպանութիւնները բաւական նշանակութիւն ունեցան ի շարք միւս դէպքերի: Ցաւում ենք միայն, որ մեզ մինչեւ այժմ ոչ մի տող չգրուեցաւ:

Ապագայ ձեռնարկների մասին մեր կարծիքը գրել ենք եւ Մ. Ք. եւ Ոսկլանապատ]: Անհրաժեշտ է այնպիսի մի հարւած, որ ստիպւած լինեն խօսել:

Կաթողիկոսի պատւիրակները հիմա Լոնդոն են: Պարիզի ընդունելութիւնը լաւ է եղել:

Անտոնը (4) տեղ է հասել: Միայն դէս ու դէն չխօսէք նրա մասին, չտարածի:

Մրգաստանից ստացանք մի թղթակցութիւն] Երկաթի կուի մասին: Այդ թղթակցութիւնը թէւ տպում ենք, բայց կասկածում ենք ճշմարտութեանը: Ուրիշ տեղեկութիւնների նայելով քարայրի մէջ պայթած ռուբերից սպանւել են ոչ թէ քրդեր, այլ մեր ընկերներից 9 հոգի: Բնչ լուր ունէք նրանց մասին:

1.- Ջրաբերդ-Կարսի սահմանուած գրութիւն:

2.- Հրայր Դժոխք, նահատակուած Մասնոյ ապստամբութեան օրերուն:

3.- Տարօնի:

4.- Սիմոն Զաւարեանը:

19.

Էջ 34

Գրւած օգ. 10-ին

ԲԷՅՐՈՒԹ

Նախորդ նամակը հաստատում ենք, 2 օգ.(1):

Այնթապ գտնուող Աւօն, որ մի լաւ ոյժ է, բերել տայ, կամ յարաբերութեան մտնի: Պահեստի մասին գրւած է: Ինքս կ'երթամ:

Ուղարկւած է՝ անիշխանական] գրքոյկներ եւ գիւղատնտեսական գիրքք:

Հնչակեանների (հին) կողմից այստեղ են գալու երկու հոգի. մէկը Գրիգոր Վարդանեանը (Կեդր[ոնի] անդամ), միւսը Ռուբէն անունով մի գործիչ: Այդ Ռուբէնը եկած է երեւի այդտեղ եւ տեսնւել Դոկտորի հետ: Գնացել են Եգիպտոս, համաձայնութիւն գոյացնելու համար, սպասել են քո(!) գալուն (անունդ էլ գիտեն!), որպէս

Պատասխանատու մարմնի անդամի եւ իմանալով, որ ուրիշ ճանապարհով տեղ եւ հասել, վճռել են գալ այստեղ բանակցութեան համար: Աստուած գիտէ, թէ այդ բռնորդ ինչպէս են իմացել: Ասենք, զարմանալի կը լինէր, եթէ չիմանային: Այս, այս մեր լայնարտութիւնը! ... Թափառիկը(2) մեզ ուղարկել է իրենց համաձայնութեան պատճէնը, որ մի տեսակ դաշնագիր է (առաջ բերել կէտերը): Մեր կարծիքը նոյնպէս կը յայտնենք: Առաջին կէտը անընդունելի է, որովհետեւ աւելորդ է: Ոչ մի անունի պէտք չկայ, եթէ համաձայնենք լուր կերպով պատրաստել, այնպէս որ նոյնիսկ մեր օժանդակ մարմինները չիմանան մեր համաձայնութեան մասին: Իսկ վերջում՝ գործի ժամանակ կարելի է ասպարէզ գալ երկու մարմինների միացեալ անունով: Երկրորդ կէտի պահանջը անբնական է, քանի որ ոչ մի գործիչ յայտնի չէ միւս կուսակցութեան: Դա կարող է որոշել միայն գործնական կեանքը: III-ը պարզ հետեւանք է արդէն համերաշխ գործակցութեան: IV-ը արհեստական. ով ինչ ունի, թող այն բերի: Դաշնակցութիւնը անցեալներում նոյնանման դէպքերում դրանով է ղեկավարել: Այս կարծիքը կը լինի Փաշայեանի անհատական կարծիքը:

1.- Նամակը յայտնապէս ուղղուած է Սիմոն Զաւարեանին, ինչպէս էր նախորդ՝ 2 Օգոստոսի գրութիւնը, դարձեալ Պէյրութ, ուր կը գտնուէր Ս. Զաւարեան:

2.- Թափառիկ՝ ծածկանունն է Եգիպտոսի կուսակցական պատասխանատու գործիչ Տոքթ. Կարապետ Փաշայեանի: Քիչ անդին յիշուած համաձայնութեան կէտերը չկան սեւագրութեան մէջ, անոնք պիտի աւելցուէին գաղտնի թանաքով արտագրութեան մէջ:

20.

էջ 38-39
Գրած օգ. 12(1)
Մ[ԵԾ] Ք[ԱՂԱԲ]

Սալմաստի դատաւորի առաջարկը:

Ամէն տեղից գանգատուում են, որ Դրօշակ չեն ստանում: Յանցաւորը դուք էք, որ ժամանակին մարդ չէք ուղարկում ապրանքը ափից(2) վերցնելու: Վրէժից մեզ գրում են, որ կանոնաւոր կերպով իրենք ափ են հասցնում:

Մեզ համար ոչ մի դժարութիւն չկայ թերթերի թիւը աւելացնել: Դուք մեզ գրեցէք, թէ ուր որքան պահանջ կայ:

Կանոնագիր ուղարկեցինք 14 հատ Սարուստանի(3) համար: Ամէն մէկ կոմիտէի մէկ հատ:

Առաքելը ճանապարհից ուղարկել է մեզ ձեր ապսպրանքների եւ հարցերի մի շարք: Ահա նրանց պատասխանը:

- 1) Կնիքներ ուղարկուած են արդէն եւ դուք ստացել էք: Գրեցէք, թէ որքան է պակաս: 2) Հիմա բրոշիւրներով զբաղւելու ժամանակ չկայ, քիչ ենք. եղածներն էլ յոգնած, հիւանդ: Ղարիբին(4) շտապեցրէք: 3) Ուրիշ կուսակցութիւնների ծրագիրներ կ'ուղարկենք: 4) Ժողովի կազմած կանոններ տպագրուած են արդէն, ուղարկուած են: Վրէժից ձեզ կ'ուղարկեն 14 հատ, ամէն մէկ մարմին մի մի հատ: 5) Սասուն դրամ կարելի է ուղարկել. Դելկասէն(5) յանձն առաւ եւ արդէն 30.000 [ֆրանք] փոխադրել ենք: 6) Ստեփանոսի(6) մասին կը մտածենք: 7) Պայթուցիկ նոր նիւթ կայ, յարմար տեղափոխութեան համար եւ դիւրութեամբ պատրաստող: Դրա մասին՝ յետոյ, երբ մեզ կը յայտնեն: 8) Թորգոմի(7) դժբախտ վախճանի մանրամասնութիւնը եւ դիակների լուսանկարը ստացանք: Կը գրենք թերթերին: 9) Տաքտիկի մասին արդէն գրուած է նախընթաց նամակում. ինչպէս նաեւ Ոսկանապատ: Հարկաւոր է մէկ, բայց այնպիսի հարած, որ ստիպուած լինին յօսել: Բիկով-ը(8) անպատիժ պէտք է մնայ. ինչ են մտածում: Քաղաքական աշխարհում մի առանձին բան չկայ:

Այս բոլորի ստացանք համառ[օտ] տեղեկութիւն Ալաշկերտի դէպքերին Բարսեղեանի մի-երկու տողով: Գանգատուում էք, որ նամակ չենք գրում: Աւելի քան զարմանալի է: Զեզ գրուած է՝ յունիս 30 (Լօռ. հասցէով), յուլիս 3 (տիկ. Թարիզեանի ձեռքով), յուլ. 14-ին (Լօռ. հասցէով), մէկ նամակ Ղարդուշի[?] ձեռքով, օգ. 3

(բանկի): Չենք հաշուում Ոսկյանապատ գրածները, որ խնդրել ենք ձեզ եւս հասցնել: Դո՞ւք էք գանգատում, որ ձեզ չհայհոյենք ձեր լռութեան մասին, կամ Բարսեղեանի գունագեղներին(9):

Ջրաբերդ հաղորդել. 1) որ իրենց ուղարկած լուսանկարի (դիակների) ծրարում պակաս էին երկու կազակների նամակները:

2) Մեր նամակը ճիշտ ժամանակին են ստացել: Մեր դրած թւականը (յուլ. 19) եւրոպական է(10): Դարձեալ կրկնում ենք, որ իրենց նամակները գաղտնի թանաքով գրեն:

1.- Թուակահին տակ փակագծով կայ անունը Եւանգուլեանի, որ, ըստ երեւոյթին, եղած է նամակը Թիֆլիս՝ Արեւելեան բիրոյին տանողը կամ ուղարկողը. եւ կամ Թիֆլիսի մէջ հասցէ մը:

2.- Ափ-ը (բնագրին մէջ ոչ գլխագիր) կուսակցական ծածկանուն-կեղծանուն է: Այդպէս կը կոչուէր Արաքսի ափէն ոչ հեռու, պարսկական սահմանէն ներս գտնուող Ս. Ստեփանոս (Նախավկայ) վանքը՝ Դարաշամբ վանքապատկան գիւղով: Ռուս-պարսկական սահմանագլուխի այս կէտը անցքերէն մէկն էր դէպի Ադրբեյդիջան եւ հակառակը՝ կուսակցական հրատարակութիւններ, զէնք եւայլն փոխադրելու համար: Վրէժը՝ Ատրպատականն է:

3.- Սարուստան – կուս. ծածկանուն Ռուսիոյ եւ մասնաւորաբար Կովկասի:

4.- Աւետիս Ահարոնեանին:

5.- Ֆրանսայի արտաքին գործոց նախարարը:

6.- Տպագրական միաձոյլ կաղապար. քիչէ հանելու եւ բազմաթիւ օրինակներով տպելու համար:

7.- Թորգոմը ծածկանունն է Թումեանց Թումանի:

8.- Ռուսատառ: Բիկովը Օլթիի ռուս սահմանապահ զօրքի հրամանատարն էր, որուն հրահանգով կոտորած են Թորգոմի խումբին մարտիկները:

9.- Ակնարկութիւն Բարսեղեանի (բժ. Յովսէփ Տէր Դաւթեանի) ձեռագրին անընթեռնելիութեան:

10.- Այսինքն նոր տոմարով: Յայտնենք որ նոր (եւրոպական) եւ հին (Արեւելքի մէջ գործածուող) տոմարներուն մէջ 13 օրուան տարբերութիւն կար: Նոր տոմարով Օգոստոս 15-ը, օրինակ, հին տոմարով կը համապատասխանէր Օգոստոս 2-ին:

21.

էջ 41

Օգ. 17 (1)

ԲԱԹՈՒՄ

Ուղարկած թերթերի մասին (№ 3 եւ 7) (1):

1.- Թիւ 3ը եւ 7ը կը վերաբերին հաւանաբար «Դրօշակ»ի առաքուած համարներուն (1904):

22.

էջ 43-45

Օգոստ. 21

ՄՈՒՇ

Կասկածում էինք, թէ մեր նամակները տեղ չեն հասնում. այդ էր պատճառը, որ յուլիս 10/23 ից ի վեր նամակ չենք գրել ձեզ: Ձեր վերջին (յուլիս 13/26 նամակը) մեզ ապահովացրեց: Ձեր բոլոր նամակները ստացուում են, միամիտ եղէք. միայն մենք էլ ձեզ ենք ուզում նկատել, որ զգուշութեամբ գրէք – նախավերջին նամակը (յուլ. 7) առանց բանալու կարելի էր կարդալ(1): Լուծածքի մէջ քիչ քանակութեամբ ալկօօլ լցրէք:

Ձեր ուղարկած զոհերի ցանկը թարգմանեցինք եւ ուզում էինք նախարարներին ուղարկել, բայց պահեցինք, որովհետեւ տեսանք, որ կարելորդութիւն չեն տալու: Ձեր տուած տեղեկութիւնների հիման վրայ Կովկասի մեր ընկերները հեռագրել են անգլո-իօ-հայկական մասնախումբի նախագահ Ստէֆանսօսին, թէ 7,000 հոգի է կոտորել: Ստէֆանսօսը անմիջապէս այդ լուրը հաղորդել է նախարարին, որը պատասխանել է քաղաքավարի կերպով, թէ այդ լուրի հաստատութիւնը ինքը չունի, այսինքն թէ՛ լուրը սխալ է: Մեզ եւս ձեր հաւաքած թիւերը կասկածելի են թւում: Չէ՞ որ ինքներդ էք խոստովանում, որ դեռ կան ընտանիքներ, որոնք իրենց կորուստի քանակը չգի-

տեն: Մեր վարկը պահելու համար անհրաժեշտ են ճիշտ թեր: Ձեր նամակներից մի տեղեկագիր կազմվեցինք եւ ուղարկեցինք կաթողիկոսի պատուիրակներին՝ որպէսզի տեսակցութիւնների ժամանակ իրենց կողմից շեշտեն մի քանի կէտերի վրայ, օրինակ Սշոյ շրջանում մշտական հիւպատոսներ պահելու անհրաժեշտութեան վրայ:

Դելկասէին յանձնել ենք Quillard-ի(2) միջոցով նորերս մի խոշոր գումար, 30,000 fr. Սամոյ արկածախներին բաշխել տալու համար: Դելկասէն տատանումից յետոյ յանձն է առել այդ բանը, բայց ինչպէս երեւում է, ուղարկելը դեռ ուշանալու է: Այսօր Quillard-ից ստացանք մի նամակ, որով նա յայտնում է, թէ անմիջապէս իմաց կ'անի ուղարկելու օրը: Յոյս կայ եւ ուրիշ գումարների: Միայն ինչպէ՞ս անել, որ ձեր ձեռքը մի յատուկ գումար ընկնի: Պոլիս փոխադրած մի գումար վերադարձնում են, դժարանում են այլեւ ձեզ ուղարկել:

Կաթողիկոսի պատուիրակութեան մասին գրել էինք անցեալ անգամ: Պարիզում լաւ ընդունելութիւն է գտել. Լոնդոնում ընդունել է Լանստոնի(3) կողմից, սպասում են թագաւորի վերադարձին: Այնուհետեւ անցնելու են ուրիշ երկիրներ:

Ձեր ներկայացրած պահանջները տպագրում ենք Դրօշակում: No 8. կ'ուղարկենք եւ այլ թերթերի: Երրորդ ստորագրութիւնը փոխեցինք: Դեպքերի նոր ծրագրի մասին նոր բան չկայ, որ հաղորդենք. լռեցին, մի ինչ որ ոյժ խանգարեց: Դրութիւնը անորոշ է: Ամբողջի ուշադրութիւնը կլանած է պատերազմով: Գուցէ կամաց կամաց պարզի խնդիրը: Մեր վախը Ռուսաստանի կողմից է:

Գրեցէք, թէ իսկապէս որ կէտերում են գօրանոց կառուցանում: Ինչպէս երեւում է, դժար պիտի լինի կառուցման առաջն առնել: Կառավարութիւնը կարող է առարկել, թէ դա անում է ինքնապաշտպանութեան տեսակէտից: Գուցէ այնպիսի տեղեր են, որ հնարաւոր լինի ապագայում ձեռք անցնել, լաւ դիրքեր ու պաշար ձեռք բերել: Յամենայն դէպս դիմումներ անում են:

Հարցնում էք, թէ ինչ ծրագրով պէտք է գործել հիմա:

Անծանօթ լինելով տեղական արդի պայմաններին, դժարանում ենք որոշ կարծիք յայտնել: Յամենայն դէպս, մեր կարծիքով, խմբերի բոլոր գործերը պէտք է ունենան ոչ թէ յարձակողական գոյն, այլ պաշտպանողական: Մի հարց. չի կարելի արդեօք անհատական տեքօրի ձեռնարկել, փաշաների վրայ կամ այլ պատասխանատու անձանց: Վերջին տարին քանի քանի կարեւոր ուժեր գոհ գնացին, իսկ մի փաշա չսպանեց: Երեւի ձեզ արդէն գրած կը լինեն Թորգոմի եւ Որսորդի խմբերի ցաւալի վախճանի մասին Օլթիի շրջանում, ինչպէս նաեւ Ալաշկերտ արշաւած խմբերի մասին:

Նամակը գատ պահարանի մէջ դնել. վրան գրել Մանուկին յանձնելի. դա դնել միւս պահարանի մէջ, որի վրայ միայն ֆրանսերէն գրուի. ոչ մի խօսք հայերէն:

Տեղեկութիւններ Վահանի, Հրայրի գործունէութեան, դերի մասին: Տեղեկութիւններ ընդհանրապէս նահատակ ընկերների, ժողովրդի միջից աչքի ընկնող քաջերի, հերոսական դէպքերի մասին եւայլն...

Գրւեցաւ օգ. 21

1.- Այսինքն՝ գաղտնի թանաքով գրուած նամակը առանց «լուծուածք» գործածելու՝ կը կարդացուէր:
2.- Դելկասէն Ֆրանսայի արտաքին գործոց նախարարն էր, «Քիյառը»՝ Pro-Armenia-ի խմբագրապետը (Փարիզ):
3.- Անգլիոյ արտաքին գործոց նախարարը:

էջ 46-47
օգ. 24
ՊԷՅՐՈՒԹ(1)

Հաստատում են օգ. 10 եւ 12 նամակները: Անցեալ նամակներից մէկում գրել էի, որ Վարդանը(2) սպասում է քո նամակին, որպէսզի ձանապարհ ընկնի: Այսօր գնացողի հետ ապսպրեցի, թէ թող վեր կենայ գնայ. նամակը գրուած է այստեղ եւայլն:

Հայկն էլ եկել է, ուրեմն գործը քիչ քիչ լաւանալու է:

Ուղարկած հաշիւներդ ստացանք: Ոչինչ չես գրել փողի խնդրի մասին. յուսով ենք լաւ կարգադրած լինի:

Ամերիկայից հարց են տալիս. կազմակերպւած է արդեօք Լեռնավայրի մարմինը, ուզում են յարաբերութեան մտնել ձեզ հետ: Մենք այդ հարցի մասին մի քանի բան գրեցինք, շեշտելով այն հանգամանքի վրայ, որ դժար է երկրի մարմնի համար կապ պահպանել դրսի մի այնպիսի մարմնի հետ, ուր գաղտնապահութիւնն ասուած բանը չկայ, ուր կուսակցական վիճաբանութիւնների շնորհիւ ամէն ինչ համարեա հրապարակի վրայ է: Խոստացանք նրանց փափաքը յայտնել ձեզ, ինչ որ կատարում ենք: Ամենամեծ գաղտնապահութիւնը պէտք է գործադրել Լեռնավայրի վերաբերմամբ, որովհետեւ ոչ մի տեղ այնքան ներքին թշնամիներ չկան որքան այնտեղ: Նրանց մի նամակը, կամ յանուն ժողովրդեան շահերուն արած մի յայտարարութիւնը, բացած մի խնդիրը բաւական է տակն ու վրայ անելու ամբողջ գործը:

Մարից (3) դեռ լուր չունենք: Չգիտենք, ինչ եղաւ:

Նոր ընդհարումներ տեղի են ունեցել Սշոյ դաշտում: Կռիւների ժամանակ մերոնք ջարդել են, բայց ինչ արած, որ դրա փոխանակ թալանում են անգէն գիւղեր: Լօրիսը (4) դեռ Լոնդոն է: Քո արած նկատողութիւնները ի գուր են. զարմանալի մարդ է եղել: Մի քանի բաներ էինք գրել, նեղացել է: Դէի ինչ արած, նեղանայ, չնեղանայ, պէտք է գրենք, ինչ պէտք է անենք: Գլխաւոր պակասութիւնը նրանումն է, որ ուզում է մենակ գործել: Չերազի մասին գրել էինք, ասել էինք, թէ կաթողիկոսի կամքն է, որ նրան էլ առնելով յարգած կը լինենք կաթողիկոսի կամքը եւայլն... Ոչ մի ծպտուն չհանեց: Եթէ հնար լինի, եպիսկոպոսներին էլ մի կողմը կը թողնի: Հիմա պատուիրակները Լոնդոն են, սպասում են թագաւորի վերադարձին, բայց յոյս չունեն ընդունելու:

Անդրէվին, Բոգոսլովսկուն սպանողները մերոնք են. կատարել են եւ այլ տեղերը Ղարս, Նախիջեւան: Ոչ ոք չի բռնուած:

30.000 fr. յանձնուած է Դելկասէին, որը յանձն առաւ բաժանել տալ Սասունի եւ Սշոյ կարօտեալներին:

Գրեցաւ օգ. 24-ին:

1.- Գրութեան աւարտին սեւ թանձր մատիտով եւ Ռոստոմի ձեռքով՝ «գրեցաւ օգ. 24ին»: Նամակը ուղղուած է Ս. Զաւարեանին, որ կը գտնուէր Լեռնավայր-Կիլիկիա:

2.- Խանասորի Վարդանը (Մեհրաբեան Սարգիս), որ Զաւարեանի հետ անդամ էր Լեռնավայրի (Կիլիկիա) Պատասխանատու մարմնին (1869-1931):

3.- Մար՝ Տէր Մարտիրոսեան Միքայէլ, Կիլիկիոյ հին ու նուիրեալ գործիչներէն, որ 1899էն ի վեր բանտարկուած կը մնար Մարաշ, ուրկէ 1904ի Հոկտեմբերին միայն պիտի ազատուէր եւ անցնէր Եգիպտոս:

4.- Յովհ. Լորիս Մելիքեան, անդամ Արեւմտեան բիւրոյի եւ պատասխանատու Երոպայի մէջ հայ դատի աշխատանքներուն:

24.

էջ 48-51

Գրեցաւ օգ. 27

Մ[ԵՏ] [ԲԱՂԱՔ](1)

Այսօր ստացանք Բարսեղեանի նամակը, որի վրայ 4-5 ժամ տանջելուց յետոյ, հազիւ հազ կարողացանք միայն մի քանի բան հասկանալ 1) որ Բոլղարիա անցած ուսանողը պարսպ է նստած եւ 2) որ Բժիշկը մեզ մօտ է գալիս: Թախսանձագին խնդրում ենք նամակագրութիւնը յանձնէք մի այնպիսի մէկին, որի ձեռքը կարելի լինի դիւրութեամբ կարդալ: Բարսեղեանի հասարակ թանաքով գրածները անկարելի է կարդալ, ուր մնաց գաղտնի թանաքով գրածը: Աւելի լաւ չէր եւ Ռուբէնի(2) նամակը, Ոսկանապատից գրած: Նամակ խօ չէր, ասեւ մօտ 500 տարւայ տապալանագիր լինէր: Թուղթն էլ պէտք է փոխել. դա քիչ թէ շատ ծծող պէտք է լինի, որ պէսզի քսելիս գրւածը չսրբւի, տեղը մաքուր մնայ: Ուզում էք, եկողի հետ թուղթ ուղարկենք:

Ռոստոմը բոլորովին մեղք չունի, որ ուսանողը պարապ է նստում: Նրան յանձնարարական էր տուած, ու նա գնացել է Վառնա, ուր այդ ժամանակ կային Մարտիրոսն(3) ու միւսները: Զարմանալի է, որ նրանք ոչինչ չեն արել: Էգուց կը կարգադրի այդ խնդիրը:

Անցեալ նամակներից մէկում խնդրել էինք յայտնել, ստացած է արդե՞ք Կոնստանցայից եկած չէքը... Մինչեւ ստացելու մասին լուր չտաք, ախր չենք կարող ցանկը տպագրութեան յանձնել:

Լեւոնը (Գ.) (3) առաջարկում է, որ իրեն թոյլ տրի օսմանեան դեսպաններից մէկին գլորել: Նրա առաջարկին մենք համամիտ չենք: Եթէ նա որոշել է անհատապէս մի գործ կատարել, իրեն զոհելով, կարծում ենք, որ կարելի է աւելի նպատակաշարմար ձեռնարկներ առաջարկել: Եթէ մի յարմար գործ ի նկատի ունէք, որ նա կարողանայ մենակ կատարել, կամ առառաւելն մի օգնականով, գրեցէք, որպէսզի առաջարկենք իրեն: Նա սպառնում է վիշապցիների(4) հետ չհաշտուել:

Ձեր լուրջ ուշադրութիւնն ենք դարձնում հետեւեալ հարցի վրայ: Ղարիբը(6) չի գալիս. չգիտենք, չի գալու բնաւ, թէ յետաձգում է: Յոնանին(7) միտք կար այստեղ պահել, բայց չեղաւ. Էլլէնի(8) գլխաւոր առարկութիւնը այն է, որ բիւրոյի միւս երկու անդամները, Վիշապի եւ Լեռնավայրի կազմից, պէտք է լինեն տաճկահայեր: Եւ որովհետեւ նա Վիշապ էլ չի կարող մտնել Օրտանսի(5) հետ, ինչպէս ենթադրում էին, վերջինիս հիւանդութեան պատճառով, մնացել է երկուսի արանքում: Կարելի էր նրան առաջարկել Ղարիբի փոխարէն: Բայց սրա համար պէտք է սպասել Ղարիբի վերջնական որոշման: Քանի անգամ հարցրել ենք եւ խնդրել, որ ինքը գրի, թէ ինչ դժարութիւններ կան իր գալուն: Բացի դրանից Ռոստոմն էլ գուցէ ստիպած լինի հեռանալ ընտանիքի պատճառով, որը ամառը վերջանալուց հաւաքելու մի տեղ չունի: Այսպէս թէ այնպէս Ղարիբի վերջնական պատասխանը անհրաժեշտ է:

Մենք ձեզ արդէն հեռագրել էինք, թէ Դելկասէն ընդունել է առաջարկը: 30,000-ը փոխադրել ենք եւ սպասում ենք փոխարէնը ձեզանից: Հարուստներից մի բան չառնք: Ի միջի այլոց ինչ արդիւնք ունեցան ձեր դիմումները: Այստեղ միայն մէկն է երեւացել, որ Փ-ի(9) կողմից առաջարկում է 10,000 fr.!: Ինչ պէտք է լինի սրա վերջը: Ցուցական մարմնի գրելով Նաւահանգստում դարձեալ շարունակում են հին ձեւով ժողովարարութիւն(10) եւ մեծ գումար են հաւաքել: Պահանջում են այդ գործի քննութիւնը:

Սպասում ենք Վլաշկերտի դէպքերի մանրամասնութեան, ինչպէս նաեւ Դումանի կուի:

Օլթիի դիակների պատկերները կը ցրենք մեծ քանակութեամբ բոլոր երկիրներում ֆրանսերէն տեքստով(11):

Ստացանք այլ եւ այլ ձանապարհներով ուղարկած բոլոր թղթերը եւ հաշիւները: Բժիշկը(12) ինչ նպատակով է գալիս այս կողմերը. պատուիրակութեան համար անյարմար է: Երկու բժիշկներ, երկուսն էլ հայերէն չիմացող – չափազանց անյարմար կը լինի:

Այս անգամ Դրօշակ 500 օր[ինակ] աւելի կ'ուղարկենք: Անհրաժեշտ է կանոնաւորել Վրէժի գիծը: Այնտեղից գանգատում են, որ Ոսկանապատից եկող տանող չի լինում(13):

- 1.- «Բանկ»ը Թիֆլիսի մէկ դրամատունն է, որուն հասցէն կ'օգտագործուէր նամակագրութեան համար: Գրութեան վերեւ նշում կայ «ստացուած»:
- 2.- Խօսքը հաւանաբար կը վերաբերի Պաքոյի (Ոսկանապատ) Կեդր. կոմիտէի անդամ Աբրահամ Գիւլխանդանեանի, որուն ծածկանուններէն մէկը Ռուբէն էր:
- 3.- Մարտիրոս Մարգարեան,- Ցուցական մարմնի յայտնի անդամներէն Սաֆոն է:
- 4.- Լեւոնները բազմաթիւ են. այս մէկը, անունին կողքին փակագծի մէջ Գ. տառէն հետեւցնելով, պէտք է ըլլայ Ցուցական մարմնի անդամակցութենէն դադրած եւ Կովկաս անցած Գիւլումեան Լեւոնը:
- 5.- Այսինքն Պոլսոյ մէջ (Վիշապ) գործող Ցուցական մարմնի այն անդամներուն հետ, որոնք կը ծրագրէին Սուլթան Համիտի մահափորձը:
- 6.- Ղարիբը Ա. Ահարոնեանն է:
- 7.- Ցոնան Դաթեան, Դաշնակցութեան առաջին սերունդի գաղափարական անձնաւորութիւններէն.

որ եղած է Բիրոյի անդամ է «Իրօշակ»ի խմբագիր: Օրտանսը՝ Յոնանի գուիցերուի կինն է:

8.- Քրիստափոր Միքայելեանի: Վիշապը Պոլիսն է, Լեռնավայրը՝ Կիլիկիան:

9.- Փ-ն հաւանաբար «Փոթորիկ»ն է,- բռնի հանգանակութեան ձեռնարկ, որ միայն Յուցական մարմնին էր արտօնում:

10.- Ժողովարարութիւն կը նշանակէր հանգանակութիւն: Նաւահանգիստը Պաթումն է:

11.- Ծանօթ է, որ Սասնոյ օգնութեան փութացող Թուման Թումեանցի (Թորգոմ) Որսկան խումբը կոտորուած էր Օլթիի մօտ ռուս սահմանապահ զօրքին կողմէ: Այս վերջինին հրամանատարը՝ գնդապետ Բիկով՝ զոհուած ֆետայիններու դիակները հաւաքել տալով՝ նկարուած էր անոնց հետ: Ակնարկութիւնը երոպական մամուլին մէջ այս լուսանկարին հրատարակել տալուն կը վերաբերի:

12.- Հաւանաբար խօսքը կը վերաբերի բժ. Յակոբ Զարիեւի (1865-1920):

10.- Վրէժը Ատրպատականն է, իսկ Ոսկանապատը՝ Բագուն:

25.

էջ 51-53

Օգ. 28-ին

Գրած Տէր-Թում. ձեռքով(1)

ԹԻՖԼԻՉ

Մ[եծ] Քաղաքի եւ Ոսկան[ապատի] նամակները լաւ չեն գրում:

Հաշիւների կանոնաւորում: Մեր պարտքերը թող վճարեն. էգուց էլ որ պահանջներ են անելու, որտեղից գոհացում տանք: Մեր հաշուով դուք պէտք է փոխադրէք դարձեալ մօտաւորապէս 20 հազ. րուբլի: Որովհետեւ հիմա Վասպուրականի պահանջները սաստկանալու են, փամփուշտների մեծ քանակութիւն պէտք կը լինի փոխադրել, իսկ Ընդհ. ժողովը շատ սահմանափակ գումար է յատկացրել այդ շրջանին. պէտք է մի ձար մտածել: Որքան մեզ յայտնի է, Նաւահանգիստը իր նախահաշից շատ աւել գումար պէտք է ունենայ իր տրամադրութեան տակ. այդ աւելորդը կարելի է յատկացնել Վասպուրականի չնախատեսուած պահանջներին: Առաւելապէս պէտք է գոռ տալ փամփուշտների փոխադրութեան: Հիմա երկրի մէջ բաւականաչափ հրացաններ կան, անպէտք ընկած, փամփուշտների պակասութեան շնորհիւ:

Որքան յիմար պիտի լինէր տղաների դրութիւնը Մշոյ դաշտում, եթէ Շամից փամփուշտը չհասներ: Ինչո՞ւ մի քանի տեղ պահեստներ չէին պատրաստուած...

Այսօր թերթերում կարդացինք հիւպատոսական տեղեկութիւններ Պոլսից, որ Մշոյ դաշտում եւ Բիթլիսում տեղի են ունեցել 2 մեծ ընդհարումներ: Տաճիկների կողմից կայ 1 սպանուած 6 վիրաւոր: Մերոնք առանց կորուստ կրելու աներեւութացել են (եղել են 40 հոգի):

Մուշ կը փորձենք դրան հասցնել ուղղակի մերոնց ձեռքը՝ երկու ճանապարհով, որ ցոյց է տուել Տատրակը(2):

Յայտնեցէք Ջրաբերդ եւ ուրիշ տեղեր, որ արտասահման հայերի հասցէներով ուղարկուած նամակները բաց են անում, կարդում, յետոյ մեզ ուղարկում: Եթէ մի գաղտնի գրութիւն կայ, աւելի լաւ է ուղարկել օտարների հասցէներով, որոնք նոյնութեամբ մեզ են հասցնում:

Այստեղ գալու է Մաշտոց վարդ[ապետը]. դա Ամերիկայի մեր կազմակերպութեան անդամն է: Ռ[ոստոմը] խոստացել էր դրա հետ նամակ ուղարկել ձեզ, բայց հասցնել չկարողացաւ(3):

Յ[ոնանի] պատմելով Ոսկանապատ եւ այդտեղ ընտրութիւններ են կատարել Դ.ի համար: Դրանից առաջ ընդհ. ժողովը դրա մենաշնորհը թողել է ցուցական մարմնին: Եթէ ընտրուածներ կան, թող համաձայնեն Յուց. մարմնի հետ եւ ըստ այնմ դերերը բաժանեն:

Հեռագիրների առթիւ:

Թերթ (No 8) ուղարկած ենք՝ այս անգամ 420 աւելի Վրէժի գծով: Նաւահանգստի գծով նոյնպէս կ'աւելացնենք: Խնդրում ենք Ոսկանապատի մարմնից յատուկ հոգ տանել փոխադրութեան կանոնաւորման:

Ճերմախան[?] վաճառատան տղաներին փոստով թերթ հասնում է: Կարող էք նրանցից վերցնել:

Ֆինլանդացիների դիմումի մասին գրել էինք. համարեա բոլոր այլազան տարրերը տուել են իրենց համաձայնութիւնը համերաշխութիւն հաստատելու: Ձեզանից պատասխան չեկաւ. շուտով նրանց ներկայացուցիչը գալու է ժընեւ. եթէ մինչեւ այդ օրն էլ չեկաւ, ձեր կողմից տալու ենք համաձայնութիւն:

Դիակների պատկերը ֆրանսերէն բացատրութիւնով կը հրատարակենք եւ կը տարածենք շուտով:

Պատուիրակները հիմա Պարիզ են վերադարձել: Անգլիական թագաւորը շուտով չի վերադառնալու Լոնդոն:

Ինչ արիք Սալմաստի դատաւորի առաջարկի առթիւ: Կոզակների նամակները ստացանք:

Լեւոնի մասին կրկնել: Կոնստանցայի չէքը:

Օգոստոսի սկզբից գրած է նամակ Մ. Ք. (օգ. 3 բանկ), Ոսկանապատ (օգ. 6), Ջրաբերդ (օգ. 8), Մ. Ք. (օգ. 12 Եր[եւան]), Նաւահ[անգիստ] (օգ. 17), Մ. Ք. (օգ. 27 բանկ):

Գրաշար լաւ(4):

Վարդանը(5) թող ճանապարհ ընկնի:

- 1.- Թիֆլիս՝ Արեւելեան բիրոյին ուղղուած նամակ, նոյն Ռոստոմի ձեռագրով «գրած Տէր Թոմ. ձեռքով», ինչ որ կը նշանակէ, թէ վերջինս գաղտնի թանաքով արտագրողն է:
- 2.- Տատրակը ծածկանունն է Մշոյ Գեղամին, Տէր Կարապետեան:
- 3.- Մաշտոց վարդապետ - դաշնակցական, յետագային կարգաթող - իսկական անունը Ներսէս Փափազեան (1872-1915):
- 4.- Երեւի լաւ գրաշար կը սպասեն կամ կը պահանջեն Թիֆլիսէն:
- 5.- Խանասորի Վարդանի մասին է, Մեհրաբեան Սարգիս:

26.

էջ 54
օգ. 31
ԲԷՅՐՈՒԹ(1)

Վարդանը(2) եթէ գայ, հարկաւոր կը լինի մի երրորդը եւս մարմնի կազմը լրացնելու համար: Պէտք է աշխատել, որ գոնէ դա տաճկահայ լինի: Եթէ ուզում ես, այստեղից մի վերջին դիմում անենք Ցիւրիխցիներին, իմանանք նրանց վերջին որոշումը, եւ եթէ հրաժարելու լինեն, իմ կողմից կ'առաջարկէի Տիրանին, որ երկար տարիների ընթացքում վարժել է կազմակերպական գործերում:

Հնչակեանները դիմեցին, ինչ պատասխանեցիք: Պէտք է զգոյշ լինել. մեր աջակցութեամբ մի 14 հոգուց խումբ անցկացրին Ալաշկերտ. հիմա այնպիսի զուռնա են փչում, որ ուղղակի անտանելի են. նոր դարագլուխ բացած են համարում...

Վաղուց է պատրաստ եմ գնալու Մարսէլ, բայց ձեր բախտից հիմա գործադուլ է. նաւերը չեն բանում. վախենում են, մի գուցէ գործադուլի ժամանակ գէնքեր գնելը առանձին ուշադրութիւն դարձնի. գուցէ յամենայն դէպս էգուց գնամ:

ՌՈՍՏՈՄ

Մշոյ դաշտում գոռ կոխներ են սկսել հիմա. տղաները լաւ են: Հիմա միջոց կայ ուղղակի իրենց ձեռքը դրամ հասցնելու: Ափսոս, որ առաջ չգիտէինք, 30,000 fr.ը հիւպատոսի տրամադրութեան տակ դրինք:

- 1.- Ս. Զաւարեանին ուղղուած նամակ:
- 2.- Վարդանը Խանասորի արշաւանքի ծանօթ հրամանատարն էր (Մեհրաբեան Սարգիս), որ Ս. Զաւարեանի հետ անդամ էին Լեռնավայր-Կիլիկիոյ Պատասխանատու մարմնին:

27.

էջ 55
Օգ. 31
ՈՍԿԱՆԱՊԱՏ(1)

Մի ընդարձակ նամակ ենք ուղարկել եկտրի ձեռքով, գրած օգ. 28-ին: Ստացանք Ռուբէնի նամակը, որ բոլորովին չկարողացանք կարդալ, բացի մի երկու խօսքերից: Բայց հիմա լաւ միջոց ունենք, որ ձեզ եւս յանձնարարում ենք – նամակները բացէք silicate de soude-ով: Դա թանձր հեղուկ է, որ հրաշալի է բաց անում: Սրանից յետոյ յոյս ունենք ամէն տեսակ գրածները բանալ, եթէ միայն չոր գրչով գրած չլինեն: Վերջին դեղով փորձեցինք այսօր եւ մի քանի բան կարողացանք ջոկել Ռուբէնի գրածից 1) Դումանը չի ուզում գրել, թէ եւ հայեղել էք, դուք էք խոստանում գրել, 2) Լօթիքը(2) ամբողջութեամբ չեն փոխադրում թերթերը (էհ, թող երկու, երեք անգամից բերեն. այս անգամ 500 օրինակ աւել ենք ուղարկել), 3) որ զահրումար թանաքը ծծում է. քիչ թող ծծուի, վնաս չունի. միայն եթէ թուղթը բարակ է, միայն մէկ երեսին գրէք: Ռուբենն խնդրենք կրկնել բոլոր կարելուր կէտերը:

Այդտեղ է գալու Համոյին(3) ծանօթ մի ժուս տիկին, որը նորից ուզում է նրան տեսնել: Կը դիմէ Նիկոլի հասցէով:

Անունն է Աննա Նիկոլայեանա(4):

1.- Բագու (Ոսկանապատ) ուղարկուած այս նամակի աւարտին նոյն թանձր սել մատիտով՝ «Չոփոտեանի հասցէով»: Չոփոտեանը ծածկանունն է Թադէոսեան Լեւոնի (Պապաշա): Ռուբէնը՝ Գիւլխանդանեան Արքահանն է:

2.- Ակնարկութիւնը «Դրօշակ»ի համարները տեղ հասցնող պարզ, գուարթ, կերովտում սիրող, բայց քաջասիրտ երիտասարդներուն է:

3.- Համօ Օհանջանեանին:

4.- Ռուսատառ:

28.

էջ 56-58
Գրած 4 սեպտ.
ՄՈՒՇ

Ստացանք ձեր յուլիս 27 եւ 21 նամակները, հաստատում ենք մեր օգոստ. 8/21 նամակը:

Երոպական թերթերում կարդում ենք, որ տաճիկ կառավարութիւնը Վահանի եւ Հրայրի(1) բռնուած նամակներով հաստատում է, թէ հայերն են գիւղեր հրդեհողները: Որքան ճիշտ է այս լուրը: Եւ եթէ ճիշտ է, ինչ էր նպատակը: Սասունցիներն էլ, ինչպէս նաեւ հայ հոգեւոր իշխանութիւնը ամբողջ պատասխանատուութիւնը իբր թէ ձգում են ապստամբների վրայ:

Հեռագիր կայ նոյնպէս, թէ IV զօրաբանակը ոտքի է հանում: Կարելուր է հետեւել զօրքերի շարժման երկրի մէջ եւ կանոնաւոր տեղեկութիւններ ուղարկել: Մի գուցէ կառավարութիւնը օգուտելով խառնակ դրութիւնից Ռուսաստանի հետ համաձայնած վերսկսի կոտորածները ուրիշ վայրերում եւս: Այս մասին հարկ եղած դիմումը կ'անենք մեր կողմից:

Ձեր ներկայացրած պահանջները յայտարարեցինք բոլոր կարելուր թերթերին: Ընդհանուր տպաւորութիւնը լաւ է:

Տեղ հասաւ արդեօք մեր յանձնած նպաստը: Վիշապի մասին գրել ենք եւ սպասում ենք պատասխանի. իսկ վաճառատան միջոցով փոխադրեցինք 3,000 fr. ձեր մատնացոյց արած կաճառականին յանձնելու: Ստանալուց խնդրենք անմիջապէս իմաց տալ: Pro-Armenia-ի վերջին համարում յայտարարած են Սասունի մասնաժողովի անդամների անունները.– նրանց մէջն են Bertholet, նախկին արտաքին գործոց նախարար, Lavisse, Sully Prudhomme (արտագրել բոլորի անունները): Եթէ նախատուութիւնները ուշանան, այն ժամանակ մենք յատուկ դիմում կ'անենք մեր

մարմինների աջակցութեան:

Թորգոմի(2) խմբին նահատակութեան լուրը ձեզ հասած կը լինի: Դիակների պատկերները, մի կարճ ֆրանսերէն բացատրութեամբ տարածել ենք ամէն կողմ: Տպատրութիւնը մեծ է. մանաւանդ վրդովւում են ռուս տարրերը ռուս բռնակալութեան այդ արարքից:

Տղաներին մեր ջերմ համբոյրները: Թող ներկայ հանգամանքներում աշխատեն ամէն կերպ խոյս տալ ընդհարումներից, ուժերը խնայել, բայց միշտ պատրաստ կենալ: Անչափ ուրախ ենք, որ ընկերների միջեւ համերաշխութիւն է տիրում. յուսով ենք, որ այդպէս կը շարունակուի:

Թերթերում կարդացի՞նք նոր ընդհարումների մասին. տեղեկութիւնները հիւպատոսական էին: Անհամբեր սպասում ենք մանրամասնութիւններին:

Pro-Armenia-ում տպագրած է նոյնպէս ձեր ուղարկած կոտորածների ցանկը:

Ներկայ պարագաներում չ'արժեր թերթի համար վտանգւել. անոր ալ ժամանակը կուգայ. կարելոր լուրերը ձեզ տալիս ենք եւ կուտանք: Ընկ. ջերմ բարեւներ(3): 4 սեպտ. 1904:

- 1.- Վահան – Տողրամաճեան Կարապետ՝ Դաշնակցութեան ներկայացուցիչը Սասունի մէջ եւ Հրայր Դժոխք, երկուքն ալ նահատակուած 1904 թ. Սասնոյ ապստամբութեան ընթացքին:
- 2.- Թումեանց Թումանի:
- 3.- Վերջին պարբերութիւնը «Ներկայ պարագաներում...» Յարութին Գալֆայեանի ձեռագրով:

29.

էջ 58

ՄՈՒՇ(1)

Գրել Միհրան Tartiozian-ի մասին

Դելկասէի պատասխանը

1.- Գրուելիք նամակի մը սեւագրական հակիրճ նոթեր: Միհրան Թարթիոզեանը (ճիշդ ազգանունը Թարգիւեան է) ֆրանսական հիւպատոսարանի պաշտօնէյ էր. կը կասկածուէր մատնութեան մէջ եւ վախ կար, որ 30,000 ֆր.ի նպաստի բաշխումը իր միջոցաւ կատարուի:

30.

էջ 59-61

ՎԻՇԱՊ(1)

Հին Քաղաքից ձեր ուզած դրամը ուշացել էր, որովհետեւ Մուխանը[?] այստեղ չէր. ուղարկուած է 31-ին, արդէն ստացած կը լինէք: Երէկ նոյն տեղից նոր հեռագիր ստացանք: Տառերը խառնուած էին: Հասկացանք, որ հարկաւոր է 6, 4, 13, 7, 6, 2, 26, 4, 16, 1, 9, 14, 16, 2, 6, 18, 22, 10, 11 եանի(2) անունով փոխադրել մի նոր գումար: Ստուգելու համար խնդրեցի՞նք կրկնել հեռագիրը ֆրանսերէն կամ նամակ գրել: Եթէ պատասխանը կամ հեռագիրը ետ եկաւ, վաղը մեր հասկցած ձեռով կը կատարենք: Կարծում ենք, որ հեռագիրը կարող է ետ գալ, որովհետեւ նա քաշուած է Յ...ի անունին(3), իսկ նա կարող է այնտեղ չլինել – երէկ տիկինը մի բացգիր ցոյց տուց Յ.ից, որով նա յայտնում է, թէ վերադառնում է:

Մերոնցից բռնուած խօ չկայ այդտեղ:

Ոսկանապատից ստացանք 10,000 ռ[ուբլի]. ուղարկուածի փոխարէն, հաշիւները կը կարգաւորենք:

Թորգոմի խմբի պատկերը առանձին թերթերով, ֆրանսերէն բացատրութեամբ տպեցի՞նք, տարածեցի՞նք: Լոյս կը տեսնիում(4), Pro-Arm[enia-ում] եւ յետոյ Դրօշակում, երբ կ'ունենանք խմբանկարները:

Ջարմանալի է, որ Հրաչի նամակը մէջը չի եղել. գուցէ ուրիշի նամակ է եղել: Էլլէնը(5) ոչ մի մասնաւոր նամակ ներփակ չի ստացել:

Դրօշակ[ակ]ում տպած պահանջները խմբագրել են Մշոյ մեր ընկերները, հաւա-

նական է ընդհ. ժողովի հիման վրայ: Վերջինս եթէ ուզում էք, ուղարկենք ձեզ(6):

Առաջ էլ գրել էինք, որ տաճկերէն թարգմանությունը այդ պահանջների պատասխաս է: Մի յառաջաբան անհրաժեշտ է: Եթէ ուզում էք, այդ յառաջաբանը կցենք թարգմանութեանը եւ այնպէս ձեզ ուղարկենք. իսկ եթէ ոչ՝ առանձին կոչ հրատարակենք:

Մենք գիտենք, որ Լեւոնը չի վտանգւած. մենք աչքի առաջ ունինք այն հանգամանքը, որ Սարուստանի(7) մարմինները կը դժարանան նրան իրենց մէջ ընդունել:

Բժիշկը չեկաւ. եթէ գայ, կը յայտնենք ձեր փափաքը: Անցագրերի համար նամակներ գրած է:

Փ.ի(8) գործերը սկսել են կարգաւորել: Զուռնաչիները(9) խանգարում են:

Այս նամակի պատասխանը ստանալուց յետոյ, կը գրենք մի ընդարձակ նամակ: Թորգոմը(10) գրել էր պայայլը հաուզի մասին:

Մեզ չէք չի հարկաւոր: Համաձայն են արդեօք փողը ստանալ մեզանից, հան[ձ]ել Բագէլի միսիոնար Մ. Քոլլին, որ սա յանձնի հայոց առաջնորդարանին (Վարդան վարդապետին)(11): Այս ձեռով աւելի յարմար է: Դելկասէին յանձնած 30.000 ֆր.ը դեռ տեղ չի հասել: Հասնի էլ, պիտի բաժանի հիւպատոսի քարտուղար Միհրանի միջոցով, որ Վարդգէսի(12) մատնիչներից մէկն է: Վանի կռիւների մասին լսած կը լինէք: Կոմար(13) մտադրութիւն է ունեցել գաւառներում ամրանալ, բայց ինչպէս երեւում է Անդրանիկը եկել է եւ ծրագիրը փոխել են, կամ գուցէ հարկադրած են եղել: Երբ լսեցինք, թէ IV-րդ գորաբանակը ոտի է կանգնում եւ Վանայ վային զինել է մահմեդ[ական] ամբոխը, մի ազդարարություն հեռագրեցինք նախարարներին:

1.- Պոլիս ուղղուած այս անթուակիր նամակը գրուած պէտք է ըլլայ 4 – 11 Սեպտ.ի միջեւ:

2.- Շիֆրէ այս ծածկագիրը կը բացուի «Մայր Արաքսի ափերով» տառերով – Ս, ր, գ, ի, ս, ա, ք, ր, հ, մ, ե, ն, հ, ա, ս, ց, է, ո, վ: Այր տառերէն մէկ քանին զեղչուած են. ուստի պէտք է կարդալ՝ Սարգիս Արաքսահամեան հասցէով:

3.- Յոնան Դարթեանի:

4.- Լատինատառ անընթեռնելի երկու անուններ, հաւանաբար թերթերու:

5.- Էլլէնը Քրիստափոր Միքայէլեանի ծածկանունն է, իսկ Հրաչը՝ Թիրեաքեան Հայկ, Պանք Օթթոմանի գրասան հերոսներէն, երկու տարիէ ի վեր կը գտնուէր բանտ, ուրկէ սակայն կը թողակցէր դուրսի ընկերներուն հետ:

6.- Արդարեւ Հ.Յ.Դ. Երրորդ Ընդհ. ժողովը, գումարուած Սոֆիա 1904 թ. Փետրուար-Մարտ ամիսներուն, խմբագրած էր այն պահանջները, զորս պէտք է ներկայացնէին Սասնոյ ապստամբները երոպական պետութեանց հիւպատոսներուն (Տեն «Դրօշակ», 1904 թ. Օգոստոս, թիւ 8, էջ 105-6): Ահա այդ պահանջներուն մէկ օրինակն է, որ Տարօն-Սասունի ընկերները (Անդրանիկ, Գեղամ Տէր Կարապետեան եւայլն) յղած էին երոպական պետութեանց ներկայացուցիչներուն:

7.- Սարուստան – կուս. ծածկանուն՝ գործածուած ընդհանրապէս Ռուսոյոյ, մասնաւորապէս Կովկասի համար:

8.- «Փոթորիկ», բռնի հանգանակութեան ձեռնարկ:

9.- Հնչակեանները:

10.- Պէտք չէ շփոթել Թումեանց Թումանի հետ, որ Սասունի օգնութեան հասնելու ճամբուն վրայ գոհուած էր արդէն: Այս Թորգոմը (Սերեմձեան Արտաշէս) անդամ էր Սուլթան Համիտի մահափորձը պատրաստող Ցուցական մարմնին: Պայպլը Հաուզը՝ Աստուածաշունչի տարածման հաստատութիւն է:

11.- Վարդան վարդապետ Յակոբեան (1846-1915), Սշոյ Ս. Կարապետի վանահայր, դաշնակցական, անդամ Հ.Յ.Դ. Տարօն-Սասունի Կեդր. կոմիտէին:

12.- Վարդգէս Սերէնկիւլեան (1871-1915), յեղափոխական ղեկավար գործիչ, որ 1903 թ. սկիզբէն կը գտնուէր Վանի բանտը:

13.- Վահան Փափագեան: Խօսքը կը վերաբերի այն օրերուն երբ Սասնոյ ապստամբութեան ձախողութենէն ետք, հայդուկապետ Անդրանիկը իր զինակիցներով անցած էր Վասպուրականի շրջանէն, ուրկէ պիտի անցնէին Պարակաստանի Ատրպատական նահանգը:

31.

էջ 62-64

Սեպտ. 11ին

ՈՍԿԱՆԱՊԱՏ (3)

Ձեր ուղարկած ծրարները Քօչ. միջոցով ստացուած են: Չի ստացւել միայն Արաքսահամովիչի(2) առաջին նամակը, որ նա յիշում է եկուրի ձեռքով ուղարկուած նա-

մակում: Նաև լուսանկարների մէջ չկայ գերմանուհունք:

Իրօշակ ուղարկում ենք փոստով եւս, բայց ինչպէ՛ս անենք, որ ժանդարներհան ձերը չբռնի: Նոր հասցէով եւս կ'ուղարկենք: Ստացել էք ընդամէնը՝ 300 օր[ինակ] եւ հարցնում էք, ուղարկվել ենք արդեօք դարձեալ 300 օր.: Մի անգամ եւս կրկնում ենք: Ձեր գծի համար ուղարկում է 740 օր. եթէ 140 օր. – որ շատ լաւ է – պահեն տեղական պէտքերի համար, ձեզ բաժին կը մնայ առնազը 600 օր. – վերջին 8րդ No-ից ուղարկած է Վրէժ 420 օր[ինակ] աւել, որից ձեր կողմի համար մօտ 200: Ուրեմն եթէ փոխադրութեան գործը կանոնաւորէք, միշտ կ'ունենաք մօտ 800 օր., իսկ դուք փոխանակ այդ անելու, դարձեալ ուզում էք մեզ նոր «հարց ուղղելով» ձեր խիղճը հանդարտացնել: Հարցրէք Ռուբէնից(3), եւ նա ձեզ կ'ասի, որ այդ «լոթիները»(4) ամբողջը չեն բերում:

Ռուսների վերաբերմամբ՝ անհամ բան դուրս եկաւ: Նրանք արդէն պատրաստել էին մի ծրար. հասցէն գրեցինք տւինք, որ ուղարկեն. յանկարծ Չոփ[ուռեանը](5) գրում է, թէ ոչ թէ այդ գծով, այլ Նաւահ[անգիստ] թող ուղարկեն: Նրանց համաձայնութիւնը առել էք... յանկարծ նրանք էլ բողոքեցին: Խնդրենք շուտով նրանց համաձայնութիւնը առէք եւ հետագրէք մեզ revenue:

Վարդանի(6) մասին հեռագրեցինք, Վամնա: Ինչո՞ւ այդպէս բան էք անում. ինչո՞ւ ուղղակի այստեղ չէք ուղարկում. այնտեղ եթէ երեւայ, լու է ընկնելու(7):

Սպասում ենք Կովկասի բոլոր մարմինների 6 ամսեայ հաշիւներին. գլխաւորապէս Բիրոյի յատուկ հաշւապահ ենք բերել տւել, իսկ հաշիւ ուղարկող չկայ: Սպասում ենք նոյնպէս ձեր ընդունական ժողովի որոշումների մանրամասնութիւններին: Ցանկալի է դեկտ. ամսին Դաշնակ[ցութեան] Խորհրդի ժամանակ Ինքնապաշտպանութեան կոմիտէի ծրագիրը որոշած լինի վերջնականապէս: Մեր կարծիքը կ'ուղարկենք ձեզ, երբ ստանանք ձեր որոշումները:

Վանայ դէպքը անակնկալ էր. երեւի Անդրանիկը իր խմբով երեւացել է, եւ նրա վերադարձը փոխել է Կոմսի եւ Իշխանի(8) ծրագիրը: Այստեղից փոխադրեցինք 3.000 fr.: Եթէ մի լաւ խումբ պատրաստ ունենայինք պարսկական՝ սահմանազխում, որ ներս խուժէր այդ ընդմէջ, հրաշալի բան կը լինէր: Բացի հիւպատոսական տեղեկութիւններից ոչ մի ուրիշ բան չունենք: Վերջին 2 օրայ լռութիւնը չարազուշակ է տղաների վիճակի վերաբերմամբ: Երբ լուր եկաւ, թէ IV գօրաբանակը շարժում է, հեռագրով մի ազդարարութիւն ուղարկեցինք «Խորհրդի»(9) կողմից պետութիւններին, սպառնալով ծայրայեղ միջոցների դիմել, եթէ խաղաղ ժողովրդին կոտորելու լինեն:

Մուսի(10) գրած կցկտուր տեղեկութիւններով կը ղեկավարենք ֆինլանդական կոնգրէտում, եթէ մինչեւ այդ ժամանակ մի լրիւ ամփոփում չստանանք: Լեհացիները մի նախապատրաստական ժողով են հրաւիրում ոչ-ռուս տարրերից՝ որոշելու հպատակ ազգութիւնների դերը: Այդ հրաւերին դեռ չենք պատասխանել:

Բ. Կոմիտէի հաշիւները տպւում են այս համարում: Այնքան ցանկ կայ որ:

- 1.- Ոսկանապատ – Պաքո ուղարկուած այս նամակին վրայ, թանձր սեւ մատիտով Ռոստոմ աւելցուցած է՝ Արեւելեան բիրոյին, որ կը նշանակէ թէ երկու մարմիններուն սահմանուած գրութիւն է: Գրութեան աւարտին եւս աւելցուած նոյն մատիտով՝ «Ուղարկած Վիեննա Քօչարեանին». կը նշանակէ այս վերջնոյն միջոցաւ նամակը պէտք է հասցուէր Կովկաս:
- 2.- Աբրահամովիչը՝ Գիւլխանդանեան Աբրահամն է, այդ տարիներուն անդամ Պաքուի Կեդր. Կոմիտէին:
- 3.- Հասանաբար Յովհ. Քաջագունինն է, յետագային Հայաստանի Հանրապետութեան անդրամիկ վարչապետը:
- 4.- Փոխադրող երիտասարդները:
- 5.- Թադէոսեան Լեւոն, Քրիստափորի քրոջ որդիներէն, նոյնպէս անդամ Պաքուի Կեդր. Կոմիտէին:
- 6.- Խանասորի Վարդանը, բուն անունով Մեհրաբեան Սարգիս:
- 7.- Այսինքն լուրը պիտի տարածուի:
- 8.- Կոմսը Վահան Փափագեանն է, իսկ իշխանը՝ Վասպուրականի Լեռնապարի շրջանը կազմակերպողը. իսկական անունը՝ Նիկոլ Միքայէլեան:
- 9.- Դաշնակցութեան Խորհուրդի, որ կուսակցութեան գերագոյն մարմինն էր:
- 10.- Ժամհարեան Սարգար (1877-1905) Կովկասի ինքնապաշտպանութեան մարմնի ներկայացուցիչ, որ տարի մը ետք պիտի նահատակուէր Շուշիի ինքնապաշտպանութեան կռուի ընթացքին:

էջ 65-66

Սեպտ. 12

ԼԵՌՆԱՎԱՅՐԻ ՄԱՐՄՆԻՆ – ԲԷՅՐՈՒԹ(1)

Հայկի անգգուշութիւնը Լառնակա – Ադանայի համաձայնութիւնը:

Ստացանք ձեր ժողովի կայացրած որոշումները: Հարկ ենք համարում նախ եւ առաջ մի քանի խօսք ասել զէնքի գնման եւ փոխադրութեան խնդրի մասին: Մեր կարծիքով՝ Դոկտորի(2) գալը եւ պտտելը աննպատակայարմար է: Նախ որ զանազան տեղեր մտնելով, կարող է աչքի ընկնել եւ վտանգուել: Երկրորդ՝ գուցէ կարելի լինի այնպիսի միջոցներ գտնել, որ այդտեղից մարդ գալու պէտքը չզգացի: Մեր ընկերներից մէկը Ռ-ը(3) այդ խնդրի հետ ծանօթանալու նպատակով գնացել էր Մարսէյլ. շուտով մտադիր [է] եւ ուրիշ տեղեր այցելել: Ծանօթանալուց յետոյ իր ծրագիրը կը ներկայացնի: Առ այժմ պէտք է գոհանալ մանր փոխադրութիւններով: Մարսէյլում առաջին անգամին համար փոխադրելու բան կայ: Եթէ որոշելու լինէք այդ, յայտնեցէք մեզ նախօրօք:

Ձեր ուզած գումարը փոխադրել ենք Եգիպտոս (10.000 fr. փոխանակ 600 ոսկու): Յուսով ենք, փորձած մարդկանց ձեռքով կը գործադրէք այդ գումարը: Չգիտենք, թէ որքան նպատակայարմար է դրամները ցրել զանազան տեղեր ինքնապաշտպանութեան գործի համար: Դա չի խանգարել արդէօք բուն կենտրոնացման գործին: Նոյն տեսակէտից կարծում ենք, որ վնասակար կը լինեն անհատական տեղորոշումները այդ շրջանում:

Անգլիերէն կանոնագիր – գրքերի մասին տեղեկութիւն կը ժողովենք եւ մի յարմար կ'ուղարկենք: Կ'ուղարկենք նաեւ Բաֆֆիի գրքերից:

Վարդանը(3) այս քանի օրս պէտք է դուրս եկած լինի. հեռագրել ենք, որ այստեղով անցնի: Մեզ սխալ տուած հասցէով Նանէ Լէչկօ(5), Poste restante francaise. մի քանի բաներ կան ուղարկուած: Պահանջեցէք փոստից:

Գուցէ արդէն լսած լինէք Վանայ նոր կոիւնների մասին: Ուրիշ սեփական տեղեկութիւն չունենք: Ինչպէս երեւում է, կոիւր ծագել է Անդրանիկի, Սարհատի(6) եւ խմբի Վան մտնելով: Վերջին երկու օրս լուր չկայ թերթերում: Վախ կայ, որ կոիւր ձնշած լինի: Կուից յետոյ տղաները քաշւել են լեռները:

1.- Նամակի աւարտին՝ «Գրեցաւ սեպտ. 14-ին»:

2.- Դոկտորը Կիլիկիոյ հին գործիչներէն բժիշկ Զաքարիա Կիլիկեանն է:

3.- Վարդանան Միսաք, Կիլիկիոյ գործիչներէն, ծանօթ Ռահվեր ծածկանունով:

4.- Խանասորի Վարդանը (Մեիրաբեան Սարգիս), որ Լեռնավայրի Պատասխանատու մարմնի անդամ էր:

5.- Ռուստատ

6.- Անդրանիկը՝ հայդուկապետն է, Սարհատը՝ Գէորգ Չաուշը:

էջ 66-68

Գրեցաւ սեպտ. 14

ՄԻՄՈՆԻՆ(1)

Յիրիխ մի նամակ գրեցինք, հրաւիրելով նրանցից գոնէ մէկին վերջնական բացատրութեան համար: Դեռ ոչ ոք չի եկել:

Մարկաների խնդիրը կարող է ուշանալ: Պարիզից անցնելիս կը փորձեն ձեռը ընտրել: Իսկ կը գնամ, երբ Յոնանը(2) այստեղ գայ: Մարսէյլ գնացի, ծանօթացայ տեղական պայմաններին, պահեստի գործը կը կարգաւորենք: Արդէն այնտեղ ատրճանակներ կան. փամփուշտներ տեղափոխելու փորձ արէք: Պարիզ եւ մի քանի այլ տեղեր անցնելուց եւ զանազան զէնքերի հետ ծանօթանալուց յետոյ կը գրեն բոլորի յարմարութիւնները, անյարմարութիւնները, գները եւայլն: Փոխադրութեան գործի

համար գուցէ պէտք չլինի Դոկ[տոր]ի աջակցութեան: Կայ մի զինավաճառատուն, որ յանձն է առնում որ նաւահանգիստը ուզում են՝ ապրանքը ափ իջեցնի ապահովաբար, պայմանաւ միայն, որ ապապրանքը 30.000 fr.[ից] պակաս չլինի:

Կովկասում կայացել է Րայոնական ժողով: Մանրամասնութիւնները կը գրենք, երբ յայտնի լինին մեզ: Տրամադրութիւնը շատ բարձր է: Մի քանի կարելոր ձեռնարկներ են որոշել:

Կոմսը(3) մտադրութիւն ունէր ամրանալ գաւառներում, բայց յանկարծ լսում ենք Վանայ կողմի մասին: Նոր պատրաստութիւնների վրայ են էլլէնը եւ ընկ[երները](4) համարեա բոլորը իրենց տեղերն են գնացել:

Փողին գոռ տալը քեզանից չէ. ի նկատի ունենալով այդ տեղացիների հոշակած շահասիրութիւնը, վախենում ենք: Այստեղ էր եւ քեզ էր հարցնում Կաֆեանը(5):

Նամակներդ աւելի լաւ է Բէյրութից փոստ գցել տաս: Նոր անձնական նամակներ չունես: Միայն մի ինչ որ պարոն է քեզ ուզում անպատճառ ելեկտրականութեամբ բուժել: Նախկին հասցէով նամակներ ունիմ գրած:

Դու զուր ես յայտնում գրելու եւ բանալու դեղերի անունները: Պէտք է միայն առնել եւ տալ:

Ամերիկայի նամակը արտագրեցիք եւ այնպէս ուղարկեցիք, ծածկագրերի գաղտնիքը չյայտնելու համար: Լաւ կը լինէր, եթէ նրանք թղթակցէին Թափառիկի(6) կամ մեր միջոցաւ: Եթէ գնումները իրենք կատարեն, դա խօսք չկայ, աւելի կ'ոգետորի նրանց. բայց այդ ոգետորումից է, որ վախենում ենք. նրանք էլ ընկերներին կ'ուզեն ոգետորել, ընկերներն էլ հակառակորդների դէմ կ'ուզենան ապացոյցներ բերել եւ այսպիսով խնդիրը հրապարակի վրայ կը դնեն:

- 1.- Միմոն Զաւարեանին ուղղուած նամակ:
- 2.- Դաւթեան Յոնան:
- 3.- Վահան Փափազեան:
- 4.- Հարցը կը վերաբերի Քրիստափորի (էլլէն) գլխաւորած Ցուցական մարմին:
- 5.- Գարրիէլ Կաֆեան, հնչակեան ղեկավար գործիչ:
- 6.- Տոթթ. Կարապետ Փաշայեան, գործիչ այդ օրերուն Եգիպտոս:

34.

էջ 68

Սեպտ. 20

ԲԱԳՈՒ, ԱԲՐ[ԱՀԱՄ]ԻՆ(1)

1.- Աբրահամ Գիւլխանդանեանին ուղղուած նամակ, գրուած թանձր սեւ մատիտով: Բովանդակութեան մասին ոչ մէկ նշում:

35.

էջ 69

Սեպտ. 21-ին

ԹԻՖԼԻՋ ՆԱՄԱԿ(1)

Ղարիպի հասց[էի]ն

(Թէ ինչպէս բանալ նամակները):

1.- Նամակի նիւթի մասին փակագծի մէջ առնուած հակիրճ նշումով եւ «Ղարիբի [Ահարոնեան Աւետիս] հասցէին» ձշղումով:

էջ 69-71
Սեպտ. 25
ԹԻՖԼԻՉ(1)

Կացութեան մասին: – Դեսպանի խնդիր: Վարդան – Կոնստանցա – Կոնգրէ – Լաշիններ – համար – Քարտուղար:

Քաղաքական կացութեան մասին: Անգլիան անտարբեր է անելի. Իտալիան կարծես բոլորովին հեռացել է: Դրա մասին գրեցինք Պարիզ: Իտալիայի ընթացքը բացատրում է նրանով, որ Սուլթանը նրան օրօրում է Ալբանիայի ապագայ տիրապետութեան երազներով: Անգլիան փոխել է, որովհետև Դարդանէլի խնդիր է ծագել: Բացի այդ, չի ուզում, որ Ամերիկան յաջողութիւն գտնի հայկական խնդիրը առաջ քշելով: Մնում է Ֆրանսիան, որ մենակ ոչինչ չի կարող անել:

Եթէ ի մի բերենք թէ լրագրական լուրերը եւ թէ երկրից եկած տեղեկութիւնները, այն ժամանակ կարելի է հետեւեալ ամփոփումը անել:

Տաճկաստանը կարծես Անգլիայի աջակցութեամբ կամենում է օգտուել հանգամանքից Ռուսաստանի վերաբերմամբ իր դիրքը ամրացնելու: Գուցէ կարողանայ պատերազմի երկիրդով ազատուել մի քանի սահմանափակումներից, որ նրա վրայ է դրել Ռուսաստանը պատերազմից յետոյ: Անգլիա-տաճկական այդ համաձայնութիւնն է գուցէ պատճառ, որ անգլիական հիւպատոսը Մշում աջակցում է տաճիկ կառավարութեան ժողովրդի զինաթափման գործին (հիւպատոսի այդ ընթացքի դէմ հեռագրով բողոքեցինք անգլիական) մինիստրին): Միւս կողմից գուցէ անգլիական ազդեցութեան ենք պարտական, որ Վասպուրականում, շատ դէպքերում տաճիկ կառավարութիւնը միջնորդների եւ այլ խաղաղ միջոցների է դիմել, երբ մեր խմբերը եւ նրանց միացած գիւղացիները յարձակումներ են գործել տաճիկ զօրքերի վրայ (տես Բայանդլուր) Իշխանի(2) նամակները):

Իսկ եթէ հաւատանք Սիմաֆորի թղթակցին, որը Պոլսոյ ֆրանս. դեսպանատան պաշտօնէայ է, անգլիական դեսպանը էսկադրիայի(3) ընդունելութեան ժամին իսկ պնդել է Մայիսեան ռեֆորմների անհրաժեշտութեան վրայ: Եթէ Ռուսաստանի դէմ մի բան է պատրաստում, զարմանալի չի լինել, եթէ Անգլիան աշխատի գոհացնելով հայերին խաղաղութիւն հաստատել Տաճկաստանում. կարծես ռուսները մասամբ այդ զգում են Նովոյէ առնվա՞նի-եան(4) յարձակում է կառավարութեան թոնամ ընթացքի վրայ (մեր տպած պատկերների առթիւ)(4) արխիւից հանում եւ տպում է 2-3 ամիս առաջ գրած մի թղթակցութիւն ռուսաց կոտորածի մասին:

Շուտով մեզանից մէկը Պարիզ է գնալու: Այստեղ էլ խօսք կը լինի, ի հարկէ: Գնալու է մասնակցելու ֆինլանդացիների հրաւիրած կոնգրէսին, որ լինելու է Սեպտ. 30-ին:

Դեսպանի խնդրին մենք համակարծիք չենք: Դա կը համարի մի յուսահատական քայլ: Այդ խնդրին դարձեալ կը դառնանք:

Կոնստլանցլայի չէքի մասին 10 անգամ հարցրել ենք, ստացել էք, թէ ոչ: Ինչո՞ւ ոչինչ չէք պատասխանում: Խնդրենք այս անգամ պատասխանէք հեռագրով՝ Calicjian Roseraie հասցէով: Սոխպողական է: Նաւահանգիստ Վահապի(5) ասելով շատ փամփուշտ կայ... պահանջեցէք Շամի համար:

Սպասում ենք հաշիւների, թէ Բիւրոյի եւ թէ Կովկասի բոլոր մարմինների:

Թող Բժիշկը(6) իր սօտ մի քարտուղար պահէ, լաւ ձեռք ունեցող յատկապէս թղթակցութիւնների համար, կարող է իբր(7) ապրել տանը:

No 9 (8) այսօր ուղարկում ենք:

Ակոպի ձեռքով մի ընդարձակ նամակ ենք ուղարկել:

Խնդրենք յայտնել, մեր որ նամակներն են ստացուել:

Ստացանք Ռուբէնի նամակը:

1.- «Բանկի հասցէին» նշումով, յայտնապէս ուղղուած է Արեւելեան բիւրոյին:

- 2.- Բայանդուր իշխանը՝ Վանայ իշխանի (Միքայելեան Նիկոլ) մէկ այլ ծածկանունն է:
- 3.- Նաւատորմի:
- 4.- Ռուսատառ. թերթի անուններ են. երկրորդը՝ անընթեռնելի:
- 5.- Վահապ – ծածկանուն Վրասեան Արշակի: Շամը՝ Վան-Վասպուրականն է:
- 6.- Բժիշկը՝ Արեւելեան բիրոյի անդամ Յովսէփ Տէր Դաթեանն է:
- 7.- Ռուսերէն անընթեռնելի բառ:
- 8.- «Դրօշակ»ի Սեպտեմբերի համարը:

37.

էջ 72-75
 30 սեպտ. գրած
 ԹԻՖԼԻԶ(1)

Այստեղ մենք բանակցութեան մէջ ենք մի գինավաճառի հետ, որ պատրաստականութիւն է յայտնում մեզ գէնք յանձնել Պարսկաստանում, որ կէտում որ ուզենանք, եւ բացի այդ Տրապիզոնում, Էրզրումում, Բայազէդում եւ նոյն իսկ Վանում (այս վերջին երկու կէտերում – դժուարութեամբ), առհասարակ Տրապիզոնից – Բայազէդ ճանապարհի բոլոր կէտերում:

Տաճկաստանում յանձնելու կարողութեան կասկածում ենք, բայց Պարսկաստանում վստահ ենք, որ կարող է: Մօտ ժամանակում նա մեր տրամադրութեան տակ կարող է դնել 1.000 հրացան վերէնդէլ սիստեմի: Ուրիշ հրացանների պատուէրը կարող է կատարել 6 ամսից յետոյ միայն: Վերէնդէլը տալիս է մեզ հատը 30 րուբ. առանց փամփուշտի, եւ պայմանն է, որ մեր պատուէրը 1.000 հատից պակաս չլինի: Այդ քանակութիւնը կարող ենք մենք ստանալ զանազան կէտերում եւ զանազան ժամանակներ: Ապահովութեան համար պայման է դնում միայն, որ ամբողջ պատուէրի գինը (30.000 ռ.) մենք պահ տանք մի բանկի առաջուանից, եւ ինքը բանկից ստանայ այն չափով, ինչ չափով յանձնում է ապրանքը, ամէն անգամ ներկայացնելով բանկին ապրանք ստացողի կողմից ստացական:

Մենք յայտնել ենք նրան, որ մեր վերջնական պատասխանը կը տանք, մեր պատուէրը կ'անենք ընկերների կարծիքը իմանալուց յետոյ: Դեռ մեր մէջ էլ կան մանրամասնութիւններ, որ դեռ չեն պարզւած, բայց եւ այնպէս հիմնականից ենթարկում ենք այս խնդիրը ձեր խորհրդածութեան եւ հարկ ենք համարում առաջ բերել մեր դիտողութիւնները:

Վերէնդէլը պարսկական գօրքի հրացանն է, բերդանից լաւ եւ հաստատ: Այս կողմից մեզ կարող է գոհացնել: Մենք երկիւղ յայտնեցինք, որ կառավարական գէնք լինելով, կառավ.ը կարող է հալածանք սկսել, եթէ մեր ձեռքում տեսնեն: Զինավաճառը մեզ պատասխանեց, որ երկիւղը անհիմն է, քանի որ հազարներով ծախսում է ժողովրդի մէջ: Դժուարութիւնը փամփուշտի կողմից կարող է լինել: Նա մեզ կարող է յանձնել ընդամէնը 20.000 լցւած փամփուշտ, եւ 30.000 հատ գիլզա(2), լցւածքը հատը 10 կոպէկ], իսկ պարապ գիլզան 7 կպ.: Պէտք է Վրէժից հարցնել, կարելի է անդրե՞ծք փամփուշտ գտնել: Բացի այդ, մի առաջարկ ունենք, որ սրանից 2-3 տարի առաջ գրւած է Վրէժ, բայց անուշադրութեան է մատուած ի միջի այլոց փողի պակասութեան պատճառով: Առաջարկն է՝ Թաւրիզում հիմնել մի փամփուշտի գործարան, որ նոյնիսկ իբր առեւտրական ձեռնարկ մեզ մեծ օգուտ կը տայ: Մեքենաների գների, գնման ու հաստատման հնարաւորութիւն եւ այդ պայմանների հետ ծանօթանալուց յետոյ կը գրենք դրա մասին:

Քանակութիւնը (1000 հատ), մեզ չպէտք է վախեցնի: Եթէ չկարողացանք ամբողջը տեղաւորել, աւելորդը միշտ կարելի է ծախել հայ ժողովրդին: Վերջապէս կան տեղական խաներ, որոնք պատրաստականութիւն են յայտնել օգնել մեր տեղափոխութեան գործին, եթէ մենք էլ նրանց հրացան հասցնենք իրենց փողով: Կարելի է վերսկսել նոյնպէս բանակցութիւնները Ուրմիոյ սահմանների մօտ ապրող քիւրդական շէյխի հետ, որ թշնամի է տաճիկ կառավարութեան, որը առաջարկել է

ԺԱ (ԺԷ) փարի, թիւ 1 (65), հունվար-մարտ, 2019

ՎԿՎ համահայկական հանդէս

մեզ հետ միութիւն, խնդրելով մեզանից միայն գէնք իր փողով եւ իր որդուն պատանդ է առաջարկել:

Գուցէ կարելի լինի համոզել նրան, որ միայն 500 հրացանի պատուէր ընդունի:

Ապրանքը ընդունելու համար յարմար է ունենալ Պարսկաստանում մի երկու հոգի աչքը բաց ամերիկական հպատակներ: Սրա մասին խօսք է տալիս հոգալ Վահապը(3):

Մեր կարծիքն է, եթէ Պարսկաստանում հնարաւորութիւն կայ փամփուշտների պակասը լրացնել (ամէն մի հրացանին առնուազը 500 փամփուշտ), կամ եթէ փամփուշտ շինելու մեր ծրագիրը իրականանայ, այն ժամանակ կարելի է պատուէրը տալ: Հակառակ դէպքում պէտք է ուրիշ հրացանների պատուէր տալ:

Մի հանգամանք եւս պէտք է նկատի ունենալ:

Շատ հաւանական է, որ Պարսկաստանը նոյնպէս ուզում է նոր հրացաններ ձեռք բերել վերէնդէլի փոխարէն: Նա կարող է մտադրութիւն ունենալ գնել: Թէկուզ Գերմանիայի սորերս փոխած հրացանները: Այդ դէպքում նա ի հարկէ արժան գնով հրապարակ կը հանի իր հին հրացանները: Եւ ով գիտէ գուցէ մեզ հետ բանակցող պարոնը այդ հրացանների վրայ է յոյս դնում: Սրա մասին պէտք է ճիշտ տեղեկութիւն հաւաքել, թէեւ միւս կողմից Պարսկաստանը որտեղից պէտք է միջոցներ գտնի գէնքերը փոխելու:

Այս խնդրի մասին գրում ենք եւ Վրէժ: Շուտով խորհրդակցեցէք եւ հետեւանքը մեզ հաղորդէք: Զինավաճառը սպասում է մեր պատասխանին մտաւորապէս մի ամսից յետոյ:

Վարդանը(4) այստեղ է. Յոնանը գնում է Ամերիկա: Լեւոն Գիլ[լումեանին] գրեցիք, որ վերադառնայ ձեզ մօտ: Խօսէք հետը դեսպանի եւ նման խնդիրների մասին: Մեր ծրագրի մասին նրան ոչինչ չենք յայտնել: Գրէք ձեր որոշումների մասին:

1.- Գրութիւնը ուղղում է Արեւելեան բիւրոյին, «Եւանգիլիականի» հասցէին: Կողքին, դարձեալ Ռոստոմի ձեռքով, կայ «ստացւած» արձանագրութիւնը, ինչ որ եկթաղել պէտք է տայ, թէ որեւէ միջոցով իմացուած է գրութեան տեղ հասած ըլլալը:

2.- Դատարկ փամփուշտի պատեան, պարկուճ:

3.- Վահապ – Վրամեան Արշակ:

4.- Խանասորի Վարդանը (Մեհրաբեան Սարգիս) Յոնանը՝ Դաւթեանն է:

38.

էջ 78

Գրւած 5 հոկտ.

ՅՈՒՅԱԿԱՆ ՄԱՐՄՆԻՆ(1)

Սաֆոյին – Սայեանի հասցէով:

Յուցականի հաշիւն ստացւած է 5.152 fr.: Խնդրում են ստացագիր թէ այս գումարի եւ թէ նախընթաց 1.000 տոլարի համար: Ո՞ւմ պէտք է դիմել:

Սաֆոյի երկու նամակները ստացւած են:

Դիմումները տաձկերէն լեզուով եթէ կ'ուզէք պատրաստ պահենք, որ հարկաւոր ժամանակը անմիջապէս ուղարկենք: Կարելի է այն ձեւով տպագրել, որ յայտնի չլինի մարմնի անունը:

Մեր նամակներից մէկում հարցրել էինք, թէ մի բան արե՞ք արդեօք 6.000 ռ[ուբլու] մասին: Ոսկանապատից(2) հարցնում են հանգուցեալ Նժդոյի խնդրի մասին(3): Անպատճառ ուզում են մի բան արած լինեն: Եթէ դուք չէք անելու, իրենք կ'անեն. պատասխանեցէք:

Հարցրել էինք նոյնպէս Պայպըլ հաուզի(4) միջոցով դրամ փոխադրելու համար Մուշ ոչ թէ այն ձեւով, ինչպէս գրել էր Թորգոմը (5), այլ դրամը այդտեղ ուղղակի իրենց տալով, որպէսզի իրենց ներկայացուցիչը Բաղէշում յանձնի առաջնորդ Վարդան վարդապետին:(6), շատ էք անհանգիստ ուղարկւած 30.000 մասին: Միանուեցէք, փոխարէն ստացել ենք աւել 15.000 p., այսինքն մօտ 10.000 fr. աւելի:

Յոնանը(7) գնում է Ամերիկա:

Վանայ նամակի բովանդակությունը եւ մեր պատասխանի գլխաւոր կէտերը(8):

- 1.- Ցուցական մարմինը, յիշեցնենք, ստեղծուած էր Ընդհ. Ժողովին կողմէ Սուլթանը ահաբեկելու նպատակով. գայն ղեկավարող Քր. Միքայէլեանի մահէն ետք, գործը ստանձնած էր Մարտիրոս Մարգարեան, ծանօթ Սաֆօ եւ Կարմրաթշիկ ծածկանուններով:
- 2.- Պարբից:
- 3.- Նժոյգը Սուլթան Համիտն է կամ անոր ահաբեկման ծրագիրը:
- 4.- «Պայպըլ հաուզ»-ը Աստուածաշունչը տարբեր լեզուներով հրատարակելու եւ տարածելու ամերիկեան կազմակերպութիւնն է:
- 5.- Արտաշէս Սերենճեան, անդամ Ցուցական մարմնի:
- 6.- Քանի մը բառերու վրայ մելանը տարածուած ըլլալով՝ ընթեռնելի չէ խօսքը. հարցը ըստ երեւոյթին կը վերաբերի Յունիսին ուղարկուած նամակի մը:
- 7.- Յոնան Դաւթեանը:
- 8.- «Կէտերը» չեն նշուած. անոնք պիտի յիշուէին այս «սեւագրութեան» արտագրուած (գաղտնի թանաքով) օրինակին մէջ:

39.

էջ 79
ՈՍԿԱՆԱՊԱՏ(1)

Ստացանք Գրիշայի 25 օգ. նամակը եւ Ռուբէնի 5/18 Սեպտ.–ինը: Quillard-ի(2) հասցէն՝ Maurice Peyrol 368 Rue Saint-Honoré, Paris.

«Կովկասեան վերքերը» (3) արդէն վաղուց այստեղ թարգմանուած է: Թարգմանութիւնը եթէ քիչ թէ շատ տանելի լինի, կը սրբագրուի հմուտ ձեռքով եւ կը յանձնուի տպագրութեան: Այդտեղ ուղարկելը երկար կը տեւի: Սրա մասին կը գրենք դարձեալ:

Ձեր հրատարակած ազդերը խաչագողերի մասին ստացանք: Ցանկալի է տպագրութեան յանձնել դատավարութեան գործը: Առողջացածի հետ ինչ էք անելու: Նովոյէ աղմկիյա-ին(4) կը պատասխանենք Pro Armenia-ի եւ Դրօշակի մէջ: Ստացանք ռուսերէն հրատարակած կոչը դիակների պատկերներով: Լաւ է գրած:

Չէկը, եւ չէկի առթիւ հեռագիրը ուշացել էր, որովհետեւ Խաչատուրը(5) բացակայ էր քաղաքից մի ամսով: Հեռագիրը կարծել ենք, թէ անձնական[?] է: Երկու չէկն էլ ժամանակին ստացել ենք: Հեռագիրները շատ պարզ էք գրում, քիչ զգոյշ եղէք:

- 1.- Պարու դրկուած այս գրութիւնը, որ անթուակիր է, պէտք է կրէ 5 հոկտեմբեր թուականը, ինչպէս են նախորդ եւ յաջորդ նամակները:
- 2.- Քիյար – Pro-Armenia-ի խմբագրապետը:
- 3.- Է. Ակնունիի ծանօթ յօդուածաշարքը, լոյս տեսած «Դրօշակ»ի համարներով:
- 4.- Ռուսատառ:
- 5.- Է. Ակնունի:

40.

էջ 80-83
Ուղարկուած 5 հոկտ.(1)
ՎԱՆ (Վիշապի վրայով)

Ստացանք Վիշապ գրած ձեր նամակը կարծելով թէ մեզ է ուղղուած. առանց բանալու մեզ են ուղարկել: Այս ճանապարհով կարող ենք կանոնաւոր նամակագրութիւն պահպանել: Ստացել ենք նաեւ Վրէժի վրայով ուղարկած ձեր բոլոր նամակները, թղթակցութիւնները եւ լուսանկարները: Ձեր գանգատի առթիւ հարկ ենք համարում ասել հետեւեալը(2): Եթէ մինչեւ հիմա որեւէ «հրահանգ» չենք գրել, դրա պատճառը այն է, որ ձեր կազմած ծրագիրը տեղւոյդ գործունէութեան վերաբերեալ անցնում է Ընդհ. Ժողովում գծուած սահմանից: Որքան էլ նպատակայարմար, ստիպողական գտնէինք ձեր պահանջները, անկարող էինք միջոցներ հայթայթել, որովհետեւ եղածները բաժանուած էր այս կամ այն վայրերի վրայ Ընդհանուր Ժողովի

որոշումների համաձայն: Եթե ձեզ տայինք, միւսներից պէտք է կտրէինք, իսկ այդ բանը մեզ ոչ ոք թոյլ չի տալ: Մնում էր ուրեմն ձեր պահանջների համար մտածել գտնել այնպիսի միջոցներ, որոնք չեն մտած Ընդհ. Ժողովի կազմած նախահաշի մէջ: Այդ հարցով էլ զբաղւած էինք, երբ դէպքերը վրայ հասան: Մեր կողմից անմիջապէս փոխադրեցինք Վրէժ 3000 fr., որ հաւանական է ձեզ արդէն հասած կը լինի: Նոյնքան գումար էլ այսօր ենք փոխադրում դարձեալ նոյն տեղը: Որպէսզի Տարօսի տխուր պատմութիւնները չկրկնուին դրամի փոխադրութեան վերաբերեալ, հէնց այժմեանից տւէք մեզ հասցէ, հաստատ հասցէ, որպէսզի կարելի լինի ծայրայեղ պէտքերի համար արտակարգ մի գումար անմիջապէս փոխադրել, լինի դա միսիոնարների միջոցով, լինի վաճառականների, միեւնոյնն է: Դուք մի բան գտէք եւ մեզ յայտնէք:

Նոյնը պէտք է ասենք եւ «կարծիքի» վերաբերեալ: Ուրիշ ի՞նչ կարող էինք ձեզ յայտնել բացի այն որոշումից, որ տուել է Ընդհան. Ժողովը: Եթե ձեր կարծիքով մենք մեղաւոր ենք ձեզ լուրերից զուրկ պահելու մէջ, դրա պատճառը մասամբ այն է, որ վաղուց է անմիջական յարաբերութիւն չենք ունեցել Շամի հետ. այդտեղից մեզ արգելուում է գրել այդ: Կրկնում ենք, եթէ այս ճանապարհը հաստատ լինի, մեր նամակագրութիւնը կանոնաւոր կարող է դառնալ:

Ձեր մասին չափազանցրած լուրեր հաղորդւեցան Պոլսից: Հեռագրում էին, թէ ապստամբները 150 հոգով ամրացել են քաղաքում եւ կուում են, թէ քաղաքը վերցւած է, թէ զօրքերը չեն կարող գրաւել դիրքերը, եւայլն: Այնպէս էր դուրս գալիս, որ թողել էք գաւառների ծրագիրը եւ քաղաքում կուելու որոշում կայացրել Տարօսի ընկերների գալուց յետոյ: Հեռագրում էին նոյնպէս, որ կառավարութիւնը զինում է մահմեդական ամբոյսը եւ ոտքի է հանում Երզնկայի զօրաբանակը: Վախենալով ընդհ. կոտորածի վերսկսումից, մի նախագրուշական հեռագիր ուղարկեցինք նախարարներին:

Քաղաքական աշխարհը դժբախտաբար հիմա քիչ է զբաղւում մեր հարցով եւ այդ այն պատճառով, որ ընդհանրութեան ուշադրութեան առարկան Ռուսաստանն է. Անգլիայի բռնած դիրքից կարելի է ենթադրել, որ նա ձգտում է Տաճկաստանի հետ միացած Ռուսաստանին նեղը դնի: Ուրիշ կերպ դժուար է բացատրել նրա պաղութիւնը: Հաւանական է նոյնպէս, որ նա իսկապէս պնդի թեֆորմների իրագործման վրայ: Անգլիական էսկադրայի ընդունելութիւնից օգուելով աստիճական դեսպանը շեշտել է թեֆորմների վրայ: Իտալիան հրապուրելով Ալբանիայի վերաբերմամբ տրւած խոստումներով նոյնպէս յետ է կանգնել երրորդութիւնից. միայն Ֆրանսիան է պահպանում իր լաւ տրամադրութիւնը: Շատ բան է կախւած պատերազմի վախճանից(3) եւ Ռուսաստանում տեղի ունենալիք փոփոխութիւններից:

Մեր կարծիքով՝ քանի որ փամփուշտի եւ առհասարակ ռազմամթերքի պակասութիւն ունէք, պէտք է պաշտպանողական դիրքի մէջ պահէք ձեր ուժերը, մինչեւ Դաշնակցութեան Խորհուրդի կայանալը, ուր հաւանական է Վասպուրականի վերաբերմամբ մի որոշ ծրագիր մշակուի: Ուժերը լաւ է գաւառներում ցրած պահել: Դրամի եւ մթերքի նպաստներ կ'ուղարկենք հետզհետէ: Իսկ դուք աշխատէք մի կանոնաւոր ծրագիր մշակել, հիմնւած մեր իրական պայմանների վրայ:

Այս նամակի պատասխանը ստանալու պէս կը գրենք նորից:

- 1.- Վան՝ Պոլսոյ (Վիշապ) ձամբով ուղղուած նամակ:
- 2.- Խնդրոյ առարկայ վէճը հասկնալի դարձնելու համար յայտնենք, որ Ընդհ. Ժողովի կողմէ Վասպուրականի շրջանին համար որոշուած պիտոճէն անբաւարար գտնելով՝ Վանի (Շամ) Կ. կոմիտէն յաւելեալ գումար կը պահանջէր իր ծրագիրներու իրագործման համար:
- 3.- Ակնարկութիւնը ռուս-ճափոնական պատերազմին է:

էջ 100-101
Գրած 7 հոկտ.
ԶՐԱԲԵՐԴ(1)

Ձեր նամակը ստացանք, Մուշի նամակը ներփակ: Խնդրենք մեզ յայտնել, ո՞վ է այդ Տատրակը(2), ի՞նչ եղան ձեր կողմից փոխադրած գումարները, որքա՞ն էք ընդամենը փոխադրել, ի՞նչո՞վ բացատրել այն հանելուկը, որ Տատրակը շարունակ պնդում էր, թե Անդրանիկի (3) եւ տղաների մօտ բոլորովին փող չկայ, իսկ յանկարծ իր՝ Անդրանիկի նամակից իմանում ենք, որ մենակ իր մօտ 200 ոսկի կայ: Մի քանի օր առաջ Վահապը (4) ստանում է Ամերիկայից Տատրակի նամակից մի քաղուած: Տատրակը նկարագրելով իրերի դրութիւնը, աւելացնում է, թէ փող էք հաւաքում, ուղարկում, բայց չէք հետաքրքրում, թէ ի՞նչ են լինում ձեր փողերը: Այնպէս է գալիս, որ մենք չենք էլ մտածում երկիր փող հասցնելու: Այս բանը մենք գրեցինք իրեն Տատրակին, տեսնենք, ինչ բացատրութիւն է տալիս:

Մինիստրին յանձնած գումարի մասին նորից դիմում արինք Պարիզ, Quillard-ը գրել է մինիստրին: Ուշանալու պատճառը փոխադրութեան արարողութիւնների բարդութիւններն են: Բայց հաւանական է, որ հիմա հասած լինի: Անցեալները Տատրակի ցոյց տուած մի հասցեով փոխադրեցինք 3,000 fr. ուղղակի տղաների պէտքերի համար: Պատասխան եթէ ստանանք, դարձեալ կը փոխադրենք: 6000-ի մասին գրեցինք Վիշապ: Տատրակը այդ անպիտանի եղբայրը չլինի...

Ձեր արխիւը կամ Վրէժի միջոցով, կամ ուղղակի ճանապարհ ձգէք: Դատավարութեան թղթերը շատ կարետր են:

Հետեւեալ նամակները կը գրենք ուրիշ թանաքով: Չէք կարողանում բանալ, ահա թէ ինչու չեն կարդացում մեր նամակները: Հիմիկուանից ուզէք մի հեղուկ Մ. Բ.-ից կամ Ոսկանապատից եւ նրանով բացէք մեր նամակները:

Եթէ կարողանայիք ձեր քարտէզը մեզ ուղարկել...

Թող Սարգիսը գրի Իսաջանի, Թումանի, Էգորի (արա մասին դեռ մի տող չկայ գրած! ...) շրջանի մասին(5):

Խմբանկարներ ուղարկում էք առանց նշանակելու անունները: Ի՞նչ իմանանք, թէ խմբից ով է սպանած, ով է ազատ, եւ ով բռնուած: Խնդրենք նոր օրինակներ ուղարկել անունները նշանակած: Օլթիի խմբանկարներից միայն 3-ն է ստացուած, ինչ եղան միւսները:

Բիկովի(6) մասին իմացանք եւ հաղորդեցինք թերթերին: Բա, չեն գրել, թէ որտեղ, ինչպէս է կատարուել տեռորը:

Ձեր ըայոնական ժողովի արձանագրութիւնը եւ հաշիւները նոյնպէս ստացուել են: Մեր գործերը յուսով ենք աւելի կանոնաւորել:

Ձեր միջեւ տեղի ունեցած անհամաձայնութիւններին պէտք է վերջ տալ: Հրաժարածները պէտք է իրենց տեղը գան: Եթէ ինտրիգների պատճառով գործիչները հեռանային, հիմա Դաշնակցութեան մէջ մարդ չէր մնալ:

Յարութիւնը[?] ինչո՞ւ է ձգձգում իր պարտքի խնդիրը: Ռոստոմին նա ասել էր, թէ կարգադրել է, որ տունը ծախսեն եւ պարտքը վճարեն:

- 1.- Կարս (Ջրաբերդ) ուղարկուած նամակ:
- 2.- Տատրակը ծածկանունն է Տարօն-Սասունի Կեդր. կոմիտէի անդամ Գեղամ Տէր Կարապետեանի (1865-1918):
- 3.- Հայդուկապետն է:
- 4.- Արշակ Վռամեան:
- 5.- Յիշուած անունները՝ Սարգիս, Իսաջան, Թուման, Էգոր՝ Ղարաբաղէն եկած եւ իրենց ուսումը նոր աւարտած երիտասարդներ էին. բացի առաջինէն, միւս երեքը արդէն նահատակուած էին Արեւմտահայաստանի ազատագրութեան ճանապարհին: Առաջինը՝ Սարգիս, որուն համար Ռոստոմ կը թելադրէ գրել՝ միւսներուն յիշատակը յաւերժացնելու համար, ուրիշ մէկը չէ՝ եթէ ոչ Արամ Մանուկեանը, իսկական անունով Սարգիս Յովհաննիսեան, որ ձմաբայ ելած էր Սասուն անցնելու նպատակով, բայց 1903-4 տարիներուն պիտի մնար Կարս եւ լծուէր կազմակերպչական աշխատանքի: Իսաջանը (Առաքելեան) 1903 թ. 29 Օգոստոն-

ՅԱՆՎԱՐ-ՄԱՐՏ, 2019
ԺԱ (ԺԷ) փարի, թիվ 1 (65), հունվար-մարտ, 2019

ՎԿԱ համահայկական հանդես

սին պիտի զոհուէր ուժանակի պայթումի մը հետեւանքով: Թումանը (Թումանյան – 1879-1904) մէկէ աւելի անգամներ կը յաջողի իր խումբով հասնիլ Սասուն զէնք ու զինամթերք հասցնելով ապստամբ Սասունին, ապա, բազմաթիւ մարտեր մղելէ ետք կը նահատակուի Օլթիի շրջանին մէջ թրքական զօրքերու եւ ռուս սահմանապահներու օղակին մէջ մղուած կռիւներու ընթացքին: Եզորը (Առստամեան Գէորգ, 1882-1903) կրտսերագոյնը իր ընկերներէն, նոյնպէս բռնուած Սասնոյ օգնութեան հասնելու տնէնով, շատ մը մարտերու մասնակցելէ ետք կ'իյնայ ի վերջոյ սահմանագլուխի կռիւներուն մէջ (1903 թ. Սեպտեմբեր):

6.- Օլթիի շրջանի ռուս սահմանապահ զօրքի հրամանատար, որուն հրէշային գազանութիւններուն զոհ գացած էին տասնեակներով Սասունի օգնութեան փութացող մարտիկներ, եւ որ իր կարգին ահաբեկուեցաւ Համօ Զանփոլատեանի կողմէ՝ 31 Օգոստոս 1904-ին:

42.

էջ 150-151

Գրուած հոկտ. 12

ՆԱԻԱՀԱՆԳԻՍՏ(1)

Նաւագնացութիւնը վերսկսել է, գործադուր վերջացաւ, առաջին առթիւ կ'ուղարկեն ձեզ համարները:

Ձեր հաշիւների մէջ պակաս են Նոյեմբ. եւ Դեկտ. ամիսների տոմսակների բունները: Ամենավերջինը Հոկտեմբերինն է: Գալով նախորդ կոմիտէի պարտքին, քաղում ենք Ընդհ. Ժողովի արձանագրութիւնից հետեւեալը.

Նաւահանգիստ.– Ընդհանուր հաշուեկշիռ 98-903 շրջանի համար. կան օրատետրեր եւ ընկալագրերի արմատներ, պակաս դրամ կայ 697 ռուբլի, որ պէտք է ստացւի Կարինէ, Քէշիշեանէ եւ Շահինէ:

Ստիպւած են մեծ քանակութեամբ մէկին յանձնել, որովհետեւ միւսները հրաժարում են, բայց եւ այնպէս կը գրենք, թող մէկ էլ փորձեն:

Դրամ վճարելը յարմար է այդտեղ անել: Կարող էք մտցնել Բիւրոյի հաշիւին:

Կնիքների մասին սպասում ենք Արեւելեանի Բիւրոյի կողմից մի ընդհանուր պատւերի: Թող մի ցանկ պատրաստեն: Բոլորը կը պատուիրենք մի անգամից եւ կ'ուղարկենք:

Ծովափ(2) ինչ հասցէով կարելի է գրել. եթէ յարաբերութիւն ունէք, յայտնեցէք, որ գրելու ենք Simavonian – հասցէով:

Շլապին] Գարահիսարից մի անստորագիր նամակ ստացանք, որով յայտնում են, որ տեղական կոմիտէն քայքայած լինելով կնիքը հիմա գտնում է Տաքէսեան Ալեքսան անունով մէկի մօտ, որը յաւակնութիւններ ունի զեղծումներ գործելու: Չէք կարող ստուգել եւ յամենայն դէպս կնիքը առնել, քանի որ կոմիտէն կազմալուծել է:

1.- Նոյն թանձր մատիտով գրութեան ուղարկման թուականը՝ «գրուած հոկտ. 12»: Պաթումի կազմակերպութեան պարտքի մասին արձանագրութիւնը (3րդ պարբերութիւնը շեղագիր) գրուած է Յար. Գալֆայեանի ձեռքով:

2.- Ծովափը Տրապիզոնն է:

43.

էջ 160

13 հոկտ.

ԾՈՎԱՓ(1)

Ստացանք ձեր 5 սեպտ. նամակը: Վերջին No 9-ը վերադարձրել են(2): Ինչպէ՛ս անենք, որ ապահով հասնեն, գուցէ յարմար է Բերլինից կամ Պարիզից փոստ ձգել:

Շլապին] Գարահիսարից մի նամակ ստացանք «Դաշնակցութեան համակիր մը» ստորագրութեամբ, որով յայտնում են, թէ Տաքէսեան Ալեքսան անունով մէկի մօտ է գտնում կոմիտէի կնիքը եւ թէ այդ պարոնը այդ կնիքով զեղծումներ գործելու նշաններ է ցոյց տալիս: Խնդրենք ստուգել այս լուրը եւ մեզ հաղորդել: Լաւ կը լինի կնիքը առնել եւ մեզ ուղարկել, քանի որ կոմիտէն լուծուած է:

Խնդրենք գրել, թե ինչ դրութեան մէջ են գտնուում այդտեղի, Երզնկայի, Բաբերդի, Շ. Գարահիսարի գործերը:

Նաւահանգիստ(3) գրել ենք, թե նամակ գրելու ենք առաջւայ (Ս-ի) հասցէին, բայց երկիւղ կրելով, որ դա առաջինի նման կարող է ուշ ստացուել, ուղարկում ենք թերթի հասցէին:

1.- Տրապիզոն (Շովակի) ուղղուած նամակ: Էջին տակ, նոյն Ռոստոմի ձեռքով բայց թանձր սեւ մատիտով գրուած՝ «Շրջաբերական նամակներ, Սմբատին Դեկտ. 2ին»: Սմբատը՝ Սիմոն Զաւարեանի ծածկանուններէն մէկն է:

2.- Խօսքը կը վերաբերի «Դրօշակ»ի 1904 թ. No 9-ին:

3.- Նաւահանգիստը Պաթումն է:

44.

էջ 87-88

ՎԻՇԱՊ(1)

Նախ չմոռանանք հարցնել Էլլէնից (2), թե որոնց է պահ տուել Ոսկանապատում առած մուրհակները:

Վիճակահանութիւնը քաշել են արդէն:

Շրջաբերականները տպագրութեան յանձնելիս՝ մենք կանգ առանք մի շարք դժարութիւնների առաջ, որոնց մասին անհրաժեշտ ենք համարում դիմել ձեզ: Թէեւ ուշ է, մեղքը մերն է, բայց եւ այնպէս խնդրենք լսել: Վախեցանք, որ չլինի թէ շրջաբերականների տպագրութիւնը կասկածներ հրաւիրի Վիշապի ձեռնարկի վրայ (3): Վտանգ կարող է լինել նոյնպէս կոչերը ձեզ ուղարկելիս (Դրօշակի վերջին համարները ֆրանս. փոստատունը յետ դարձրեց): Առանձնապէս վախ կայ տաճկերէն կոչերի տպագրութիւնից: Խնդիրը պարզ կը լինէր, եթէ միմիայն պահանջների կէտերը տպագրութեան տայինք. դա ոչ մի կասկածի տեղիք չէր տալ: Իսկ քանի որ առաջաբան է լինելու, որի բովանդակութիւնը անհրաժեշտաբար հարկ կը լինի կապել ձեր ձեռնարկի իրագործման հետ, այսպէս կամ այնպէս դժար կը լինի ապահովութեան սահմաններում մնալ: Ֆրանսիական տպարանում ոչինչ, մի կերպ կարելի է անել, բայց ինչ գրել տաճկերէն, որ դէպքին պատշաճ լինի եւ միեւնոյն ժամանակ շարողների մէջ կասկած չյարուցանի: Երկար խօսելուց յետոյ կանգ առանք հետեւեալ կէտերի վրայ.

1) Ֆրանսերէն եւ հայերէն հիմնկանից կը յանձնենք տպագրութեան. ստորագրութիւն կը դնենք մի այլ մարմնի, օրինակ Շամի կամ Մուշի, բայց բաւական հեռու, այնպէս որ հարկաւոր ժամին այդ ստորագրութիւնը կտրէք, կնիքը խփէք եւ տարածէք: Իսկ ինչ վերաբերում է տաճկերէնին, որ տաճիկների ձեռքով պատրաստուած լինելու պատճառաւ, պահանջում է մեծ գզուշութիւն, տպագրութեան կը յանձնենք միայն պահանջի կէտերը մի քանի ընդհանուր, անորոշ խօսքերով, նոյնպէս մի ուրիշ մարմնի ստորագրութեամբ: Միաժամանակ, եթէ կ'ուզէք, կը պատրաստենք մի կոչ ընդհանուր կազմակերպութեան կողմից: Ամէն կերպ կ'աշխատենք, որ կատարելիք գործի հետ անմիջապէս չկապուի:

Դեսպաններին ուղարկելիքը լաւ է, ձեռագիր անել:

1.- Պուլիս ուղարկուած անթուակիր գրութիւն, վերջաւորութեան, հաստ մատիտով «Գրուած է փոփոխւած»:

2.- Քրիստափորէն:

3.- «Վիշապի ձեռնարկ» - Սուլթան Համիտի ահաբեկման ձեռնարկ:

էջ 115-120
1-ին նույնը.
Մեծ ԲԱՂԱԲ(1)

Ստացել ենք ձերմակեանի, Բարսեղի, Չոփուռեանի 1 հոկտ., Բարսեղի 15 Յուլիսի (ուշացել է ճանապարհին), 29 սեպտ. Համոյի, 2 հոկտ. եւ 7 հոկտ. նամակները: Այսպիսի առատութիւն չի եղել Դաշնակցութեան պատմութեան մէջ. յուսով ենք այսպէս էլ շարունակի:

Ձեր նամակներին ուզում էինք պատասխանել Նիթրայի(2) միջոցով, բայց նա ուշանալու է դեռ. համառօտակի կը գրենք, մանրամասը նրանից կ'իմանաք:

Նախ ձեր պատուէրները 1) արձանագրութիւնը ուղարկել չենք կարող մեր մարմիններին, քանի դեռ Խորհուրդը իր սանկցիան չի տուել: Մի քանի մասերը կ'արտագրենք եւ Նիթրային հետ կ'ուղարկենք: Կազմակերպչական կանոններից տպագրած եւ ուղարկւած են վաղուց Վրէժի վրայով: 2) Կնիքների համար սպասում էինք ձեր պատուէրին. չստանալով՝ պատւիրում ենք IV, V, VI եւ VII Կենտր. [կոմիտէների] կնիքները (3): Գոնէ թիւը նշանակէիք: Եկողի ձեռքով կ'ուղարկենք: 3) Նոր հասցէներ a) Paris, rue Bertholet, 20, Mme Grégoire Foun, b) Maurice Peyrol 368, Rue Saint-Honoré, Paris. Այս հասցէով կ'ուղարկէք Pro-Arm[enia-ի] վերաբերեալ գրւածները, իսկ եթէ նամակ լինի միայն մեզ վերաբերեալ, աւելացրէք Pour Michel. Ուրիշներ էլ կը գրենք:

Բուն նամակները, ուր գաղտնի բաներ կան, հայերի հասցէներով չուղարկէք: Ջրաբերդի նամակները միշտ բաց թանաքով են գրուում եւ մեզ բացւած են հասնում, իսկ այնտեղ ամէն տեսակ գաղտնիքներ են լինում: Մի խօսքով գաղտնապահութեան օրէնքները սոռոցութեան չտաք:

«Հայկական Միութիւն»ը եթէ իրականանայ, մեզ վնասել չեն կարող, եթէ մենք մեր ուժը պահպանենք: Մենք չպէտք է մոռանանք, որ բուրժուազիան ակամայ է մեզ յարած, որ առաջին պատեհ առթիւ նա աշխատելու [է] յեղափոխութեան լուծը թօթել: Պէտք է ուրեմն կազմակերպ[ութիւնը] ամուր պահել եւ առիթի հնարաւորութեան յոյսը յետաձգել տալ անորոշ ժամանակով:

Ձեր նամակից պարզ չի, ֆոնդն է արդեօք դա, թէ մի ուրիշ ձեռնարկ է: Եթէ ֆոնդն է, հարկ ենք համարում ասել ձեզ, որ երբ մեզ Գրիգորը (Ս-ը) կարդաց կանոնադրութիւնը եւ ասաց, թէ մի տոկոսը տրւելու է յեղափոխական գործին, մենք առաջարկեցինք, որ ֆոնդի յաջողութեան համար հանեն այդ կէտը, որպէսզի նւիրատուները ազատօրէն տան իրենց գումարները: Ի նկատի ունէինք եւ հետեւեալ նկատումները 1) տոկոսը ընդունելով Դաշնակցութիւնը մի տեսակ կախում կ'ունենայ ֆոնդից 2) եթէ դիմելու լինենք որեւէ հարուստի, նա մեզ արդարացի կերպով կը պատասխանի, թէ գնացէք ֆոնդից ձեր տոկոսը ստացէք: Դրա փոխանակ մենք աշխատել ենք եւ մեզ խօսք են տուել, որ ֆոնդի ղեկավարութիւնը կը գտնւի մեր ուզած մարդկանց ձեռքին: Պէտք է միայն չթողնել, որ ֆոնդը Լոնդոն հաստատուի, ինչպէս ուզում են մի երկուսը, այլ անպատճառ Պարիզ:

№ 1-ի ստեղծողտիպը կ'ուղարկենք փորձի համար (4): Եթէ յաջողւի, կը շարունակենք: Կ'ուղարկենք Վրէժ: Դուք էլ հարկ եղած պատրաստութիւնները տեսէք:

Թերթերը ուղարկելիս մենք երբեք չենք գրում չերեզ Բագու կամ չերեզ Ջուլֆա(5): Փոստատունը ինքը իր գծերը ունի, որոնցով ուղղում է: Աստարա այլեւս չենք ուղարկի:

Պարոյրի (Անդ.)(6) ճանապարհ ձգեցէք մեր կողմը, բայց ուղղակի, առանց Բուրդարի կամ Ռումանիա հանդիպելու: Թող Բաթումից նաւ նստի: Միեւնոյնն է Խորհրդին պէտք է գայ:

Շամի մասին մենք էլ ենք կարծում, որ առայժմ պէտք է լուռ պատրաստութիւններ տեսնեն: Մոբիլիզացիայի առթիւ ծագած կարծիքը, թէ իբր թէ ձեր որոշումը ծրագրից դուրս է, մեզ զարմացնում է: Էլ ո՞ր օրւայ համար է մեր համերաշխ գոր-

ծունելությունը միւս տարրերի հետ: Մի անգամ արդէն ընդունել ենք համերաշխուին, ուրեմն Ընդհանուր Ժողովն էլ ենք ընդունել: Եւ ինչ է նշանակում գուտ ազգային հող: Խորհուրդին պէտք է պարզ ձշտել մեր ծրագիրը: Սրա համար ցանկալի է, որ Կովկասի գաւառներից, Ինքնապաշտպանութեան կոմիտէի կողմից գային մի քանի ներկայացուցիչներ Խորհուրդի հետ միաժամանակ Կովկասեան ծրագիրը մշակէինք:

Ջէնքերի (վերէնտէլի) մասին ձեր որոշումը չուշացնէք:

Համոն գրում է, որ մենք ռուսներին Դրօշակ տանք Օդեսա մերիններին յանձնելու համար «ինչպէս մենք իրանց այստեղ հասցնում ենք»: Համոն տեղեկութիւն երեւի չունի, որ Չոփուռեանի կարգադրութեամբ ռուսական թերթերի մեր գծով ուղարկելը դադարեցրել ենք: Եթէ հնարաւորութիւն կայ նորից ընդունելու, գրեցէք. դա շատ լաւ կը լինի. փոխադարձաբար մեր թերթերը նրանց միջոցով կարող ենք ոչ միայն Օդեսա, այլեւ Մոսկվա եւ Պետերբուրգ հասցնել: Սպասում ենք ձեր նոր կարգադրութեան:

200-300 հազարի հաւաքումը չուշացնէք:

Պրոպագանդիստներ մեզ կարող է տալ ուսանողութիւնը:

Այստեղից այդ խնդրի մասին գրեցինք Եկեղեցի(7): Հոգ տարէք, որ ուսանողութիւնը այդ կողմից մեզ մենակ չթողնին:

Վիշապի գործերը գոհացուցիչ են:

Վարդանը ճանապարհ ընկաւ այստեղից: Ռիոստոմի [հետ] միասին գնացին Պարիզ. զէնքեր տեսան: Կարելի է շուտով պատուէր լինի 100 հատ հին մաուզէրների (հատը 12 fr.): Մնացել է փոխադրութեան խնդիրը կարգադրելու:

Հիմա գանք Բարսեղեանի իերոզլիֆներին(8), որ յաջողւեց լաւ կարդալ:

Թռուցիկի(9) գինւորակ. հաստատութիւն մտնելու դէմ բան չունենք: Ռաշիդի բռնելը ափսոս եղաւ: Ինչ է նրան սպասում: Մեր լսածի համաձայն նա ոչ միայն «ըմբոստ» է, այլեւ խաբէբայ: Չէ՞ որ նա մեզ խաբել է, ինչ որ 3,000 ռ. տոմսակ առել իբր թէ պայթուցիկների համար եւ նրանով հրացաններ գնել(10): Ի միջի այլոց ինչ եղաւ խնդիրը:

Միայն ուղարկել մարտական վարժարան մտնելու համար բոլորովին անսպասակայարմար է:

Ղարիբի(11) չգալը դուք բոլորովին խելացի եւ իրաւացի էք համարում. մենք էլ համաձայն ենք ձեզ հետ, մանաւանդ Ռիոստոմը:

Մուշի փողը տեղ է հասել: Ֆրանսիական հիւպատոսը այդ մասին գրել է Դելկասէին(12), աւելացնելով, որ փողը մտադիր է բաշխել հոգեւորականութեան ձեռքով ու կառավարութիւնից գաղտնի, փափաք է յայտնում նոյնպէս, որ այդ գումարից մի փոքրիկ մասը յատկացւի Վանին: Դելկասէն հաղորդելով Quillard-ին հիւպատոսի զեկուցումը, թոյլտուութիւն է խնդրում նիւրատուներից մի փոքրիկ գումար՝ յատկացնել Վանայ կարօտեալներին: Quillard-ը պատասխանեց, թէ թող հեռագրով կարգադրեն եղած գումարից տրուի վանեցիներին 2,000 fr. իսկ այդ պակասը լրացնելու համար մինիստրի տրամադրութեան տակ է դրում նոր 2,000 fr. գումարը: Դելկասէի բարի տրամադրութիւնն էր պատճառ, որ հեռագրեցինք ձեզ ուղարկել նոյն նպատակով դարձեալ 10,000 fr., ուղարկէք Quillard-ի հասցէին: Յայտնէք այս մասին Գրիգորին (Ս-ին), որը բժշկի ձեռնարկին խոստանում է 50 հազ. թող գոնէ մի մասը այս գծին հաւատան:

Մի քանի անգամ գրել ենք, որ Ռսկան[ապատի] չէկը (10,000 ռ.) ստացւել է: Մենք երբեք չենք ստածել, թէ այդ չէկը կորցրել էք:

Մոմձեանը, որ ձերմակեանի մօտ է ծառայում, մեզ մի նամակ էր գրել, որ բոլորիդ անունները կային: Իրեն կը յայտնէք, որ այդ մարդիկ խառը չեն գործին. դուք էլ մի լաւ խրատէք կողմնակի կերպով:

Հաւաքածուն, որ ուզել էիք Մ. Բ. կոմիտէի համար, ուղարկում ենք Վրէժ:

1.- Նամակը ուղղուած է Արեւելեան բիւրոյին:

2.- Նիթրա՝ Յարութիւն Շահրիկեանի ծածկանունն է: Այդ օրերուն Շահրիկեանը կը գտնուէր Ժընէ, ուրկէ շուտով պիտի վերադառնար Կովկաս: Շարունակութեան մէջ յիշատակուած Համոն՝ Օհանջանեանն է, Չոփուռեանը՝ Լեոն Թադէոսեանը, Վարդանը՝ Խանաստրի հերոսը՝ Մեհրաբեան Սարգիս, Ղարիբը՝ Աւետիս Ահարնեան:

3.- Կովկասը եւ Ռուսաստանի մնացեալ շրջանները բաժնուած էին 10 Կեդր. Կոմիտէութիւններու: Չորրորդը, հինգերորդը, վեցերորդը եւ եօթներորդը կը համապատասխանէին յաջորդաբար՝ Ոսկանապատ-Պարուի, Քար-Ալեքսանդրապոլի, Նասահանգիստ-Պաթումի եւ Նալբանդ-Նոր Նախիջեանի շրջաններուն:

4.- «Իրօշակ»ի 1904 թ. Նոյեմբերի թիւին քիչէն:

5.- Ռուսաստան՝ Բագուի կամ Ջուլֆայի վրայով:

6.- Պարոյրը Անդրանիկն է, հայդուկապետը, որ Սասնոյ պատամբութեան ճնշումէն ետք, նախ անցաւ Վասպուրական, ապա Ատրպատական եւ Կովկաս, ուրկէ ինչպէս կ'երեւի Ռոստոմի այս գրութենէն, ուղղակի ժընէ, ուր 1905 թ. Փետրուարէն սկսեալ պիտի գումարուէր Դաշնակցութեան Խորհուրդի ժողովը: Անդրանիկ այս վերջին նիստերուն պիտի մասնակցէր իբրեւ ներկայացուցիչ Դուրան-Բարձրաւանդակի (Տարօն-Սասուն):

7.- Եկեղեցի – ծածկանունն է Մոսկուայի:

8.- Բարսեղեան – ծածկանունն է Արեւելեան բիւրոյի անդամ Բժ. Յովսէփ Տէր-Դաւթեանի: Իերոզլիֆ-մեհենագրութիւնը՝ ակնարկութիւն է անոր դժուար ընթեռնելի ձեռագրին:

9.- Թռուցիկ – ծածկանունն է Տէր Աբրահամեան Գէորգի (1877-1909). դաշնակցական հին մարտիկ. մասնակցած է Խանաստրի արշաւանքին, աշակերտած է Հ.Յ.Դ. Պուլկարիոյ Ջին. վարժարանին, Քեռիի կողքին կռուած եւ նահատակուած է Պարսկաստանի Սահմանադրական շարժումներուն ընթացքին (1908):

10.- Ռաշիդ (Տէր Մաթէոսեան), կասկածելի բնաւորութեան տէր անձնաւորութիւն, յետագային ուսուցիչ այն Ջին. վարժարանին մէջ, վտարուած կուսակցութենէն:

11.- Ղարիբը Աւետիս Ահարնեանն է:

12.- Թէոֆիլ Դելկասէ (1852-1923) Ֆրանսայի արտաքին գործոց նախարար:

46.

էջ 152-3

Նոյեմբ. 1-ին(?)

ԵԿԵՂԵՑԻ(1)

Ստացանք ձեր նամակը: «Նովոս[տ]ի»(2) արդէն ստանում ենք: Ձեր նշանակած վրիպակը կը դնենք:

Իրօշակի հին համարները կարող ենք ուղարկել, եթէ ապահով ճանապարհ լինի: Եթէ կարծում էք ստանալ Կովկասի վրայով, դա դժուար կը լինի, որովհետեւ շատ ձեռքից ձեռք պէտք է անցնի եւ հազիւ թէ ձեզ հասնի:

Ուսանողութեան ուշադրութիւնն ենք դարձնում մի կարելուք հանգամանքի վրայ: Կովկասի ամէն մի անկիւնից գանգատներ են լսում, որ ինտելիգէնտ-դէկավար ուժերի մեծ պակասութիւնն է զգացում: Այդ պահանջներին գոհացում տալու համար ուսանողութիւնը պէտք է որոշ պատրաստականութիւն ձեռք բերի դեռ ուսանողական նստարանի վրայ: Երբ մեր կոհիւր սահմանափակուած էր միայն Տաճկաստանով, Կովկասի ինտելիգէնտ ուժերը կարող էին մասամբ արդարացնել իրենց համեմատական անտարբերութիւնը նրանով, որ անծանօթ Տաճկաստանի պայմաններին՝ նոքա հնարաւորութիւն չունէին գործադրելու այնտեղ իրենց ուժերը լիովին: Հիմա խնդիրը փոխուած է, կոհիւր տարածուած է եւ Ռուսաստանում եւ գործը այնպիսի մեծ ծաւալ է ստացել, այնքան նոր ֆունկցիաներ են աւելացել, որ ասպարէզի վրայ գտնուող մեր ինտելիգէնտ ուժերը չեն կարողանում կատարել պահանջի 1/100-ը իսկ: Մի կարելուք կէտում, ուր հարիւրաւոր խմբեր կան, դէկավար մարմնի մէջ ոչ մէկ ինտելիգէնտ մարդ չկայ: Ռուսաստանի ուսանողական միութիւնը իր զբաղմունքներին բացառիկ առարկան պիտի դարձնէ այս պահանջը:

1.- Մոսկուա (Եկեղեցի) ուղարկուած:

2.- Ռուսաստան՝ թերթի անուն:

էջ 151
Նոյեմբ. 8
ՆԱԻԱՀԱՆԳԻՍ(1)

Հաստատում ենք հոկտ. 12 նամակը: Ամսոյս 5-ին դուրս է եկել Պալդի Bithynie նաւը, այդտեղ կը լինի հաւանական է ամսոյս 15-ին (2-ին)(2): Այդ նաւի maStre-ին(3) յանձնուած է No 7, 8 եւ 9, Հայրենիքի եւ ռուսերէն թերթ, ընդամէնը 4 կապոց: Այդ մարդը առաջին անգամն է ընդունում, վարձքը կանխիկ ստացել է (25 fr.). նշանախօս չկայ:

Եթէ այդտեղ ինքներդ համաձայնութիւն կայացնէք նաւերի մարդկանց հետ, դա շատ լաւ կը լինի: Մարտէյի ընկերը(4) բոլորովին ազատ ժամանակ չունի: Համաձայնութիւնը առնելուց յետոյ կամ թող մարդը գայ մեր ընկերոջ գտնի, կամ թէ դուք նամակով յայտնէք նաւի եւ մարդու անունը:

1.- Նաւահանգիստ - Պաթում ուղարկուած գրութիւն:

2.- Թուականը՝ «15-ին (2-ին)» նշուած է առաջինը (15) ըստ նոր տոմարի, երկրորդը (2) հին տոմարի համար, որ այդ տարիներուն գործածական էր Արեւելքի երկիրներուն մէջ:

3.- Ֆրանսերէն բառ՝ գլխաւոր, վարպետ իմաստով: Հոս գործածուած է նաւաստիներու պետի իմաստով: Նշուած թիւերը կը վերաբերին առաքուած «Դրօշակ»ներու համարներուն: Հայրենիքը Ամերիկայի Հ.Յ.Գ. կազմակերպութեան հրատարակած շաբաթաթերթն էր:

4.- «Մարտէյի ընկերը» Վրթանէս Ղազարեանն էր, որ կը գրադէր թերթերու, նամակներու եւ զինամթերքի առաքման գործով:

էջ 153-4
Նոյեմբ. 8-ին
ԿԱՅԾ(1)

Ստացանք հոկտ. 17-ի ձեր նամակը: Ցաւում ենք, որ ժամանակի սղութեան պատճառով անկարող կը լինենք նիւթեր մատակարարել դասախօսութիւնների ձեռով: Բայց գրքեր, թերթեր կ'ուղարկենք, որքան կ'ուզէք, միայն թէ տեղափոխութեան հարցը կանոնաւորէք: Այստեղից Բուլղարիա եթէ ուղարկենք հաւաքածուն նախ քան փոխադրութեան գիծը կանոնաւորելը, նա կարող է ձեռքից ձեռք անցնել եւ տեղ չհասնել: Նախ եւ առաջ գիծը յաջողեցրէք: Սրա մասին ժամանակին խօսուել է Խաչոյի հետ: Բնչ եղաւ հետեւանքը: Վատ չէր լինիլ, եթէ ուսանողներից մէկը մի ամսով արտասահման անցնէր Ծննդեան արձակուրդներին: Այստեղ նա հարկ եղած ծանօթութիւնները ձեռք կը բերէր: «Դրօշակ» շարունակ ուղարկուում է սրճարանի հասցէին Ս. Զ.ին. ստացում են արդեօք: Սրանից յետոյ կ'ուղարկուի նաեւ Տէր Օհանեանին poste restante(2), ինչպէս ինքն էր կարգադրել: Տուէք ուրիշ հասցէներ եւ:

Ստեփան Պօղոսեանը Ակկերմանում կազմել է մի փոքրիկ խումբ: Ուզում է այստեղ ուղարկել ամսավճարները: Եթէ ճանաչում էք, դիմեցէք իրեն եւ կապեցէք հետը:

Պատերազմի մասին(3) առանձին բան չկայ հաղորդելու: Համարեա նոյն բաները մայրաքաղաքի թերթերն են գրում. աննպաստ բաները ի հարկէ քիչ ուշ եւ աշխատելով թանձրացնել իրենց համար նպաստաւոր փաստերը:

1.- Օտեսա (Կայծ) ուղարկուած նամակ:

2.- Ֆրանսերէն՝ նամակատուն պահ դրուած:

3.- Խօսքը ռուս-ձափոնական պատերազմի մասին է:

էջ 154-157
Նոյեմբ. 11-ին
ՄԻՄՈՆԻՆ(1)

Սեպտ. 14-ին մի նամակ էինք գրել, մէկը քեզ, միւսը բոլոր ընկերներին: Այդ նամակը չի ստացել Սարհատի (2) հեռանալու պատճառով: Դրանից յետոյ ոչինչ չենք գրել. երեւի դու էլ չես սպասել:

Աննամասի(3) վրայով ստացել ենք քո երկու նամակը: Երրորդը (տիկնոջ հասցէին) ստացանք վերջերումս, ուր հասցէ էիր տուել: Գրում եմ այդ հասցէով: Դժբախտաբար պէտք է ասեմ որ իրերդ ուղարկելու համար տուածդ հասցէն բոլորովին չհասկացանք: Անունը պարզ կարդացինք, իսկ առաջին խօսքը շասկարա(?) դուրս եկաւ: Կարծում էինք, որ բժշկի բարեկամին գրածդ նամակում կրկնած կը լինի այդ հասցէն: Դիմեցինք, սակայն պատասխան ստացանք, թէ այդպիսի մի բան դեռ տեղ չի հասել: Իրերդ կը մնան, ուրեմն, մինչեւ հասցէի պարզւելը:

Մի քանի տեղեկութիւններ Լեռնավայրի գործի մասին: Վարդանը(4) այստեղ եկաւ, բաւական մնաց, որովհետեւ այդ ժամանակ Սարհատը դուրս էր եկել Ծոցից(5), իսկ առանց նրա ներկայութեան չգիտէինք, թէ ինչ ձեռով Վարդանը կարող կը լինէր ներս մտնել: Սարհատի Ալեքսանդրիա հասնելը որ իմացանք, հեռագրով կանչեցինք: Այստեղի խորհրդակցութեան արդիւնքը բերանացի կը պատմեն: Ընդհանրապէս ասենք, որ այժմեանից նաւ գնելու եւ դրա նման լայն ծրագիրներ անժամանակ նկատուեցան, քանի դեռ «ներսի ուժերը» փորձած չեն: Վարդանը եւ Ռոստոմը գացին Պարիզ ծանօթանալու այնտեղի գէնքերի եւ վաճառման ու փոխադրութեան պայմանների հետ: Պէտք է ասած, որ այնտեղ գիտէինք մէկին, որը յանձն էր առնում ավի հասցնել, մաքսից հանել տալ ապահովաբար ապրանքը, պայմանով միայն, որ մեր պատւէրը 30,000 fr.-ից պակաս չլինի: Տեսանք նրա ունեցած գէնքերը: Ունի հին մաուզէր (հատը 12 fr., փամփուշտը 8 fr.) ւստրիական մանլիխէր կարճ (80 fr.), ռումինական մանլիխէր, երկար (60 fr.): Ունի եւ պայթուցիկ նիւթեր: Մեծ պատւէր տալուց հրաժարուցինք: Խոստացանք միայն գնել 100 մաուզէր, 300-ական փամփուշտով, եթէ մեր ընկերը գնայ Յունաստան եւ այնտեղ փոխադրութեան գիծը յաջողեցնի: Վարդանը գնաց, եւ նրա վերջին նամակից իմանում ենք, որ ւաւելի ձեռնառու է եղել տեղն ու տեղը գնել «գրա» հրացաններ: Փողը արդէն փոխադրել ենք:

Եթէ ներսի փոխադրութեան պայմանները լաւ լինեն, ապրանք առնելը հեշտ է: Առաջին փորձից յետոյ կ'ուղարկենք լաւ հրացաններ՝ մանլիխէր:

Լեռն Գիւլումեանը իր թեկնածութիւնն է դնում ձեր վայրի համար: Վիշապցիների (իսկապէս Սաֆոյի) հետ կուել է(6):

Նրան մեղադրում են վախկոտութեան մէջ: Մեզանից նրան ձանաչում է Ռոստոմը, որի կարծիքով իբր կազմակերպող ոյժ նա անյարմար է: Կամ ընկերները չեն նրա հետ հաշտուում, կամ ինքը ընկերների հետ: Կարող է սակայն օգտակար լինել իբր պայթուցիկ նիւթերին քիչ թէ շատ ծանօթ մարդ: Վարդանը եւ Սարհատը հակառակեցին նրա թեկնածութեան ասելով՝ թէ նրա ուժին պէտք կարող են ունենալ մի տարուց յետոյ: Առաջարկւեց նրան գնալ Պարսկաստան, որտեղից գուցէ մտնի Վասպուրական:

Պարսկաստան գնալու համաձայնութիւն տւեց՝ ւաւլացնելով սակայն, որ Վասպուրական չի գնալ, որովհետեւ այնտեղի գործին չի հաւատում: Նորից դնում է իր թեկնածութիւնը, պահանջելով, որ անպատճառ քեզ գրի: Գրում ենք, սպասելով քո կարծիքին, դու նրան ւաւելի պէտք է ձանաչես:

Պատրաստութիւն ենք տեսնում «Խորհրդին»: Ըստ Ընդ. Ժողովի որոշման «Խորհուրդը» օրինաւոր կարող է լինել այն դէպքում միայն, եթէ Պատասխ. մարմինների 2/3 բացակայ չէ: Քանի որ հիմա 3 մարմին ունենք, անհրաժեշտ է ուրեմն

անպատճառ 2-ի ներկայությունը: Վիշապից մէկը անպատճառ կը լինի: Սասնոյ պատասխ. մարմինը գոյություն չունի: Անդրանիկին (որ հիմա Պարսկաստան է անցել իր 14 ընկերներով) հրաւիրել ենք իբր հին մարմնի կենդանի մնացած ընկերոջ: Հրաւիրել ենք Կոմսին(7), որովհետեւ առաջիկայում Վասայլուրականը կարող է կարեւորություն ստանալ: Ձեր կողմից էլ ցանկալի է մէկը գար մի ամփոփ տեղեկություն տալու ձեր վայրի մասին, որի վրայ այնքան յոյսեր են դրած եւ որի պայմանները դրա հետ միասին ամէնից քիչ են ծանօթ մեզ:

Թռուցիկի(8) վերաբերեալ քո գրածը՝ նրա արտասահման անցնելու համար գործնական չէ: Դպրոց մտնել, այնտեղ կատարելագործելը տարիներ է պահանջում: Եւ վերջ ի վերջոյ ինչ «գործնական» բաներ պիտի սովորի,- այն որ ուրիշ աստուղներ են սովորում: Նոր գիտեր խօ չենք սպասում: Աւելի լաւ չէ գործ ունենալ մի մարդու հետ, որ տասնեակ տարիներով պարապել է այդ խնդրով, իմանալու համար բոլոր գործնական եւ մեզ մատչելի միջոցները: Նոյնը պէտք է եւ Եգիպտոսի ձեր ինժինէրի մասին:

Լեւոնի հարցի մասին կարող ես մի carte գրել այլաբանօրէն Պարիզ, նոյն տիկնոջ, բայց շուտով, որովհետեւ մարդը սպասում է:

Կովկասի հայոց գիւղական պէտքերը եւ պահանջները սոցիալիստական հողի վրայ:

Նոյեմբ. 15

Նամակը վերջացել էր, երբ ստացանք քո Հոկտ. 23-ի երկար նամակը: Այդ նամակը աւելի է մեզ համոզում, որ տեղիդ գործունէությունը պիտի լինի յարատեւ եւ զգոյշ, որ չպէտք է շտապել, եւ գլխաւորն է ամաններ չտալ եւ վերացնել այն համոզումը, թէ մենք մեծ գումարներ ունենք ձեռքի տակ:

Ծրագիր ուղարկուած է Ծոց: Եթէ ուզում էք, մէկն էլ կ'ուղարկենք Ջրվէժ(9): Ապրանքի վերաբերմամբ ուրախ ենք, որ միեւնոյն թիւ վրայ ենք կանգ առել եւ մենք եւ դու:

Գրքերից (պայթուցիկների) վերաբերմամբ) աւելի լաւ է ձեռք քաշես: Փոխանակ սպասելու, որ այդտեղ ուսումնասիրեն, աւելի լաւ է պատրաստ ռեցեպտներ տալ: Ժակ Լեւոնը ուզում է պատրաստել մի ձեռնարկ, կը մշակենք, կ'ուղարկենք զանազան տեղեր: Գրքեր ու բրոշիւրներ կ'ուղարկենք, գլխաւորապէս անիշխանական՝ կրօնամոլությունը խանգարելու համար:

Հասցէդ նորից չպարզւեց: Եթէ 103 ընդունենք, ո (որ իսկապէս լ է) դուրս կը գալուսանկա: Չգիտենք թէ դա անոն է, թէ ը տառը պակաս է եւ պիտի լինի լուսանկար(10):

1.- Ս. Զաւարեանին ուղղուած նամակ է, երկու մասէ բաղկացած:

2.- Պէտք չէ շփոթել Գէորգ Չաւուշի հետ, որ նոյնպէս ծանօթ էր Սարհատ ծածկանունով: Այս մէկը Իզմիրի եւ Կիլիկիոյ գործիչներէն էր - Յարութիւն Յակոբեան:

3.- Annemasse՝ Զուիցերիոյ սահմանին մօտ ֆրանսական փոքր քաղաք:

4.- Խանասորի Վարդանը (Մեհրաբեան Սարգիս), այդ տարիներուն Ս. Զաւարեանի հետ անդամ Լեռնավայրի (Կիլիկիա) Պատասխանատու մարմին:

5.- Պէյրութից:

6.- Վիշապիները պոլսեցիներն են, այս պարագային՝ Պոլիս գտնուող Յուցական մարմնի անդամները, որոնք Սուլթան Համիտի ահաբեկման գործով կը զբաղէին: Սաֆոն (Մարգարեան Մարտիրոս) անունցմէ մէկն էր:

7.- Վահան Փափազեան, ղեկավար գործիչ Վասպուրականի մէջ:

8.- Թռուցիկ Գէորգ (Տէր Աբրահամեան Գէորգ): Խանասորի արշաւանքին մասնակիցներէն:

9.- Ջրվէժը Կիլիկիոյ Մերսին նահանգիստին ծածկանունն էր:

10.- Հարցը կը վերաբերի Ս. Զաւարեանի գործածած թուանշային (շիֆրէ) գաղտնագրությունը բանալու դժուարութեան:

էջ 159-161
Ուղարկւած 17 նոյեմբ.
ՎԻՇԱՊ(1)

Ստացանք էլլէնի երկտողը ներփակ նամակների հետ, որ միացրինք ձեր ար-
խիւին:

Sesbié-ի տան համարը 57-ն է:

Déclaration-ի մասին կարծիք դեռ չստացանք: Ինչպէս երեւում է, շտապելու տրա-
մադրութիւն չունէք: Գալֆայի (2) հաշիւը սխալ է, երեխան շուտով չի ծնելու: Դուք
ի հարկէ հասկանում էք մեր անհանգստութիւնը եւ աւելորդ չէք համարել ժամ առաջ
տեղեկութիւն տալ մեզ, թէ երբ է սպասուում ծննդաբերութիւնը (3): Այդ մեզ հարկա-
ւոր է իմանալ, որպէսզի մեր ուժերի ներածի չափ ջանք թափենք եւրոպական յայտ-
նի բժիշկների միջոցով թէ՛ ծննդականի դրութիւնը բարելաւելու եւ թէ՛ ծննդաբերու-
թեան բարդութիւնների առաջն առնելու: Եթէ հարկաւոր տեսնէք, կարող էք պայ-
մանական հեռագիր ուղարկել տալ Ֆիլիպէից, ամսաթիւի աւելացնելով 12. օրինակ,
եթէ մեզ հեռագրել տաք 32 թիւը, կը հասկանանք, որ կատարւելու է 20-ին, եթէ
38-ին, 26-ին եւ այլն...

Անդրանիկի(4) գալու մասին այստեղ էլ նոյն դիտողութիւնները եղան, բայց վերջ
ի վերջոյ կանգ առանք նրա գալու վրայ: Սարուստանից (5) էլ առաջարկել են ապա-
հովութեան համար արտասահման փոխադրել նրան: Լուսանկարը ստացանք, ար-
տաքինը լաւ է, վնաս չունի: Quillard-ն (6) էր ասում, թէ տանենք մինիստրին ներ-
կայացնենք: Կ'աշխատենք որ անհամ կերպարանք չընդունի գործը, այդ կողմից
միամիտ եղէք:

Ալանի (7) մասին էլլէնի ասածները լաւ են: Բայց մեղադրանք էլ կայ, մեղա-
դրանք էլ:

Աշտըր հիմա տեղ հասած կը լինի: Հայկն էլ մտնում դուրս է գալիս: Սարգսի
համար անցագիր գտնել չկարողացանք: Չգիտենք, Գրիգորին յաջողւել է, թէ ոչ (8):

Անհամբեր սպասում ենք ձեր տեղեկութիւններին: Սպասում ենք նաեւ էլլէնի
յիշողութիւնների շարունակութեան:

Ձեր

Նպասխտներ հասել են Վան, եւ մի մասը Սասուն: Գէորգ Չաւուշը իր խմբով
վերադարձել է Սասուն բաշխման վրայ հսկելու (9): Սարգիս Տէր Օհանէսեանը ան-
ցել է Շամ. այնտեղից մտադրութիւն ունի Բարձր (10) անցնելու:

1.- Պոլիս հասցեագրուած նամակ, ամենայն հաւանականութեամբ Քրիստափորին (էլլէն), որ արդէն
Սամուէլ Ֆայն կեղծ անցագրով մտած էր Օսմանեան մայրաքաղաք, տեղւոյն վրայ ուսումնասիրելու, ապա
նախապատրաստելու Սուլթան Համիտի մահափորձը: Գրութեան ոճը, հասկանալի պատճառներով, բոլոր-
վին այլաբանական է:

2.- Յար. Գալֆայեան:

3.- Ակնարկութիւն Սուլթանի մահափորձին, ապա, շարունակութեան մէջ, մահափորձէն ետք ջարդերու
հաւանականութեան եւ անոնց առաջին առնելու միջոցներուն:

4.- Սասնոյ հերոսն է, որուն եւրոպա անցնելուն կը սպասուէր:

5.- Սարուստանը ծածկանունն է Կովկասի:

6.- Քիյառ՝ Pro-Armenia-ի խմբագրապետը:

7.- Ալանը Ռուբէն Զարդարեանի ծածկանունն է:

8.- Աշտըր (Եղիկեան), Հայկը (Սանտեան), Սարգիսը (Վանայ Սարգիս, Օտապաշեան Պողոս), Գրիգոր՝
Յուցականի, այս պարագային Սուլթանի ահաբեկման գործին մասնակիցներ են:

9.- Արդարեւ, Սասնոյ ապստամբութեան ճնշուելէն ետք, Գէորգ Չաւուշ եւս, Անդրանիկի, Մուրատի,
Սեպուհի, Քեռիի եւ բազմաթիւ ուրիշ մարտիկներու հետ անցած էր Վասպուրականի շրջանը: Այժմ կը վերա-
դառնար աղէտեալ բնակչութեան համար հասած նիւթական նպաստի բաշխումին հսկելու համար:

10.- Բարձր կամ Բարձրաբերդ՝ Կարին-Էրզրումի կուս. ծածկանունն էր: Աւելի հաւանականը Բարձրա-
ւանդակն է, որ Սասունի ծածկանունն էր:

էջ 120-122
Նոյեմբ. 18-ին
Մ. Բ.(1)

Ստացանք Բարսեղեանի Հոկտ.23-ի եւ Չոփուռեանի(2) հոկտ. 25-ի նամակները: Հաստատում ենք մեր 1 նոյեմբ. երկար նամակը: Նիթրայի(3) հետ բերանացի ապսպարանք են արել մի շարք խնդիրների մասին:

Այսօր մենք տարածում ենք մեր մարմիններին հրաւեր «Խորհրդի» առթիւ(4): Ուղարկում ենք երկու օրինակ՝ Սիսեանի եւ Եղիշէի հասցէներով(5): Արտագրում ենք մի օրինակ ձեզ համար, որպէսզի դուք ձեր կողմից դիմէք ձեր շրջանի մարմիններին: Բացի այդ ուղարկել ենք Վրէժ 15 հատ ձեզ հասցնելու համար(6):

Ահա մեր հրաւերի բովանդակութիւնը (7):

Զէնքերի մասին սպասում ենք ձեր վերջնական որոշման: Քանի որ բերդանք ձեզ վրայ նստում է այդտեղ 40 ըր[ուրի], աւելի լաւ չէ վերընդէլը, որ Պարսկաստանում մեզ տրւելու է 30 fr.-ով (8): Կարող ենք յայտնել գինավաճառին, թէ վերընդէլ կ'ընդունինք այն քանակութեամբ ինչ քանակութեամբ փամփուշտ կը ձարւի, հաշուելով ամէն մի հրացանին 500-ական փամփուշտ: Ի միջի այլոց այդ մարդը ուզում է անցնել Ռուսաստան եւ այնտեղից Թարիզ: Ուզում է հասցէներ այդտեղ ձեզ հետ տեսնւելու, մասնաւորապէս Նիթրայի (3) հետ, որին ծանօթացաւ այստեղ: Հասցէ տալուց վախենում ենք: Իրեն յայտնեցինք, որ աւելի լաւ է մեզ բացատրի, թէ ինչպէս եւ որտեղ կարող են գտնել նրան մեր ընկերները Թարիզում:

Սարգիսը Բարձր (9) թող առայժմ չանցնի, մեր ունեցած տեղեկութիւնների համաձայն դա վտանգաւոր պէտք է նկատել առայժմ:

Սեւ ծովի գաղթականների մասին գրել ենք Լոնդոն. Պարսկաստան գաղթելու մասին նոյնպէս կը դիմենք. լաւ կը լինէր, եթէ դուք միաժամանակ յայտնէիք, թէ որ կէտերում հնարաւոր եւ փափաքելի էք համարում բնակեցնելը (10):

Մերիլիզացիայի առթիւ հրատարակած շրջաբերականը ստացանք, լաւ էր կազմւած:

Թէ Աստուած սիրէք, փոխադրութեան եւ բաշխման գործը դուք կանոնաւորէք (11): Մենք միշտ աւելի ենք ուղարկում, քան դուք էք ստանում:

Դժարութիւնները ձեր կողմիցն է: Մեզ համար ինչ կայ. դուք կանոնաւոր գծեր հաստատէք, մէկի փոխանակ երկու ուղարկենք: Կարելի է կանոնաւորել Խոյի գիծը (այնտեղ ուղարկել ենք 100 օր[ինակ] Միզաստան (12) հասցնելու համար). Զուլֆայի գիծը, Օրդուբաթի, Ազուլիսի միջոցով կարելի է մաքսանենգերի ձեռքով մեծ բեռներ անցկացնել, նոյնը եւ Խուտափերինի գծով: Վերջին գիծը կարող է վերցնել իւր վրայ Ապառաժը (13), որ մի ժամանակ շահագործում էր:

Ստեղծողի կ'ուղարկենք Թարիզ, որ Ոսկանապատ հասցնեն (14):

Օլթիի դէպքի վերաբերեալ դիւումէստները ինքներս պէտք է հրատարակենք (15):

1.- Թիֆլիս՝ Արեւելեան բիրոյին ուղղուած նամակ: Գրութեան աւարտին սեւ թանձր մատիտով՝ «Ուղարկուած 18-ին Տիկ. Եւանգ. հասցեով»:

2.- Չոփուռեան ծածկանունն է Լեւոն Թաղէտսեանի, անդամ Պարբուի Կեդր. Կոմիտէին:

3.- Նիթրան՝ Յար. Շահրիկեանն է:

4.- Հարցը կը վերաբերի Դաշնակցութեան Խորհուրդի ժողովին, որ պիտի գումարուէր 1905 թ. Փետրուարին:

5.- Սիսեանը ծածկանուններէն մէկն է Աւետիս Ահարոնեանի. Եղիշէն՝ Թովչեանն է, Թիֆլիսի «Յառաջ» պաշտօնաթերթի խմբագիրներէն:

6.- Վրէժը Ատրպատականն է (Թարիզ):

7.- Յիշուած հրաւերի բովանդակութիւն չկայ, բայց սեւ մատիտով գրուած է «արտագրել», այսինքն՝ գաղտնի մեղանով արտագրութեան ատեն պէտք էր աւելցնել:

8.- Յայտնենք որ 30 ֆրանքը այդ օրերուն համարժէք էր 12 ռուբլի, հետեւաբար անհամեմատ աւելի աման քան Թիֆլիսի 40 ռուբլին, այն տարբերութեամբ որ Ֆրանսայի մէջ գնումս իւրաքանչիւր զէնք պիտի

ունենար 500 փամփուշտ:

9.- Սարգիսը ապագայ Վանայ Սարգիսն է, բուն անունով Օտապաշեան Պողոս (1875-1915): Բարձրը՝ Բարձրաւանդակն է, Սասուն:

10.- Հարցը կը վերաբերի Համիտեան հայածանքներէն Կովկաս, Սեւ ծովու ափին ապաստանած արեւմտահայ գաղթականներուն, զորս ռուսական իշխանութիւնները որոշած էին արտաքսել: Պարսկաստան կը համարուէր յարմարագոյն երկիրը՝ գանոնք տեղադրելու համար:

11.- Հարցը կը վերաբերի Կովկաս առաքուած «Դրօշակ»ի թիւերու փոխադրութեան եւ բաշխումին:

12.- Միգաստան – ծածկանուն Երեւանի:

13.- Ապառաժ – ծածկանուն Ղարաբաղ-Շուշիի:

14.- Ոսկանապատ – ծածկանուն Պաքուի:

15.- Կ'ակնարկուի ֆետայիներու սպանդին, գազանաբար գործուած ռուս սահմանապահներու կողմէ:

52.

էջ 123

Նոյ. 24, Բժ. Թաղ. հասցէով

Մ. Ք.(1)

Այս քանի օրս ձեզ մօտ է գալու «Վրաստան» կուսակցութեան անդամ Ադամաշ-վիլի կեղծ անունով մէկը – դա որովհետեւ անձամբ ճանաչում է «մլուկների սարսափին», տուի՛նք նրա անունը: Դա եղել է Պարիզի ժողովում եւ իբր ականատես ատելի մանրամասը կը պատմի: Եթէ «մլուկների սարսափը» այդտեղ չլինի, նա գուցէ դիմի Վանիային (2), որին նոյնպէս ճանաչում է: Թէեւ ինքը խնդրել է նամակով իր անունը ջլայտնել, բայց որովհետեւ գուցէ նա չկարողանայ ոչ մէկին եւ ոչ միւսին տեսնել, հարկ ենք համարում յամենայն դէպս ձեզ հաղորդել, որ դա Նով[ոյէ] Առն[մ] իյա-ի նախկին աշխատակից Լալի-ն (3) պէտք է լինի: Երբ տեսնւէք, խօսեցէք ձեր անելիքների մասին: Հիւսիսակերտի (4) Բիւրոյի կազմը կարծես չի յաջողւելու: Ֆիւլանդացիների ատելի չափաւոր մասը հեռանում է. ասպարէզի վրայ մնում է արմատական կուսակցութիւնը: Յայտնի չէ, թէ երբ լոյս պիտի տեսնի déclaration-ը:

Մեաի (5) հեռագիրը չիմացանք, թէ ում է վերաբերում. սպասում ենք նամակի: ՀԱՇՈՒԱԿԱՆ ՆՈՒԹԵՐ (6)

Մեծ-քաղաք – Արեւելեան Բիւրոն իր ստացած գումարներու մասին Յուլիս 16էն ի վեր երբեք տեղեկութիւն չէ տուած – իսկ ծախսերու մասին երբեք:

Ոսկանապատի Կ. Կոմիտէն երբեք հաշիւ չէ ներկայացուցած: Ոսկան[ապատ]-ի Երկրորդ կոմիտէն ներկայացուցած է մինչեւ Ապրիլի վերջը ելքի հաշիւը պակաս:

Ոսկանապատի քաղաքային կոմիտէն. նոր կազմի մուտքը ստացուած մինչեւ 30 Սեպտ. իսկ ելքը չէ ստացուած:

1.- Թիֆլիս ուղարկուած նամակ:

2.- Վանիան՝ Յովի. Լորիս-Մելիքեանն է, անդամ Արեւմտեան բիւրոյի՝ Եւրոպայի մէջ քարոզչական աշխատանքներու պատասխանատու:

3.- Ռուսատառ են:

4.- Հիւսիսակերտը Պետերբուրգի կուս. ծածկանունն է:

5.- Մեաւը Սարգսար Ժամիարեանն է, անդամ Կովկասի ինքնապաշտպանութեան մարմնին:

6.- Ռուստոմի գրութեան յանդիման՝ Յար. Գալֆայեանի գրչով:

53.

էջ 124-5

Նոյ. 30-ին

ՈՍԿԱՆԱՊԱՏ(1)

Երէկ մեզ հաղորդեցին Թիֆլիզի եւ Բագուի գլխաւոր լրտեսապետների հասցէները:

1) Թիֆլիզ, Նիկոլայ Իլիչ Պերեշեւկին Կուկասկայա Ուլիցա] դոմ No 17: Բացի արանից կայ եւ մի ուրիշ անուն Գէորգուբիանի Իլի Սարիբեկի Պեր[ետուկ]:

2) Բագու, Նիկոլայ Իլիչ Պերեշեւկին դոմ No 26: Այս հասցէն տրուած է մի ուրի-

շի տեղ, որ ջնջուած է: Զնջուած հասցէն հետեւեալն է.

Վերեսնիյայա, Պրիկասայիցկայա Ուլիցա, No 131, Ռոման Սիմիոնովիչ Օս...:

Շատ հաւանական է, որ Օս-ը մի ուրիշ տեղ փոխուած լինի, իսկ նրա տեղը եկած լինի թիֆլիզից Բագու Պերեշեւկին-ը (2):

Յամենայն դէպս այս բոլոր անունները աչքի առաջ ունեցէք, բնակարանները կարելի է հսկել, դիմացի կողմը մի սենեակ վերցնել եւ եթէ հաստատուի իրողութիւնը, բոլոր եկող գնացողների լուսանկարները հանել:

Ուղարկում ենք ձեր ուզած թերթերը No 9 200 օրինակ, հին համարներից 2-ական հատ:

Մեքենայից մեր խելքը բան չի կտրում: Ինչպէս երեւում է, ամէն մէկը ձեզանից առանձին է մտածում եւ կարգադրութիւններ անում: Չովուրեանը (3) մեքենայի պատուէր է ուղարկում, Համոն (4) ստեղծարարի: Մէկը Դրոշակն է ուզում արտատպել, միւսը նոր թերթ է հիմնում: Չի՞ լինիլ, որ երբեմն խորհրդակցէք այդ տեսակ խնդիրների վերաբերմամբ:

Քարտէզ կ'ուղարկենք մեծ քանակութեամբ եւ այդտեղ, եթէ իմանանք, թէ դրան արգելք չկայ:

Ախարաբայից ձեզ դրամ են ուղարկել «Կովկասեան վերքերի» թարգմանութեան համար: Ինչո՞ւ մինչեւ հիմա բան չէք յայտնում դրա մասին: Կամ փողը ուղարկէք, կամ գումարը յայտնէք:

Ձեր ուղարկած հասցէով կը ստանանք կազմակերպական կանոնների կէս մասը: Միւս մասն էլ կը ստանանք:

Գրում էք, որ այնպէս ուղարկենք, որ չհասկանան, թէ գիրք է կամ թերթ: Աւելի՛ լաւ չէ ուղարկել իբրեւ ապրանք մեծ քանակութեամբ: Այդ դէպքում հարկաւոր է միայն մաքսատանը հարկ եղած զգուշութիւնները ձեռք առնել:

Ստացանք ձեր 4/17 նոյ. նամակը:

Խնդրենք անմիջապէս նամակս ստանալուն պէս գտնէք մի վստահելի դաշնակցական գրաշար եւ ըստ կարելոյն շուտով ձանապարհ ձգէք: Նեղութեան մէջ ենք, մերինը հեռացրել ենք...

Դեկտ. 5-ին շրջաբերական նամակ, Յովնաթանեանի հասցէով:

- 1.- Պարո ուղղուած նամակ, էջին վերեւ «ստացած» նշումով:
- 2.- Ռուսատառ անուններ:
- 3.- Թադէոսեան Լեւոն:
- 4.- Օհանջանեան Համօ:

էջ 89-90

30 նոյ.

ՇԱՍ(1)

Ստացանք ձեր 20 հոկտ. նամակը: Շատ ցաւում ենք, որ մեր առաջին նամակը չի կարողացել: Ընդարձակ գրել էինք քաղաքական դրութեան եւ ձեր տրտունջների առթիւ: Ուրախութեամբ կը կրկնէինք, եթէ հաստատ համոզուած լինենք, թէ գոնէ այս նամակը լրիւ կը կարդացուի: Բայց նախ մեր նամակները բանալու դեղերի մասին: Ժօն պօտասով գրածները չի կարելի երկաթի արջասպով բանալ, պէտք է գործածել պէր-կլօրիւր դը ֆէր: Դա մի թանձր կարմրագոյն դեղ է. ծախում է դեղարաններում. արիւն կանգնեցնելու համար է: Եթէ արջասպով մասամբ յաջողուում է բանալ, դրա պատճառը միայն այն է, որ արջասպը ընդհանրապէս մաքուր չի լինում: Օդի մէջ արջասպը խառնելով թթւածնի հետ, փոխում է: Եթէ առաջին ձեր նամակը պահել էք, փորձեցէք բանալ պէր-կլօրիւր դը ֆէրով (ռուսերէն դրան ասում են խլորոկիլոտնոյէ ժելեգօ(2)):

Սրանից 1.5 ամիս առաջ հեռագրով խնդրել ենք Սալմաստ՝ յայտնել Շամ, թէ

Կոմսը(3) հրախրուում է Խորհրդի ժողովին. խնդրում էինք չգալու դէպքում ուղարկել մի ընդարձակ տեղեկագիր, մէջ բերելով բոլոր պահանջները եւ կարիքները, պատասխան դէռ չունենք:

Քաղաքական հանգամանքները իրօք բոլորովին նպաստաւոր չեն որեւէ շարժման դէպքում:

Առայժմ պէտք է ամէն կերպ խոյս տալ ընդհարումներից եւ ամրացնել գաւառները:

Հաղորդում ենք ձեզ մի հանգամանք, որի վերաբերմամբ յանձնարարում ենք խիստ գաղտնապահութիւն նոյնիսկ ընկերների շրջանում:

Ֆրանսիացի մեր բարեկամները կարողացան համոզել Դելկասէին(4) ընդունել 30.000 fr. բաշխելու համար Սատունի եւ Մուշի կարօտեալներին: Սրանից մի ամիս առաջ Quillard-ը(5) ստացաւ մինիստրից մի նամակ, որով յայտնում էր, թէ փողը ստացել է վանում եւ թէ վանայ հիւպատոսը մտադիր է բաշխումը կատարել տեղական առաջնորդի միջոցով: Հիւպատոսը խնդրել էր, որ այդ գումարի մի փոքրիկ մասը արտօնի, նւիրատուների կողմից, բաշխել վանայ կարօտեալներին: Quillard-ը պատասխանեց, թէ թող 2.000 fr. բաշխի վանում եւ պակասը լրացնելու համար նորից յանձնեց 2050 fr.

Հետեւեալ մեր նամակը բացէք պէր-կլօրիւր դը Ֆէր-ով:

Ի՞նչ եղաւ Գ-ի(6) վիճակը:

1.- Նամակը ուղղուած է վան (Շամ):

2.- Ռուսատառ:

3.- Վահան Փափագեան, որ պիտի չկարենար երթալ Դաշնակցութեան Խորհուրդի ժողովին:

4.- Ֆրանսայի արտաքին գործոց նախարար:

5.- Pro-Armenia-ի խմբագրապետ:

6.- Գիսակ - Յովհաննէս Սերենկիլեան, որ բանտ կը գտնուէր:

55.

էջ 91

30 նոյ.

ՎԻՇԱՊ(1)

Déclarationը պատրաստում է, կ'ուղարկի հետեւեալ հեռագրով, երկու հասցէներով:

Շրջաբերական նամակը կ'ուղարկենք վաղը: Պատրիարքար[ան]ից թղթեր հայկական հարցի վերաբերմամբ:

Ներփակ նամակը Շամ ուղարկել:

1.- Պոլիս ուղարկուած գրութիւն:

56.

էջ 91

1 դեկտ.

ՎԻՇԱՊ(1)

Սարգսի եւ ընկերների ձերբակալման մասին(2): Հասցէ ուղարկեն հեռագիրների համար, որ կը տանք անհրաժեշտ դէպքերում Պարիզից կամ գերմանական մի քաղաքից:

1.- Պոլիս ուղարկուած գրութիւն:

2.- Սարգիսը ապագայ վանայ Սարգիսն է, Բարսեղեան, իսկական անունը՝ Օտապաշեան Պօղոս: Յուցականի գործին «դրսի» ընկերն էր. Պուկարիոյ մէջ ռումբի փորձերէն վերադարձին ձերբակալուեցաւ հետը գտնուող ընկերներուն հետ, ռումբ եւ այլ նիւթեր իրենց ձեռքին: Վտարուեցաւ Պուկարիայէն, բայց շուտով վերադարձաւ եւ վերստին գործի անցաւ:

էջ 126
Ուղարկած շրջաք. նամակ դեկտ. 3
Մ. Ք.(1)

Պատգամ[աւորների] ծախք:

Հաշիւ. խմբանկարներ. կենսագրականներ. տեռորներ: Սանձահարել: Տեղեկութիւններ արքայազնների մասին: Հայկունին: Հնչակեանների մասին: Պատժել տեռորի[?] սպանողին: Ղարաբ[աղի] դաշաղները[?]: Հասցէ՝ Madame Josephine Domenjof, Chatillon Lausanne.

1.- Թիֆլիս՝ ուղարկելի գրութեան մը շարադրելի կէտերը, որոնց մասին Ռոստոմ ատելի լայնօրէն պիտի գրէ Արեւելեան բիրոյն ուղղուած 10 Դեկտ.ի նամակին մէջ: Այս նոթերուն թուականը արձանագրուած Դեկտ. 3. բայց նախորդ էջի(125) տակը գրած է «Դեկտ. 5-ին շրջաբերական նամակ, Յովնաթանեանի հասցէով»: Կը թուի, թէ հարցը միեւնոյն շրջաբերականին մասին է, հաւանաբար առաքման թուականի ձշղումով:

էջ 162-3
8 դեկտ.
ՍՄԲԱՏԻՆ, ՄԷՐՍԻՆ (1)

Հաստատում ենք նոյ. 11-ի նամակը: Վարդանը արդէն ծոց է ձանապարհ ընկել. այդ կողմից միամիտ եղիք: Այս օրերս էլ փոխադրեցինք Սարհատին 3000 fr. ապրանքի տեղափոխութեան համար. 3000 fr. էլ վաղը կ'ուղարկենք (2):

Մեզ յիմար դրութեան մէջ ես գցել քո թերի հասցէով, որը դեռ չի պարզւել: Յամենայն դէպս մի քանի անհրաժեշտ իրեր կ'ուղարկենք. խօ չի կորչելու:

Թերթեր շարունակ կ'ուղարկենք: Փաթաթոցներին անպատճառ նայիր. Վերջին օրերս քեզ ուղարկեցինք 2 կապոց թերթերի, փաթեթի վրայ արտագրելով մեր շրջաբերական նամակը «Խորհրդի» առթիւ: Չգիտենք, թէ որքան յարմարութիւն կ'ունենաք ձեր մարմնի կողմից ներկայացուցիչ ուղարկել: Դու կարող կը լինիս դուրս գալ. հաւանական է, «Խորհուրդը» կայանայ դեկտ. վերջին, նոյնիսկ գուցէ յունարի սկզբին (3): Շատ դանդաղ ենք շարժուում: Յամենայն դէպս մի ընդարձակ տեղեկագիր հարկաւոր է ձեր մարմնի կողմից: Չմոռանաս նաեւ նախորդ մեր նամակի մէջ յիշած խնդրի մասին գրել (գիւղական պէտքերը, դրա համեմատ մեր պահանջները եւ գոհացում տալու միջոցները համապատասխան հողի վրայ):

Պարիզ ուղարկած իրերդ, Լօրիսի (4) ասելով, դեռ իրենք չեն ստացել:

Լօրիսը եկաւ երէկ Այվատեանի (5) հետ միասին: Հիմա ատելի յոյս կայ, որ Անգլիայի թագաւոր ընդունի պատւիրակութիւնը: Շուտով այդ նպատակով Լոնդոն պիտի մեկնին: Պատւիրակութիւնը նեղութիւն է կրում նիւթական տեսակէտից: Պարիզից մի սանտիմ չեն տուել: Դարձեալ կը փորձեն: Ստիպուած ենք դիմել Կովկաս մի 3000 ր-ի չափ գումար ուզել: Այվատեանը ուղղամիտ դաշնակցականի տպաւորութիւն չի թողնում:

Անդրանիկը(6) շուտով այստեղ կը լինի: Կովկասում կազմակերպութիւնը մեծ ծաւալ է ընդունում: Հետեւել եւ դեկլավարել դժուար է լինում: Տեռորները այն աստիճան շատացել են, որ ստիպուած են[ք] յատուկ շրջաբերականով արգելք դնել: Վիշապցիք (7) լաւ են: Իզմիրում խառնակութիւնը վերսկսել է տղաների միջեւ: Վասպուրակ[ան]ում չգիտեն, թէ որոշ ինչ դիրք բռնեն: Երկու լաւ տղաներ ներս են մտել, մի քանի յաջող փոխադրութիւններ են եղել, բայց մի խոշոր կորուստ տւինք՝ Փոխանը (8) իր 14 ընկերներով կոտորւել են Դումանի կռած տեղում:

Սի երկու լաւ ուժեր կան, որոնք ուզում են նւիրել յեղ. գործին: Ձեր տեղեկագրի մէջ չմոռանաք գրել, թէ ուր ինչ ուժեր են հարկաւոր եւ ինչով կարող են զբաղւել: Տիրանը ձանապարհ է ընկնում ձեր կողմերի համար:

- 1.- Ս. Զաւարեանին (Մնբատ) ուղղուած գրութիւն, «ուղարկուած 8-ին» նշումով:
- 2.- Վարդանը (Խանասորի) Մեիրաբեան Սարգիսն է, Զաւարեանի հետ Լեռնավայր-Կիլիկիոյ Պատ. մարմնի անդամ, որ առաջինին հետեւելով պիտի անցնէր Պէյրութ (Շոնց): Սարիատը Իգմիրի եւ Կիլիկիոյ գործիչներէն է:
- 3.- Դաշնակցութեան Խորհուրդի նիստը իրողապէս պիտի կայանար 1905 թ. Փետրուարի վերջին օրերէն սկսեալ մինչեւ Մարտ- Ապրիլ ամիսները:
- 4.- Յովհ. Լորիս Մելիքեան:
- 5.- Այվատեան եպս. մաս կը կազմէր Երուպա մեկնած կաթողիկոսական պատուիրակութեան:
- 6.- Սասնոյ հայդուկապետը:
- 7.- Վիշապցիք՝ պոլսեցիք: Ակնարկութիւնը Սուլթանի մահափորձը կազմակերպողներուն է:
- 8.- Փոխան կամ Փոխիկ, իսկական անունով Յովհաննիսեան Վահրամ (1874-1904), որ Հոկտեմբերի կէսերուն իր զինատար խումբով Սալմաստէն ճամբայ ելած էր Երկիր անցնելու համար. հազիւ սահմանը անցած կռուի բռնուելով քիւրտերու հետ նահատակուած էր իր ընկերներով: Նախապէս նոյն տեղը Նիկոլ Դուման եւս հանդիպած էր զինեալ քիւրտերու եւ հազիւ փրկուած:

59.

Էջ 126-129

10 դեկտ.

Մ. Բ.(1)

Հաստատում ենք նոյ. 18, 24 մեր նամակները: Բացի այդ արտագրած ուղարկել ենք մեր տարածած շրջաբերական նամակի ամբողջութիւնը դեկտ. 3-ին: Մեծ դժուարութիւններ ենք կրում հասցէների պատճառով. անւայցրէք նորերը: Ահա մեր մի նոր հասցէն՝ Madame Josephine Domenjof, Chatillon, Lausanne.

Պատգամաւորութիւնը (2) վաղը Պարիզից գալու է Լոնդոն: Հիմա յոյս կայ ընդունելու թագաւորի կողմից: Եթէ այդ ընդունելութիւնը կը կայանայ, այնուհետեւ դիւրին կը լինի: Պատուիրակութիւնը նեղութիւն է քաշում դրամական կողմից: Արտասահմանի հայերը այնքան են տուել, որ հազիւ է ծածկում եպիսկոպոսների ծախքը: Միսսիան վերջացնելու համար անհրաժեշտ է օգնութիւն Կովկասից: Լօրիսի(3) ծախքը եղել է մինչեւ հիմա մեզանից: Եթէ 4000 ռ. այդտեղից մեզ ուղարկի, այդ գումարով կարող ենք եպիսկոպոսների ծախքը լրացնել եւ Լօրիսինն էլ հանել: Ուրեմն փութացէք: Դիմէք ի միջի այլոց Ոսկանապատ «Բրիգորին» (Ս-ին), որի հետ ամառս այստեղ խօսել ենք եւ ուղարկէք մեզ անհրաժեշտ գումարը: Մինչեւ վերջը տանելու պատասխանատուութիւնը մեզ վրայ է ընկած:

Լօրիսը եւ Ա-ն այստեղ էին, երէկ գնացին: Ռուզվէտի (4) հետ տեսակցութիւնը լաւ արդիւնք պիտի տայ: Դրական կերպով խոստում է արել:

Պարոյրը (5) չհրեւաց: Եկողների ձեռքով ուղարկէք խմբանկարներից մի մի օրինակ եւս, բայց իւրաքանչիւր զինուորի անունը նշանակած: Ստանում ենք պատկերներ, չգիտենք ովքեր են, կամ որն է նրանցից սպանւած, որը կենդանի, որը գերի: Դա անհրաժեշտ է բրոշիւրների համար: Շատ լաւ կ'անէք իսկապէս, եթէ մանր տեքստները սանձահարէք. համը փախչում է: Կրկին եւ կրկին անգամ խնդրում ենք ամէն անգամ տեղեկութիւններ տալ մեզ տեքստների, բանտարկութիւնների, քարտերի մասին, պատրաստէք մանրամասը ցանկեր դրանց եւ մեզ ուղարկէք: Այս ինչպէ՞ս է, որ ուրիշ թերթեր ժամանակին թարմ թարմ լուրեր են ստանում:

Ստէօրօտիպը շուտ ստանալու համար կուղարկէք մօտաւորապէս 5-6 օրից յետոյ: No 11-ը արդէն ուղարկուած է Վրէժ եւ բաւական քանակութեամբ(6):

Չոփուտեանը(7) գրել էր հնչակեանների դէմ մեր յարաբերութիւնները լարելու մասին: Ըստ մեզ՝ դարձեալ պէտք է խոյս տալ ծայրայեղ միջոցներից: Խնդրենք գրել, թէ ուր եւ ինչ սպանութիւններ են տեղի ունեցել կուսակցական հողի վրայ, ինչ են եղել շարժառիթները:

Ղարաբաղում պէտք է ուժեղացնել մեր գործունէութիւնը: Դա կարելու է 1) տեղական ինքնապաշտպանութեան գործի տեսակէտից 2) շատ կը դիւրացնի մեր փոխադրութեան գործը: Որեւէ կապ պահպանում է արդէօք հայ «ղաչաղների» հետ: Զի՞ կարելի նրանց մէջ մտցնել մեր մի երկու ընկերներին եւ որոշ ուղղութիւն տալ

նրանց գործերին:

Եթե ինքնապաշտպանության մարմնի ծրագիրը անցնի «Խորհրդի» ժողովում քառարար կերպով, անհրաժեշտ կը լինի յատուկ ուշադրություն դարձնել մեր աշխատանքի վրայ գիղացիական շրջաններում: Ցանկալի է, որ «Խորհրդին» ներկայացուցի ցանկը այն ձեռնարկների, որ կազմակերպությունը կարող կը լինի տանել գիղերում համայնական հողի վրայ: Դա կարող են անել նրանք, որոնք լաւ ծանօթ են մեր գիղացիների պէտքերի եւ պահանջների հետ:

Ինչ եղաւ Հայկունին (8): Ջրաբերդից այլեւ լուր չունենք: Չի կարելի արդեօք Թիֆլիզ կան Բագու միւս ազգերի հետ միասին – թէկու՞ միայն վրացիների հետ, ժողով կազմել որեւէ առիթով եւ Կովկասի ձայնը նոյնպէս լսելի անել: Պետերբուրգը, Մոսկվան, Օդեսան եւ այլ քաղաքներ իրենց պահանջները ձեւակերպել են: Պէտք է շեշտել մեր յատուկ պահանջները: Փորձեցէք խօսել այս մասին այն վրացու հետ, որի մասին գրել էի նախորդ նամակներից մէկում (9):

- 1.- Մեծ Քաղաք (Թիֆլիս), այսինքն Արեւելեան բիրոյին ուղարկուած նամակ:
- 2.- Ակնարկութիւն կաթողիկոսի նշանակած պատուիրակութեան, որ Արեւմտահայաստանի դատի հետապնդման առաքելութեամբ այցելութեան ելած էր երոպական մայրաքաղաքները:
- 3.- Յովհ. Լորիս Մելիքեան, Արեւմտեան Բիրոյի անդամ, որ մաս կը կազմէր նոյն պատուիրակութեան:
- 4.- Միացեալ Նահանգներու նախագահը:
- 5.- Անդրանիկը:
- 6.- Ստեփորոսիպը ամբողջ էջը տպող սարքուածք է (քլիշէ): Վրէժը Ատրպատական է: No 11-ը «Դրօշակ»ի 1904 թ. համարն է:
- 7.- Թաղէտեան Լեւոն:
- 8.- Չիլինկիրեան Յակոբ, դաշնակցական յայտնի գործիչ Կարսի (Ջրաբերդ) շրջանին մէջ:
- 9.- Վրացիին կեղծ անունը Աղամաշվիլի էր. տես այդ մասին Ռոստոմի Նոյեմբեր 24-ի գրութիւնը:

60.

էջ 92
20 դեկտ.
ՎԻՇԱՊ(1)

«Խորհրդի» համար առաջարկում են ժողովը անել Կովկաս: Ինչ է ձեր կարծիքը: Եւ ինչ էք կարծում, կարող էք ներկայացուցիչ ունենալ ձեր կողմից: Աչքի առաջ ունեցէք այն, որ Սարգիսը (2) դիմել է մեզ խնդրելով ներկայ գտնուել «Խորհրդին»: Չէք կարող արդեօք ծայրայեղ դէպքում ձեր ձայնը նրան տալ:

Մեր շրջաբերականը ժամանակին ուղարկել չկարողացանք հասցէների վտանգւելու պատճառով: Դուք մեզ տուել էք միայն մի հասցէ: Երկու երեք օր կը սպասենք, եթէ նոր հասցէ չստացանք, դրանով կ'ուղարկենք, խնդրելով 1) ըստ կարելոյն մանրամասը պատասխան նշանակուած կէտերի վերաբերմամբ 2) Դնել ձեր հարցերը:

- 1.- Պոլիս՝ Ցուցական մարմնին ուղղուած գրութիւն:
- 2.- Սարգիսը ծանօթ Բարսեղեանն է, բուն անունով Օտապաշեան Պօղոս:

61.

էջ 129-130
Դեկտ. 20-ին
Մ. Ք. (1)

Ստացանք ձեր հեռագիրը, որով հրաւիրում էք ժողովը(2) այդտեղ անել: Այդ մասին պէտք էր հարցնել Լեւոնավայրի եւ Վիշապի կարծիքը եւս: Լեւոնավայր դիմելու պէտք չկայ հիմա, քանի որ Սմբատի(3) վերջին նամակում գրած էր, որ աւելորդ են համարում իրենց կողմից ներկայացուցիչ ունենալ: Մնացել է Վիշապը, որու կարծիքին ենք սպասում: Եթէ նրանք եւս հրաժարուն մարդ ուղարկելուց, այն ժամանակ խնդիրը պարզուում է, ժողովը այդտեղ կ'անենք, իսկ եթէ ուզենան մասնակ-

ցել, պէտք կը լինի, որ դուք այս կողմը գաք, որովհետեւ նրանցից ոչ ոք երկար ժամանակ կորցնել չի կարող: Ի նկատի ունեցէք եւ մեր դրութիւնը, ինչպէս նաեւ այն, որ մեծ քանակութեամբ թղթեր պէտք են, որ անհնար կը լինի տեղափոխել: Ձեր փափաքը ծանրանում է նրանով, որ սպասել էք եւ վերջին բոլորէին յանկարծակի տեղի հարց բարձրացրել: Եթէ վերջնականապէս որոշէք այդտեղ անել, այն ժամանակ պահեցէք ձեզ մօտ Պարոյրին(4), նրա տուած տեղեկութիւններով կարելի է ղեկավարել Շամի մասին ծրագիր կազմելիս:

Թէեւ մենք հեռագրել ենք, որ 5 օրից պատասխան կը տանք, բայց տանք չտանք, դուք նամակս ստանալուն պէս հեռագրեցէք Non, եթէ մնացել էք ձեր հիմիկայ կարծիքին եւ Oui, եթէ համաձայն էք այստեղ կայացնել ժողովը:

Պրեսանտի վերջին դիմումի վրայ Դելկասէն(5) հեռագրով բացատրութիւն է պահանջել հիւպատոսից: Պատասխանը կը հաղորդենք:

1.- Թիֆլիս՝ Արեւելեան բիրոյին ուղարկուած գրութիւն: Նամակի վերջաւորութեան՝ «Ուղարկած դեկտ. 21, Տիկ. Եւանգլիստի» հասցեով»:

2.- Կ'ակնարկուի Դաշնակցութեան Խորհուրդի ժողովին, որ ի վերջոյ պիտի գումարուէր ժընեւ 1905 թ. Փետրուարի վերջերէն սկսեալ:

3.- Մմբատ կամ Մմբատ Օհանեան, Սիմոն Զաւարեանի մէկ այլ ծածկանունն է: Լեռնավայրը Կիլիկիան է, Վիշապը՝ Պոլիս:

4.- Անդրանիկին:

5.- Պրեսանտէն ֆրանսական խորհրդարանի անդամ էր, Դելկասէն՝ արտաքին գործոց նախարարը:

62.

Էջ 102

Վրացիների(1) հետ համաձայնութիւն մտքիլիզացիայի առթիւ: Ծաղիկ գրուած է Բդէյեանի մասին: Ոչ Էլլէնի, ոչ Սաֆոյի եւ ոչ ալ Սիմոնի հասցէները(2) չի կարելի հաղորդել:

1.- Երկու տող անթուակիր գրութիւն, առանց հասցէի: Հաւանաբար շարադրուելիք նամակի մը համար սահմանուած տրօթեր: Հաւանական թուական՝ 21 Դեկտ.

2.- Յաջորդաբար՝ Քրիստափոր Միքայէլեան, Մարտիրոս Մարգարեան եւ Ս. Զաւարեան:

63.

Էջ 102

Դեկտ. 21-ին

ԿԱՅԾ(1)

Էլլէնի(2) ուզած անցագրերի մասին, շուտով ուղարկեն կամ մարդու միջոցով կամ եթէ մարդ չպատահի փոստով Գօշի(3) հասցէին:

1.- Օտեսա (Կայծ) հասցէագրուած գրութիւն:

2.- Քրիստափոր Միքայէլեան:

3.- Անտոն Գօշ՝ Պուկարիոյ դաշնակցական գործիչներէն, աւելի ուշ՝ Գրօշակի խմբագրատան դիւանապետ:

64.

Էջ 169-70

Դեկտ. 21, 1904

Նամակը ուղղուած է Պաթումի հնչակեան մարմնին: Սկիզբը մէջբերուած է Ը.Յ.Գ. Նաւահանգստի Կեդր. կոմիտէի նոյն հասցէին գրուած նամակը: Յայտնապէս հարցը կապուած է նոյն քաղաքին մէջ երկու կուսակցութեանց կողմէ ձեռնարկուած դրամահաւաքի առթիւ ծագած վէճի մը: Գրութեան վերջաւորութեան սեւ թանձր մատիտով աւելցուած է «Գրուած Գր. Վարդանեանին – դեկտ. 21-ին 1904»:

Յարգելի հայրենակից,
Այս օրերս մեզ հասաւ պատճէնը հետեւեալ նամակի, որ արտագրում եմ նոյնութեամբ:

«Պ. Շուտին,
Յարգելի պարոն,

Ներկայ տարւայ օգ.ի 2-ին Ձեր գրած ու տարածած շրջաբերականով (որի բնագիրը ձեռներս է) Դուք, միայն Ձեզ յայտնի շարժառիթներից դրդւած, աշխատել էք Պ. քահլանայ Մինասեանին հակայեղափոխական եւ նոյնիսկ հայատեաց յայտարարել: Գրութեամբս յայտնելով, որ «սեւագլուխը» դաշնակցական է, նախագգուշացնում ենք Ձեզ, որ եթէ հնչակեանների կողմից դաւադրութեան որեւէ փորձ լինի յիշեալ քահանայի անձնաւորութեան դէմ, դուք, պարոն, իմացած եղէք, Ձեր գլխով պատասխանատու կը լինէք մեր առաջ:

Լ.Յ.Գ. Նաւահանգստի Կ. Կոմիտէ

Ինչպէս տեսնում էք, նամակը գրւած է Նաւահանգստի մեր կոմիտէի կողմից Պ. Շուտին, որը համարում է Ձեր ընկեր: Լիազօրութիւն չունենալով պաշտօնական դիմում անելու, այստեղի մեր ընկերները յանձնարարեցին ինձ հաղորդել նամակի բովանդակութիւնը մասնաւորապէս Ձեզ, իբրեւ ծանօթի եւ իբրեւ մի անձնաւորութեան, որի տեսակէտները եւ տրամադրութիւնը մեզ արդէն յայտնի են: Մենք տարակոյս չունենք, որ դուք ձեր ընկերների միջոցով հարկ եղածը կ'անէք անախորժ ընդհարումների առաջն առնելու համար: Աւելորդ է աւելացնել, որ մենք շտապել ենք ժամանակին խորհուրդ տալ մեր կոմիտէին ամէն կերպ խուսափել ծայրայեղ միջոցներից դիմելուց, մասնաւորապէս որ տեղի ունեցած բարդութիւնները կարող են լինել միայն թիրիմացութեանց արդիւնք:

1.- Ռոստոմի ձեռագիր: Նամակի վերջաւորութեան սեւ թանձր մատիտով՝ «Գրուած Գր. Վարդանեանին – Դեկտ. 21-ին 1904»:
2.- Նաւահանգիստը Պաթումն է:

էջ 164-166
28 դեկտ.

«Արեւմտեան բիւրօ» սպորագրութեամբ այս նամակը՝ ուղղուած Լեւոնավայր-Կիլիկիա՝ Միմոն Զաւարեանին, գրուած է մեզի անծանօթ ձեռագրով, սակայն, լեզուէն ու ոճէն դարձելով, կը թուի թէ ամբողջութիւնը Ռոստոմի կը պատկանի: Արդէն վերջին պարբերութիւնը՝ շեղագիր շարուած՝ Ռոստոմի գրչով է:

ՄԻՄՈՆԻՆ

Ձեր շրջանից դիմում եմ յաճախ դրամի համար. եթէ ամէն պահանջի բաւարարութիւն տանք, խառնաշփոթութիւն դուրս կը գայ: Խնդրում ենք այդ հարցը կարգադրէք, որպէսզի անկախ դիմումներ չպատահեն եւ մենք գործ ունենանք մի մշտական մարմնի հետ:

Տիրանը մտադիր է ճանապարհ ընկնել այդ կողմերը: Նրա անցեալի խնդրի մասին մանրամասն տեղեկութիւններ կը ստանաս Վարդանից(1): Փամփուշտ լցնելու գործիքները պատուիրած են Աթէնք: Թռուցիկը(2) եկել է Բուլգարիա զինուորական դպրոց մտնելու համար: Մենք կ'ուզենք, որպէսզի նա, ինչպէս եւ միւսները մասնագէտների մօտ սովորեն եւ ոչ թէ դպրոցներում, քանի որ դպրոցների մէջ սովորելու համար տարիներ են հարկաւոր: Ուրեմն այդ հարցի մէջ մենք քեզ հետ համակարծիք ենք եւ մեր որոշումը չէ խախտուած եւ դու ի գուր ես նեղանում: Մասնագէտներ պատրաստելու համար նոր միջոցներ ենք ձեռք առել:

Լեւոնը նորից ստել է Վիշապի շրջանը(3):

Արեւելեան Բիւրոն առաջարկում է «Խորհուրդը» Կովկասը անել. հաւանական է, որ այդ առաջարկը ընդունուի:

49, 52, 74, 23, 25, 18, 26ի հետ(4) մենք կանոնաւոր նամակագրութեան մէջ ենք: Նրան առաջարկել ենք դրամական նպաստ, բայց նա մերժում է: Անցագրի խնդրի մասին գիտենք նրա ծրագիրը, որ շատ որոշ է: Արտաքին միջամտութիւնը կարող է խանգարել գործին, ասելի լաւ է որ դու չտեսնես հետը:

Ուղարկածդ կողովը ստացանք: Մէջը կային՝ գիրք-արկղը, կաշին, տետրակներ եւ կարտ-պոստալներ: Այն նամակը, որի մէջ թել էիր ուղարկածդ իրերը եւ նրանց վերաբերեալ կարգադրութիւնը, Ռոստոմը կորցրել է: Յիշում է, որ մի գործածք պիտի ուղարկէր Սօնիկին, բայց այդպիսի գործածք չկար իրերի մէջ: Երեւի ճանապարհին հանել են: Կարտ-պոստալները ուղարկում ենք մաս առ մաս: Կարգադրութեան մասին խնդրում ենք մի անգամ եւս գրել: Քո ուզած մի քանի բաները կարող էինք նամակի հասցէով ուղարկել բայց լաւ չէինք մտածել: Դիտողութիւնդ ճիշտ է: Վերջին մեծ նամակդ շատ լաւ էր գրած: Միտքդ պահիր նոյն ձեռով պատրաստել: Ուղարկել ենք երկու գիրք. երեւի այժմ ստացած կը լինես:

Ընկերական ջերմ բարեւներով եւ համբոյրներով
ԱՐԵՒՍՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈ

1904 թ. 28 դեկտ. – Ժընև

Վարդանի նամակի մի մասը չկարողացանք կարդալ, որովհետև մի երեսի վրայ երկու անգամ էր գրել:

Հասցէ էլ չէր տուել:

Բժիշկը (Դումանի խմբի) աշխատում է Վոնաչենսո (5) խումբ կազմել եւ Սասուն ու Մուշ անցնել: Ռուսաց դեսպանը համաձայնութիւն է տուել եւ հիմա Բժիշկը Ոսկանապատ(6) է գնում դրա համար անհրաժեշտ գումարը (50 հազ. ռ.) ժողովելու:

1.- Վարդանը Խանասորի Վարդանն է, բուն անունով Մեհրաբեան Սարգիս, որ Զաւարեանի նման անդամ էր Լեւոնավայր-Կիլիկիոյ Պատասխանատու մարմնին:

2.- Թռուցիկը հին մարտիկներէն է, բուն անունը՝ Տէր Աբրահամեան Գեորգ:

3.- Լեւոն Գիլումեան: Վիշապ – ծածկանուն Պոլսոյ:

4.- Գործածուած այս թուանշային (շիֆրէ) ծածկագրին բանալին մեզի ծանօթ չէ:

5.- Ռուսատառ: Բժիշկը՝ Տոքթ. Զարեան Յակոբն է, որ արդարեւ Նիկոլ Դումանի հետ 1904 թ. Յունիսիս Սասնոյ օգնութեան հասնելու նպատակով կազմուած արշաւախումբին մասնակցած էր: Այդ անյաջող փորձէն ետք Զարեան կը ձեռնարկէր բժշկական խումբով մը մուտք գործել Մուշ-Սասուն:

6.- Ոսկանապատը Պարուն է:

66.

էջ 131-32

(Ուղարկ. յունւար 2-ին Տէր Օհանեանի ձեռքով)

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ, ՈՍԿԱՆԱՊԱՏ(1)

Պարսիկ վաճառականին յանձնարարական են տուել Մ. Ք. եւ Ոսկ[անապատ] ուղարկել: Դա անտակտ մի բան է: Այդ մարդը մի առանձին ցաւ ունի մեր ներքին գործերը իմանալու: Նա ի հարկէ այդ անում է իր առեւտրական գործի տեսակէտից, բայց եւ այնպէս բնաւ ցանկալի չէ, որ ճանաչի այդտեղի մեր ընկերներին եւայլն... Մենք նրան գրել էինք, թէ թող գնայ Վրէժ, իր տեղը յայտնի, մերոնք կը գնան եւ կը գտնեն նրան: Հետեւանքների մասին հաղորդեցէք:

Էսզէլի Ա. Ս.-ին ուղարկում է 200 օրինակ, Չոփուռեանի(2) նամակի վրայ, 4 կապոցներով: Այս անգամ ուղարկեցինք միայն 150 օր[ինակ]: Շարունակէնք թէ ոչ:

Հնչակեանների խնդրի մասին հարկ ենք համարում հաղորդել հետեւեալը: Նա-ւահանգստից ուղարկել էին մի ոմն Շուտին ուղղուած սպառնագրի պատճէնը՝ հնչա-

կեան կենտրոնին հասցնելու համար(3): Իրաւունք չհամարելով այդ պատճէնը ուղարկել Բիւրոյի կողմից հնչ. կենտրոնին – մի բան, որ արգելուում է Ընդհ. Ժողովի կողմից, Բիւրոն յանձնարարեց Ռոտտոմիին, որ նա իր կողմից մասնաւոր կերպով յայտնի եղելութիւնը Կենտրոնի անդամներից մէկին՝ Գր. Վարդխանեանին: Ռոտտոմը յայտնեց, աւելացնելով, որ մեր կողմից խորհուրդ է տրուած Նաւահանգստի կոմիտէին ծայրայեղ միջոցների չդիմել, յոյս տածելով որ իրենք էլ իրենց կողմից միջոցներ ձեռք կ'առնեն անսխալ բարդութիւնների առաջն առնելու համար: Գ. Վ. բացակայ է եղել. նրա տեղ պատասխանեց Ռ. Խանազատը(4) Խաչատուրիին(5): Նրա ասելով, իրենք ոչ թէ խորհուրդ, այլ խիստ հրահանգներ են տուել խոյս տալ այդ տեսակ քայլերից. բողոքում է մերոնց դէմ, որ իբր թէ ամէն տեղ հալածում են հնչակեաններին. բերում է օրինակ Ղարսում Թիւթիւնջեանի դէպքը (մասնաձիւղի նախագահ, մահացու կերպով վիրաւորած մերոնց կողմից): Ի վերջոյ առաջարկում է, որ երկու կուսակցութիւնները մի ժողովով modus vivendi(6) մշակեն եւ վերջ տան փոխադարձ հալածանքներին... Այդ նամակին պատասխանելու համար մեզ պակասում են փաստեր:

Թղթակիցների խնդրի համար կարգադրութիւններ էք անում !... Մենք դեռ չգիտենք, թէ ում գործն է Տէր-Սահակովի սպանութիւնը, Շուշայ ոստիկանապետի եւայլն... Եթէ թերթերում չգրէին, խօս չէինք էլ իմանալու, թէ այդպիսի դէպքեր պատահել են...:

Հեռագիր ուղարկելիս՝ ամէն մի տառը առանձին առանձին եւ պարզ գրեցէք. վերջին հեռագիրը Թայինեանի(7) միսսիայի մասին չհասկացանք լաւ: Ենթադրեցինք, որ դուք խորհուրդ էք տալիս շարունակել: Չհասկացանք communiquez decision prise(8) նախադասութիւնը. չգիտէինք, թէ ում էր վերաբերում: Յամենայն դէպս հեռագիրը արձանագրեցինք եւ ուղարկեցինք Թայինեանին, աւելացնելով մեր ենթադրութիւնները: Անցեալ նամակներից մէկում ուզել էինք 4000 ռ.ի չափ փող պատուիրակութեան ծախսերը լրացնելու համար: Վերջերս լսեցինք, որ մի գումար նորից հաւաքել է Լոնդոն: Աշխատէք շուտ հասցնել մեր ուզածը: «Խորհրդի» համար, ինչպէս երէկ հեռագրեցինք, սպասում ենք Վիշապի պատասխանին: Եթէ նա էլ մերժի մասնակցութիւնը Լեռնավայրի նման, «Խորհուրդը» օրինական համարել չի կարող(9):

- 1.- Ռոտտոմի ձեռագիր: Նամակը ուղղուած է Թիֆլիս՝ Արեւելեան բիւրոյին, Ոսկանապատ-Պաքուի ձամբով:
- 2.- Թաղէոսեան Լեւոնի:
- 3.- Տես այս մասին Ռոտտոմի Դեկտ. 21-ի գրութիւնը:
- 4.- Ռուբէն Խանազատ, Հնչակեան կուսակցութեան հիմնադիրներէն:
- 5.- Խաչատուրը (Մայրմեան) է. Ակնունին է:
- 6.- Լատիներէն ասացուածք, հաշտ ապրելու եղանակ մը գտնելու իմաստով:
- 7.- Թայինեանը ծածկանունն է Յովհաննէս Լորիս Մելիքեանի, անդամ Արեւմտեան բիւրոյի եւ Երոպայի մէջ քարոզչական-հարաբերական աշխատանքներուն պատասխանատու, որ մաս կը կազմէր Ամենայն հայոց կաթողիկոսի նշանակած պատուիրակութեան:
- 8.- Ֆրանսերէն՝ «հաղորդեցէք առնուած որոշումի մասին»:
- 9.- Վիշապի (Պոլիս) եւ Լեռնավայրի (Կիլիկիա) ներկայացուցիչներու բացակայութեան պարագային, Դաշնակցութեան Խորհուրդը չէր կրնար գումարուիլ, որովհետեւ ըստ կանոնագրի չէր գոյանար անհրաժեշտ երկու երրորդի մեծամասնութիւնը:

մի քանի խօսք աւելացնել դարձեալ «Խորհրդի» մասին: Քանի որ Լեոնավայրը մերժում է ներկայանալ, իսկ Ծաղիկը ամենայն հաւանականութեամբ նոյնպէս մերժի. որովհետեւ նրանցից ոչ մէկը չի կարող գործը ձգել եւ դուրս գալ, ուստի «Խորհուրդը» ըստ կանոնի անվաւեր կը լինի(2): Կը մնայ ուրեմն գոհանալ առայժմ ձեր րայոնական ժողովով, եւ դա անհրաժեշտ է, քանի որ ունենք այնպիսի անյետաձգելի խնդիրներ, ինչպէս ինքնապաշտպանութեան ծրագիրը եւ Վասպուրականը: Այդ ժողովին մենք էլ կ'ունենանք մեր ներկայացուցիչը, եթէ յարմար դատէք հրաւիրելու մեզ էլ(3): Բայց որովհետեւ մեր ներկայացուցիչը չի կարող երկար ժամանակով բացակայ լինել այստեղից, մանաւանդ եթէ բարդութիւններ աւելանան Ծաղիկի պատճառով(4), ուստի այնպէս կարգադրէք, որ ամէն տեղից ժամանակին գան եւ ի զուր տեղը ժամանակ չկորչի: Սպասում ենք ուրեմն ձեր հեռագրին՝ որպէսզի մեր ներկայացուցիչը իսկոյն ճանապարհ ընկնի: Հեռագրեցէք միայն ամսաթիւր, աւելացրած 15 –օրինակ եթէ բացուելու է յուն. 5[ին], հեռագրէք միայն 20 թիւր, եթէ 10–ին, հեռագրէք 25, եթէ 20–ին – 35:

1.- Մեծ Քաղաք՝ Թիֆլիս, այլ խօսքով Արեւելեան բիւրոյին ուղարկելի Ռոստոմի այս գրութեան վրայ գիծ քաշուած եւ նոյն գրչով արձանագրուած է «Չի ուղարկած»: Այսուհանդերձ կու տանք ամբողջութիւնը այնպէս՝ ինչպէս որ է:

2.- Կանոնագրի համաձայն Դաշնակցութեան Խորհուրդի նիստերու վաւերականութեան համար անհրաժեշտ էր մասնակցութեան իրաւաստւ մարմիններուն երկու երրորդին ներկայութիւնը:

3.- «Մենք»ը Արեւմտեան բիւրոյի համար է. «եթէ յարմար դատէք հրաւիրելու մեզ էլ», անշուշտ ըսուած է գուարձաբանութեամբ:

4.- Կ'ակնարկուի Սուլթանի ահաբեկման ծրագրին: Ծաղիկը՝ Պոլսոյ համար գործածուող ծածկանուններէն մէկն էր:

68.

էջ 134

Յուն[ուար] 7 [1905]

Մ. Ք.(1)

Մեր հեռագիրը ստացած կը լինէք արդէն: Քանի որ Ցուցական մարմինը կարող է ներկայացուցիչ ուղարկել միայն այն դէպքում, եթէ այստեղ լինի ժողովը, եւ միեւնոյն ժամանակ Լեոնավայրի կողմից կիսապաշտօնական ներկայացուցիչներ նշանակուած են Գալֆան եւ Մարը(2), որոնք նոյնպէս Կովկաս անցնել չեն կարող, ուրեմն մնում է, որ դուք գաք: Սպասում ենք:

Չմոռանաք ներկայացնել՝ 1) ամբողջական հաշիւները բոլոր կոմիտէների: 2) Ցանկը բոլոր արտորեալների, բանտարկեալների, 3) Պատկերները նահատակների իրենց անուններով:

Պէտք է շուտով որոշել կովկասեան խնդիրը(3), որպէսզի Կովկասը կարողանայ ինքնուրոյն ոտի կանգնել եւ դադարի խաղալիք դառնալուց գանազան պաշտենստվո-ների, մենշենսվո-ների(4) պայքարներում:

1.- Մեծ Քաղաք՝ Թիֆլիս, այլ խօսքով Արեւելեան բիւրոյին ուղղուած գրութիւն:

2.- Հարցը անշուշտ կը վերաբերի Դաշնակցութեան Խորհուրդի ժողովին: Լեոնավայրը՝ Կիլիկիան է, ներառեալ Սուրիան եւ Լիբանանը: Գալֆան՝ Յարութիւն Գալֆայեան, «Գրօշակ»ի խմբագրութեան գործավար-քարտուղար, վերջերս միայն այդ պաշտօնին կոչուած, նախապէս կը գործէր Կիլիկիոյ եւ Եգիպտոսի մէջ: Մարը՝ ծածկանունն է Միքայէլ Տէր Մարտիրոսեանի, քանի մը ամիս առաջ ազատ արձակուած էր Մարաշի բանտէն, ուր կը մնար 1899–էն ի վեր:

3.- Կ'ակնարկուի «Կովկասեան Նախագիծ»ի քննարկման եւ որդեգրման հարցին:

4.- Ռոստատա՝ մեծամասնութիւնների եւ փոքրամասնութիւնների:

Երուանդ Գ. Փամպուրեան – պատմաբան, արխիվագետ, ՀՅԴ արխիվների լավագոյն մասնագետ: Հրատարակել է «Նիւթեր Հ.Յ. Դաշնակցութեան պատմութեան համար» արժեքավոր ժողովածուի բազում հատորները:

Summary

ROUGH COPIES OF ROSTOM'S LETTERS OF INSTRUCTIONS

On 100 anniversary of his death

Ervand G. Pambukian (Beirut)

Key words – Rostom, ARF Central archive, coding, Bureaus, rough copies, rebellion of Sasun of 1904, assassination attempt on Hamid, Tiflis, Van, Kars, Baku, Batum, Constantinople, Cilicia.

In the Central archive of ARF in Boston there are some voluminous copy-books of which the most important are the ones called rough copies. They include the letters sent by the Western Bureau of ARF that were addressed to the parties and leaders acting in Ottoman Turkey and tsarist Russia. Due to the instructions given by the Bureaus those letters and notes were destroyed by all means after being read as they were containing important information. Thus, only their rewritten versions called rough copies that include extremely significant information are preserved for deciphering the secret correspondence of ARF. Their subsequent number that is included in the present publication is entitled "Western Bureau-rough copies of secret letters written in ink, May, 1904". It includes two letters written by Christopher Mikaelyan on May, 1904 addressed to Mush, i.e. Askanazyan committee and Eastern Bureau in Tiflis. Though in this copy-book there are also other letters written by other people, but they are written by Rostom who has written the other 67 letters the last of which is dated January 5, 1905.

The important part of letters written by Rostom is addressed to the Eastern Bureau in Tiflis and mainly refers to the issues concerning the rebellion of Sasun of 1904. There are also a number of notes addressed to the various bodies of the party like in Van, Kars, Baku, Constantinople, Cilicia and etc. which deal upon the political problems, as well as, with the issues on the assassination attempt on Sultan Hamid and armament and money delivery.

ԳՐԻԴԳՐԻՄ

ԺԱ (ԺԷ) ԳՐԱԻՒ ԹԻՒ 1 (65), հունվար-մարտ, 2019

ՎԷՎ համահայկական հանդես

ЧЕРНОВИКИ ПИСЕМ–УКАЗАНИЙ РОСТОМА

К 100–летию со дня смерти

Ерванд Г. Памбукян (Бейрут)

Ключевые слова – Ростом, Центральный архив АРФ Дашнакцутюн, Бюро, черновики, Сасунское восстание 1904 г., покушение на Гамида, Тифлис, Ван, Карс, Баку, Батуми, Константинополь, Киликия.

В Центральном архиве АРФ Дашнакцутюн хранятся несколько пространственных тетрадей, среди которых особенно важны тетради, называемые черновиками. Они содержат письма, отправленные Западным бюро АРФ Дашнакцутюн и адресованные партийным органам или руководящим товарищам, действующим в османской Турции и царской России. По указанию Бюро эти письма и записки после прочтения в обязательном порядке уничтожались, так как содержали важную информацию. Поэтому для расшифровки тайной переписки в Центральном архиве АРФ Дашнакцутюн остались только тетради, называемые черновиками, которые содержат очень важную информацию. Их очередная часть, включенная в настоящую публикацию, озаглавлена «Западное бюро – черновики писем, написанных секретными чернилами, май 1904 г.». Она включает два письма Христофора Микаэляна от мая 1904 г., направленные в Муш, Асканазскому комитету, и в Тифлис, Восточному бюро. Хотя в тетради есть и несколько писем, написанных другими, но подавляющее большинство принадлежит перу Ростом, кем написаны остальные 67 писем, последнее из которых датировано 5–ым января 1905 года.

Важная часть писем Ростом адресована Восточному бюро в Тифлисе и касается в основном вопросов, связанных с Сасунским восстанием 1904 г. Немало также писем разным партийным органам, как, например, в Ване, Карсе, Баку, Батуме, Константинополе, Киликии и т. д., которые касаются, кроме политических, и организационным проблемам, начиная с покушения на султана Гамида до поставок оружия и денег.